

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

**практична і самостійна
робота студентів**

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

М. М. Лаврук

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

**ПРАКТИЧНА І САМОСТІЙНА
РОБОТА СТУДЕНТІВ**

Навчально-методичний посібник

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2015

УДК 378.091.33(075.8)

ББК Ч 426.43–255–215

Л 13

Рецензенти:

д-р геогр. наук, проф. *С. Ю. Бортник*

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

канд. педаг. наук, доц. *Й. Р. Гілецький*

(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

канд. педаг. наук *Д. Д. Герцюк*

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Рекомендовано до друку Вченою Радою

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Протокол № 24/3 від 26.03. 2014 р.)

Лаврук М. М.

Л 13   **Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів : навчально-методичний посібник.** – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 136 с.

ISBN

У посібнику викладено методичні рекомендації щодо виконання різних видів навчальної роботи з дисципліни “Методика навчання географії”. Посібник містить програму, дидактичний матеріал для виконання практичних робіт, перелік тем і завдань для самостійної роботи студентів різних форм навчання, питання до модульного контролю та підсумкового іспиту, словник основних термінів і список базової та додаткової літератури.

Для студентів географічного факультету класичного університету.

УДК 378.091.33(075.8)

ББК Ч 426.43–255–215

© Лаврук М.М., 2015

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2015

ISBN

ПЕРЕДМОВА

Методичні вміння є основою вивчення будь-якої шкільної дисципліни. Якщо на лекційних заняттях студент дізнається про методологічні засади формування методичних умінь, то на практичних заняттях, застосовуючи концептуальні підходи, власну творчу уяву і досвід викладача, виробляє індивідуальні уміння навчатись і навчати когось.

Практичний блок курсу “Методика навчання географії” складається з десятих практичних модулів, метою яких стало формування системи методичних умінь майбутнього вчителя географії. До них відносять насамперед уміння формувати географічні уявлення і поняття, розкривати геопросторові закономірності, причинно-наслідкові зв'язки, створювати географічний образ планети, регіонів, країн і менших територіальних комплексів за допомогою глобуса, карт, вербальних і сучасних електронно-технічних засобів навчання, застосовуючи відповідні прийоми традиційної, активної та інтерактивної моделей навчання.

Основоположним у системі практичних занять є найбільший за обсягом практичний модуль № 6, виконуючи який студент навчається *проектувати навчальну діяльність* учнів загальноосвітньої школи: визначати систему знань, умінь, навичок при складанні навчально-плануючої документації, обирати необхідні джерела інформації; визначати зміст навчання і способи його відображення у дидактичних матеріалах, проектувати технології навчання; розробляти поурочні плани і конспекти, оцінювати за встановленими критеріями рівень географічних знань та умінь учнів.

Навчально-методичний посібник складається з трьох розділів. Перший – “Практична робота” містить рекомендації до виконання практичних завдань з формування умінь. Під спеціальною рубрикою “*Основні поняття теми та їхнє практичне застосування*” вміщено актуальні для практичного модуля поняття і детальний опис діяльності студента, який повторює уміння, продемонстровані викладачем на занятті, або має можливість самостійно опанувати ними.

До кожної практичної роботи укладено список літератури, що знаходиться в кабінеті методики навчання географії і, використання якої значно розширить фахову компетентність майбутнього вчителя географії.

У другому розділі посібника під назвою “Самостійна робота” розглянуто структуру і зміст самостійної навчальної роботи студентів різної форми навчання, подано методичні рекомендації до виконання індивідуального навчально-дослідного завдання.

Третій розділ посібника розкриває зміст і види контролю умінь і знань з дисципліни, критерії оцінювання успішності, що дасть студентові змогу об’єктивно і самокритично оцінити набуті знання та вміння з дисципліни. У цьому ж розділі вміщено тести для підсумкового контролю і перелік запитань на іспит, зразок екзаменаційного білета.

Під час виконання практичних завдань необхідно скористатися “Термінологічним словником” посібника, який дасть змогу сформулювати професійний лексикон, необхідний студентові для висловлювання власних думок з дисципліни.

Викладені у посібнику методичні поради не втратять своєї актуальності і після здачі іспиту, адже студентам необхідно виконати ще дві педагогічні практики. Особливо актуальними під час проходження практики будуть рекомендації з практичного модуля “Підготування вчителя до уроку географії”. Готуючись до уроків, студент зможе використати схему моделювання, проектування і написання конструктора уроку, а також алгоритми створення навчальних проблемних ситуацій, підготування і проведення навчальних ігор, дискусій, прийомів критичного мислення – усього того, що практично освоєно під час навчання в університеті.

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
ДИСЦИПЛІНИ “МЕТОДИКА
НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ”**

Галузь знань: 0401 Природничі науки
Напрямок підготовки: 6.040104 Географія
Освітньо-кваліфікаційний рівень: Бакалавр

Кредитно-модульна система організування навчального процесу

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань: <u>0401 природничі науки</u> (шифр, назва)	Нормативна	
Змістовних модулів – 10	Напрямок: <u>6.040104 “Географія”</u> (шифр, назва)	<i>Рік підготовки:</i>	
		3-й	4-й
Загальна кількість годин – 108	Спеціальність: Викладач географії	<i>Семестри</i>	
		6-й	7-8-й
		<i>Лекції</i>	
		32 год	16 год
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 3	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	<i>Практичні</i>	
		32 год	8
		<i>Самостійна робота</i>	
		44	72 год
		<i>Вид контролю</i>	
		Іспит	Іспит

Примітка:

співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

- для денної форми навчання – 1,3 : 1;
- для заочної форми навчання – 1: 2.

Пояснювальна записка до навчальної програми

Навчальна програма дисципліни “Методика навчання географії” для студентів географічного факультету класичного університету розроблена на основі узагальнення результатів сучасних науково-педагогічних та методико-практичних досліджень і спрямована на реалізацію основних положень концепції шкільної географічної освіти в Україні. Вона забезпечить професійно-методичне підготування майбутніх учителів географії до навчання і виховання учнів. Зміст програми спрямований на формування методичної компететції випускників географічних факультетів класичних університетів на підґрунті знань, отриманих при вивченні педагогіки, психології і фахових дисциплін. **Мета** навчальної дисципліни – формування у студентів знань теоретичних засад методики навчання географії, професійних педагогічних умінь з проектування навчального процесу з географії, розвиток творчого методичного мислення та особистісних якостей вчителя сучасної школи.

Завдання навчальної дисципліни:

1) *Навчальні*. Забезпечити засвоєння теоретичних правил методики навчання географії на основі компетентнісного підходу до побудови його змісту, психодидактичних засад формування географічних знань, істотного арсеналу технологій навчання;

2) *Методичні*. Навчити самостійно визначати зміст і методичний апарат навчання географії в школі (методи, методичні прийоми, засоби та форм організування навчально-пізнавальної діяльності учнів); вміти диференціювати навчальний матеріал на основний (поняття, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, світоглядні ідеї) та допоміжний;

3) *Дослідницькі*. Сформувати вміння працювати з науково-методичною літературою, самостійно проводити наукові дослідження з методики навчання географії, діагностувати ефективність процесу формування географічних компетентностей, використовувати психологічні методи дослідження особливостей засвоєння учнями навчальної інформації;

4) *Конструктивні*. Навчити аналізувати шкільні програми, підручники та інші засоби навчання, доцільність застосування дидактичних інструментів у навчально-виховному процесі; проектувати зміст навчання, різні види пізнавальної діяльності учнів і способи їхнього включення у цей процес; планувати педагогічну діяльність учителя (календарно-тематичне планування, проектування уроків, позаурочних заходів тощо);

5) *Організаторські*. Забезпечити оволодіння навичками організування навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці та коригування її в процесі

ведення уроку, вивчення ступеня і глибини засвоєння програмного матеріалу та його коригування, рівня сформованості інтелектуальних вмінь школярів та їхнього наукового світогляду;

б) *Практичні*. Виробити вміння користуватися методичним апаратом навчання географії; підготувати майбутніх учителів до здійснення навчально-виховного процесу у всій його різноманітності; забезпечити опанування алгоритмізованими елементами педагогічних технологій та сформувати творче ставлення до їхнього впровадження. **Вимоги до знань і вмінь**. Після вивчення навчальної дисципліни студенти мають

знати:

- вимоги Державного стандарту базової і повної середньої освіти з географії;
- зміст, структуру, основні завдання шкільних курсів географії базового та профільного рівнів навчання;
- історію розвитку шкільної географії як навчального предмета та історію розвитку методичної думки в Україні та Європі;
- базові поняття та принципи методики навчання географічних дисциплін;
- процесуальні і змістові складові процесу навчання географії;
- основні методи, прийоми та засоби навчання;
- організаційно-методичні особливості структури основних форм навчання географії: уроку, екскурсії, роботи на місцевості;
- методичні особливості організування вивчення різних шкільних курсів географії з урахуванням вікових особливостей учнів та змісту курсу;
- основні форми і види діяльності позакласної роботи з географії.

Вміти:

- володіти педагогічними технологіями навчання географії та розуміти особливості їхнього застосування у навчально-виховному процесі;
- визначати оптимальні методи і методичні прийоми традиційної та інноваційної моделей навчання залежно від дидактичних і виховних цілей уроку;
- володіти прийомами роботи з географічними картами, глобусом, підручниками, мультимедійними педагогічними засобами;
- поставити мету, навчально-виховні завдання уроку, спланувати навчальну діяльність учнів, проектувати і конструювати уроки різних типів;
- аналізувати, за прийнятими критеріями, власну педагогічну діяльність.

Місце навчальної дисципліни у системі підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра визначають за освітньо-професійною програмою галузевого стандарту вищої освіти напряму підготовки “Гео-

графія” та навчальним планом, затвердженим ректором ЛНУ імені Івана Франка. Навчальну дисципліну “Методика навчання географії” на географічному факультеті ЛНУ імені Івана Франка викладають упродовж 6 семестру (для денної форми навчання) і 7–8 семестрів (для заочної форми навчання). Використовують уже отримані студентами методологічні засади географічної науки, педагогіки та психології.

Обсяг дисципліни – 108 годин (3 кредити ECTS). До програми дисципліни включено лекції (32 год для денної форми навчання і 16 год для заочної), де розглянуто загальні питання теорії методики навчання і питання методики вивчення окремих курсів географії; практичні заняття (32 год для денної форми навчання і 8 год для заочної); самостійну та індивідуальну роботу студентів (44 год для денної форми навчання і 72 год для заочної). Час, відведений на вивчення кожної теми, визначає індивідуально викладач у змісті робочої навчальної програми.

Для опанування студентами методичними знаннями та вміннями дисципліну поділено на два організаційно-змістові модулі – у першому студенти вивчають дидактику географії (загальну методику), у другому – методику конкретних шкільних курсів. Перший модуль складається з п’яти змістових модулів, тематика яких відповідає основним складовим компонентам загальної методики навчання географії: її предметній суті як науки, структурі і завданням змісту шкільної географії, засобам, методам і принципам процесу навчання географії в школі, формам навчання та позашкільної роботи з предмета. Майже кожен змістовий модуль містить практичні завдання, які формують основні методичні вміння студентів: працювати з програмою, підбирати прийоми і методи навчання, володіти засобами навчання. В рамках першого модуля проводять 10 лекційних і 6 практичних занять, що становить чотири години на тиждень аудиторної роботи студента та дві години самостійної роботи.

Другий організаційно-змістовий модуль за тематичною структурою охоплює п’ять змістових модулів методики вивчення окремих курсів шкільної географії та організування навчання географії на профільному рівні. Змістові модулі містять у сумі 6 лекційних і 4 практичні заняття. Вивчення дисципліни завершується іспитом.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

МОДУЛЬ 1. Загальна методика навчання географії в загальноосвітній школі

Змістовий модуль 1. Методика навчання географії як наука

Тема 1.1. Предмет і проблеми методики навчання географії

Методика навчання географії – педагогічна наука про закономірності і особливості процесу навчання географії в школі. Предмет, завдання і сучасні проблеми методики навчання географії. Зв'язок з географічною наукою, дидактикою, психологією, логікою. Структура методики навчання географії. Зміст і структура загальної і окремих методик викладання географії.

Методи науково-педагогічних досліджень у шкільній географії. Методи теоретичного рівня: аналіз літератури, статистично-математичний, історичний, порівняльний. Системно-структурний підхід. Методи експериментально-емпіричного рівня. Спостереження за процесом навчання. Вивчення сучасного педагогічного досвіду. Метод анкетування, бесіди (з учителями та учнями), вивчення шкільної документації, математично-статистичні методи.

Педагогічний експеримент. Вимоги до експерименту. Природний і лабораторний експеримент. Схема проведення педагогічного експерименту.

Обґрунтування актуальності вибраної теми на основі вивчення літератури і ознайомлення з досвідом школи. Постановка проблеми, яка містить певну новизну та суперечність з відомими положеннями. Висунення гіпотези. Визначення завдань дослідження. Вибір методів дослідження. Підготування експериментальних матеріалів, необхідних для виконання кожного завдання. Проведення експерименту. Оброблення й осмислення отриманої інформації. Формулювання висновків. Експериментальна перевірка результатів.

*Тема 1.2. Методика навчання географії
в загальноосвітній школі: історичний досвід і сучасні напрями.
Шкільна географія у зарубіжних країнах*

Поява географії як самостійного шкільного предмета в Європі, Росії, Україні. Перші науково-популярні книги та підручники з географії у Росії. Перший підручник з вітчизняної географії Х. Чеботарьова (1776 р.).

Педагогічні погляди М. В. Гоголя. Його “Думки про географію”. Роль К. Д. Ушинського у розвитку методики шкільної географічної освіти. Перша вітчизняна методика Д. Д. Семенова – “Педагогічні замітки для учителів” (1864 р.).

Становлення шкільної географії сучасного типу в Україні. Ідеї академіка С. Рудницького щодо географії як окремого шкільного предмета та структури шкільних географічних курсів, обґрунтування фундатором української географії переваг індуктивного методу і принципу наочності у викладанні географії в школі.

Географія у складі природо- та суспільствознавчих шкільних дисциплін у 1924–1934 рр. Викладання географії в СРСР як окремого предмета з 1934 року та його роль у патріотичному вихованні радянських громадян.

Перші українські методичні збірники “Географія в школі”, “Краєзнавство в школі” (1948 р.), “Методика викладання в школі” (1967 р.). Розвиток методики викладання географії в 60 – 80-х роках минулого століття.

Шкільна географія і її викладання в роки незалежної України. Нові шкільні підручники з географії, методичні посібники для вчителів, картографічні матеріали для школи.

Сучасна шкільна географія в зарубіжних країнах. Її місце в структурі шкільних курсів (самостійний предмет у Франції, Польщі, Росії; у складі інтегрованих курсів – в США, Німеччині, Японії). Навчальні програми – централізовані, регіональні, локальні. Своєрідність методики викладання географії в різних країнах.

Тема 1.3. Мета і зміст географічної освіти в школі

Загальноосвітня цінність шкільного курсу географії. Визначення змісту географічної освіти як складна наукова проблема. Концепція базової географічної освіти в Україні. Загальна характеристика програми з шкільної географії – основного документа, який визначає зміст навчального предмета загалом, а також містить обов’язкові результати навчання. Структура шкільної географії. Завдання й основний тематичний зміст курсів: “Загальна географія”, “Географія материків і океанів”, “Географія України”, “Економічна та соціальна географія світу”, профільних курсів.

Головні риси змісту сучасної шкільної географії: системність, гуманізація, екологізація, плюралізм, історизм, міждисциплінарна інтеграція, варіативність.

Головні завдання шкільного курсу географії: формування цілісного географічного образу планети Земля, розуміння ролі географічних знань у вирішенні економічних, екологічних і соціальних проблем, розвиток у школярів геопросторового мислення, виховання національно свідомого громадянина, гуманіста і природолюбця, розвиток причинного і творчого мислення.

Компетентнісний підхід до освіти та його реалізація в шкільній географії.

Змістовий модуль 2. Засоби навчання географії та методика роботи з ними

Тема 2.1. Засоби навчання географії та методика роботи з ними

Поняття про засоби навчання. Система засобів навчання географії. Головні засоби навчання: навчальний план школи, програми з географії, підручники, географічні карти, контурні карти. Підпорядковані засоби навчання: вербально-інформаційні (навчально-методичні посібники для вчителя і навчальні посібники для учнів); наочні засоби навчання (натуральні об'єкти, моделі натуральних об'єктів, засоби, які відтворюють процеси й явища; технічні і технологічні засоби навчання). Навчальне середовище з географії (кабінет географії, “зелений” клас, екологічна стежка).

Організування роботи з засобами навчання географії: робота з підручником географії; використання глобуса і карти у різних шкільних курсах для формування в учнів геопросторових компетенцій; використання програмних мультимедійних педагогічних засобів на уроках географії; комп'ютерне навчання географії.

Змістовий модуль 3. Методи і принципи навчання географії. Процес навчання

Тема 3.1. Методи навчання

Класифікація методів навчання географії за характером пізнавальної діяльності учнів. Характеристика традиційних прийомів навчання: розповіді, бесіди, ілюстрування та демонстрування, спостереження, формування практичних навиків.

Активне (проблемне) навчання географії. Основні поняття: проблемна ситуація, навчальна проблема, проблемне запитання, завдання, задача. Види

проблемних завдань з географії. Етапи вирішення навчальної проблеми: усвідомлення проблемної ситуації, формулювання проблеми, застосування відомих знань і способів, ідей; формулювання гіпотези; перевірка гіпотези; висновки. Реальні проблеми географічного характеру, у вирішенні яких зацікавлені учні, як позитивна мотивація вивчення географії.

Інтерактивне навчання географії. Вибір методів навчання. Рівні засвоєння знань.

Тема 3.2. Принципи і процес навчання географії

Поняття про принципи навчання. Характеристика окремих принципів навчання: науковості; систематичності і системності у навчанні; свідомості і активності учнів; зв'язку навчання з життям (зв'язку теорії з практикою); доступності навчання; індивідуального підходу до учнів; наочності; міцності засвоєння знань, умінь і навичок; емоційності навчання; виховного характеру навчання; краєзнавчого.

Процес навчання як взаємопов'язана діяльність учителя й учня. Структура і завдання процесу навчання географії.

Змістовий модуль 4. Засвоєння змісту шкільної географії

Тема 4.1. Формування географічних знань

Елементи змісту шкільної географії за І. Я. Лернером і М. М. Скатніним: знання; вміння і навички; досвід творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу. Характеристика окремих елементів змісту шкільної географії.

Засвоєння знань. Емпіричні і теоретичні знання з географії.

Формування географічних уявлень і понять. Особливості географічних уявлень. Роль живого слова вчителя, наочних засобів і методів у формуванні географічних образів.

Особливості засвоєння загальнонаукових, загальногеографічних та одиничних понять. Загальні вимоги до формування географічних понять: спостереження за предметами і явищами, виділення істотних ознак, уточнення змісту, формулювання понять, поглиблення і застосування, усвідомлення співвідношення та підпорядкування понять.

Методи і прийоми засвоєння причинно-наслідкових зв'язків. Види географічних зв'язків. Використання схем і моделей. Роль самостійної роботи у виявленні причинно-наслідкових зв'язків.

Засвоєння знань про географічні закономірності. Найважливіші прийоми: порівняння, зіставлення, знаходження причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення.

Географічне мислення. Основні його риси.

Тема 4.2. Формування географічних умінь, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісного ставлення до світу

Формування умінь і навичок. Демонстрування учителем значення вміння, ознайомлення з його змістом, демонстрування зразка виконання дії, тренувальні вправи, самостійне застосування уміння. Система практичних робіт як умова формування умінь і навичок.

Формування досвіду творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до світу. Основні риси творчого мислення.

Змістовий модуль 5. Форми організування навчально-виховного процесу з географії

Тема 5. 1. Урок як основна форма навчально-виховного процесу

Традиційні і нові організаційні форми навчання географії. Сучасний урок. Основні його риси.

Форми організування навчальної діяльності на уроках географії: фронтальна, індивідуальна, колективна. Переваги колективних форм навчальної діяльності на уроці (рольових ігор, групової роботи, дискусії) у формуванні географічного мислення.

Типи уроків географії за дидактичною метою: уроки вивчення нового матеріалу; розширення та поглиблення знань; уроки застосування набутих знань на практиці; уроки коригування та контролю; комбіновані уроки. Проблемні і неproblemні уроки.

Структура й організаційно-методичні особливості окремих етапів основних типів уроків. Уроки нестандартної структури та їхнє місце у системі навчання. Інтегровані уроки.

Лекційно-семінарська система навчання як складова класно-урочного навчання. Вимоги до шкільної лекції. Особливості підготування і проведення шкільного семінару.

Підготування вчителя до уроку. Планування навчальної роботи: визначення мети уроку, розроблення структури і планування пізнавальної діяльності учнів, вибір методів і засобів навчання. Оцінення якості уроку.

Тема 5.2. Навчальні екскурсії і робота учнів на місцевості

Навчальна екскурсія як властива географії форма організування навчально-виховного процесу. Роль екскурсій у формуванні географічних знань, умінь, реалізації краєзнавчого принципу навчання та розвитку пізнавальної діяльності учнів. Комплексний характер географічних екскурсій. Програмні і позапрограмні екскурсії.

Зміст, організування та методика проведення екскурсій з фізичної та економічної географії. Застосування під час навчальних екскурсій інформаційно-репродуктивних та проблемних методів навчання.

Досвід творчих вчителів у створенні навчальних екологічних стежок як об'єктів навчальних екскурсій.

Організування і схема проведення спостережень у природі: метеорологічних, фенологічних, геоморфологічних. Виявлення ритмічності у розвитку природних процесів як необхідної умови пізнання динаміки природи. Способи формування позитивного ставлення учнів до спостережень.

Методика проведення практичних робіт на місцевості: “Окомірне знімання з використанням планшета невеликої території” (6 клас), “Вивчення взаємозв’язків компонентів природи у місцевому ПТК” (7 клас).

Тема 5.3. Позаурочна та позакласна робота з географії

Позакласна робота – складова навчально-виховного процесу. Мета і зміст позакласної роботи з географії, її значення. Основні напрями позакласної роботи: науково-пізнавальний, історико-географічний, екологічний, економічний, естетичний, туристсько-краєзнавчий, українознавчий.

Організаційні форми і способи проведення позакласної роботи. Систематична форма: географічний гурток, географічний клуб, географічне товариство. Види їхньої діяльності: науково-дослідницька, екскурсійно-краєзнавча і суспільно-корисна.

Епізодичні форми позакласної роботи: конференції, “тижні географії”, географічні вечори, олімпіади, КВК.

Туристська робота в школі. Організування і проведення туристських походів. Зміст спостережень та навчальних досліджень під час походу. Ведення польового щоденника. Виховне та навчальне значення туристських походів.

Організування географічного відділу шкільного краєзнавчого музею.

МОДУЛЬ 2. Методика вивчення окремих шкільних курсів географії

Змістовий модуль 6. Методика вивчення курсу “Загальна географія” (6 клас)

Тема 6.1. Методика вивчення курсу “Загальна географія”

Місце і значення курсу в системі фізико-географічної і природничої освіти. Основні завдання курсу. Структура і дидактичні завдання розділів. Навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення курсу. Методика формування компонентів змісту курсу з урахуванням психолого-вікових особливостей шестикласників. Методи і форми активізації навчальної діяльності учнів 6-го класу, навчальні ігри.

Змістовий модуль 7. Методика вивчення курсу “Географія материків і океанів” (7 клас)

Тема 7.1. Методика вивчення курсу “Географія материків і океанів”

Значення курсу, в рамках якого формуються знання про географічну оболонку, її компоненти і територіальні складові регіонального та локального рівнів у системі шкільної географічної освіти. Логічний зв'язок між попередніми і наступними курсами. Значний пізнавальний та мотиваційно-емоційний потенціал курсу. Структура й основні завдання окремих розділів. Навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення курсу. Методичні моделі вивчення. Традиційна модель комбінованих уроків. Поетапне вивчення за моделлю великих смислових блоків. Використання на етапі засвоєння нового матеріалу окрім структурно-логічних схем (СЛС), таких видів схематичної наочності, як опорно-інформаційні схеми (ОІС) та картосхеми, які ілюструють територіальність явищ і процесів.

Застосування нетрадиційних форм навчання на другому етапі – уроках розширення і поглиблення знань (уроки-експедиції, інтегровані уроки, вікторини, ігри та ін.). Методика проведення практичних робіт. Основні форми організування роботи на останньому етапі вивчення тем (уроки узагальнюючого повторення): підсумкові письмові роботи, усний залік.

Змістовий модуль 8. Комплексний курс “Географія України” як основна складова географічної освіти в Україні (8-9 клас)

Тема 8.1. Методика вивчення фізико-географічної частини курсу (8 клас)

Органічна єдність курсу, який формує географічний образ своєї країни на основі комплексного підходу і показу взаємодії трьох основних компонентів: природи, населення і господарства. Розвиваюча і виховна роль курсу.

Місце курсу “Фізична географія України” як завершального у фізико-географічному підготуванні школярів. Удосконалення її тематичного змісту в новій редакції програми з географії. Навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення фізико-географічної частини курсу. Методика вивчення окремих розділів: дедуктивний метод викладання, активні форми роботи на уроці, використання опорно-інформаційних схем як засобу генералізації, систематизації і наочного подання основного матеріалу. Розширення і поглиблення умінь роботи з картами і глобусом як з джерелами географічної інформації при вивченні географічного положення України, її фізико-географічних умов і природно-ресурсного потенціалу. Краєзнавчий підхід до розкриття закономірностей розвитку природно-просторових явищ.

Тема 8.2. Методика вивчення економіко-географічної частини курсу “Географія України” (9 клас)

Зміст, освітнє і виховне значення економіко-географічного блоку курсу, його профорієнтаційні риси. Методика формування основних понять економічної і соціальної географії. Прийоми роботи з цифровим матеріалом, побудова картограм і картодіаграм. Роль колективної роботи – рольових ігор, навчальних дискусій на уроках соціальної і економічної географії. Методична правомірність зміщення акцентів з засвоєння характеристики економічних районів на метод і види районування, чинники районування.

Змістовий модуль 9. Методика вивчення економічної і соціальної географії світу

Тема 9.1. Методика вивчення економічної і соціальної географії світу

“Економічна та соціальна географія світу” – курс, який дає комплексні знання про сучасну політичну карту світу, країни, історико-географічні та політико-економічні райони планети. Навчальне і виховне значення курсу. Структура, зміст і завдання, навчально-методичне забезпечення курсу. Нові методологічні положення сучасної економічної та соціальної географії світу.

Методика вивчення загальної характеристики світу. Застосування лекційно-семінарської форми навчання. Використання карт, схематичної наочності, статистичних матеріалів з метою формування понять та пояснення причинних зв'язків. Ігрові методи роботи на основі колективного мислення. Використання міжпредметних зв'язків, застосування тестів для перевірки знань і самоконтролю. Методика вивчення регіонів і країн світу. Два підходи до вивчення регіональної частини курсу: переваги і недоліки кожного з них. Країнознавчий підхід у процесі вивчення курсу. Вивчення окремих країн за типовим планом. Проблеми вивчення країн світу. Ігрові форми вивчення географії країн і регіонів.

Змістовий модуль 10. Методика викладання географії у профільній школі

Тема 10.1. Методика викладання географії у профільній школі

Специфіка третього ступеня загальної середньої освіти – поєднання базових загальноосвітніх предметів, курсів за вибором і профільних загальноосвітніх предметів.

Мета вивчення географії на профільному рівні: освоєння системи географічних знань для розуміння предмета і завдань сучасної географічної науки, оволодіння вміннями географічного аналізу території, моделювання природних, соціально-економічних і геоекологічних явищ і процесів з урахуванням просторово-часових умов та чинників; розвиток географічного мислення; виховання патріотизму, толерантності до інших народів і культур; розвиток компетентності у сфері елементарного метеорологічного, гео-

логічного, гідрологічного, ландшафтного, геоекологічного моделювання; використання різноманітних географічних знань та вмінь у побуті і в підготованні до майбутньої професійної діяльності; забезпечення особистої безпеки, життєдіяльності й адаптації до умов навколишнього середовища; розуміння природно-суспільної сутності географії як її головної специфіки.

Основні напрями профільної школи: суспільно-гуманітарний; природничо-математичний; технологічний; художньо-естетичний; спортивний. Географічні дисципліни для кожного з профільних напрямів.

Методичні особливості викладання профільних курсів: когнітивно-пізнавальна та філософсько-узагальнююча суть підручників; інтерактивно-технологічний характер уроків, впровадження лекційно-семінарсько-залікової системи навчання; вимоги до вчителя профільної школи.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (скорочений варіант) [Текст]: освітня галузь “Природознавство” // Географія та економіка в сучасній школі. – 2012. – № 4. – С. 2–4.
3. Географія. Економіка: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів 6–11 класи. – К., 2006. – С. 71–89.
4. Навчальна програма для учнів 6–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Географія: проект для обговорення // Географія, 2012. – № 11–12. – С. 4–38.
5. *Кобернік С.Г. та ін.* Методика викладання географії в школі: навчально-методичний посібник. – К.: Стафед – 2, 2000. – 320 с.
6. *Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р., Скуратович О.Я.* Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: посібник для вчителя. – К.: Навчальна книга, 2005. – 319 с.
7. *Топузов О.М., Самойленко В.М., Вішнікіна Л.П.* Загальна методика навчання географії: підручник. – К.: Картографія, 2012. – 512 с.

Додаткової

1. *Кругла Н.Я., Довгань Г.Д.* Економічна і соціальна географія світу. 10 клас: посібник для вчителя. – Харків: Веста: Ранок, 2002. –192 с.

2. *Обод М.Л.* Економічна і соціальна географія України. 9 клас: посібник для вчителя. – Харків: Веста: Ранок, 2004. – 352 с.
3. *Пестушко В. Ю., Уварова Г.Є.* Загальна географія. 6 клас: методичний посібник для вчителя. – Харків: Веста: Ранок, 2004. – 168 с.
4. *Пестушко В.Ю., Уварова Г.Є.* Географія материків і океанів. 7 клас: методичний посібник для вчителя. – Харків: Веста: Ранок, 2004. – 224 с.
5. Позакласні заходи з географії. – Харків: Основа, 2004. –96 с.
6. *Садкіна В.І.* Усі уроки географії. 9 клас. – Харків: Основа, 2009. – 320 с.
7. *Стадник О.Г.* Географія. 8 клас: методичний посібник для вчителя. – Харків: Основа, 2008. – 174 с.

Інтернет-ресурси

1. http://geografica.net.ua/publ/galuzi_geografiji/metodika_vikladannja_geografiji/. Географічний портал (статті з методики викладання географії).
2. <http://www.georo.ru/resources/> Каталог географічних ресурсів для уроків географії.

РОЗДІЛ 1. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Практичні модулі є складовою змістових модулів з методики навчання географії й охоплюють основні види методичних умінь з предмета. Послідовність практичних модулів визначена не тільки логікою навчальної дисципліни, але й специфікою організування навчального процесу. Деякі практичні заняття випереджають лекційні, зміст окремих методичних знань і умінь (підготування і проведення навчальної гри, дискусії) розкривається тільки на практичному занятті, тому студентові важливо детально аналізувати рубрику “Основні поняття теми та їхнє практичне застосування”.

Практичні заняття

Шифр змістового модуля	Тема практичного модуля	Кількість аудиторних годин
<i>Денна форма навчання</i>		
ЗМ 1.2 – ЗМ 2.1	Аналіз програм і підручників як головних засобів навчання географії	2
ЗМ 2.2	Методика роботи з географічними картами і глобусом	4
ЗМ 3.1	Прийоми пояснювально-ілюстративного та репродуктивного методу навчання географії	4
ЗМ 4.1	Методика формування географічних понять, причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей	2
ЗМ 4.2	Прийоми частково-пошукового методу навчання географії	2
ЗМ.5.1	Підготування вчителя до уроку географії	6
ЗМ 6.1	Методика проведення уроків з застосуванням навчальних ігор	2
ЗМ 7.1	Застосування на уроках географії інтерактивних методів, прийомів розвитку критичного мислення	2
ЗМ 8.1	Підготування і проведення на уроках географії дискусії	4
ЗМ 9.1	Ділова гра “Урок географії”	4
<i>Заочна форма навчання</i>		
ЗМ 5.1	Підготування вчителя до уроку географії	4
ЗМ 4.1	Методика формування географічних понять, причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей	2
ЗМ 7.1	Активні та інтерактивні методи навчання на уроках географії	2

МЕТА І ЗМІСТ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ. ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ ТА МЕТОДИКА РОБОТИ З НИМИ

Тема 2.1

ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ ТА МЕТОДИКА РОБОТИ З НИМИ

Практичне заняття № 1

Аналіз шкільних програм і підручників з географії (2 год)

Мета: поглибити і конкретизувати обізнаність студентів щодо структури і змісту програм шкільних курсів географії, єдності програми і підручника, закріпити знання про основні компоненти підручника як засобу навчання, засвоїти основні прийоми роботи з текстовою і позатекстовою частинами підручника; спрямувати студентів на формування власного оцінення відповідності наявних програм основним завданням базової географічної освіти в Україні, якості шкільних підручників з точки зору основних компонентів змісту сучасної географічної освіти.

Посібники: шкільні програми з географії, календарне планування, підручники з географії для 6–10 класів.

План і зміст роботи

1. Відображення в програмах і підручниках змісту і завдань географічної освіти

Завдання 1.1. Проаналізуйте програму з обраної теми шкільної географії і зазначте вимоги щодо формування знань та умінь у різних курсах. Які знання та уміння Ви б додали до цієї теми, зважаючи на сучасний стан географічної науки та суспільних реалій.

Основну увагу під час виконання цього завдання необхідно звернути на системність і наступність знань та умінь, передбачених програмами курсів.

2. Прийоми роботи з підручником на уроках географії

Завдання 2.1. Поставте запитання або завдання до таких видів ілюстрацій: а) схеми; б) малюнка (фотографії); в) таблиці.

Завдання 2.2. Поставте запитання до ілюстрацій підручника, які б мали викликати в учнів емоції.

Завдання 2.3. Запропонуйте учням завдання до роботи з текстом підручника (на вибрану вами тему):

- а) логічного аналізу (7 і 10 клас);
- б) пошуку пояснень (6 і 9 клас);
- в) творчої діяльності (9 і 10 клас).

Усі завдання виконайте *письмово*. У роботі обов'язково вкажіть автора підручника і назву параграфа.

Основні поняття теми та їхнє застосування

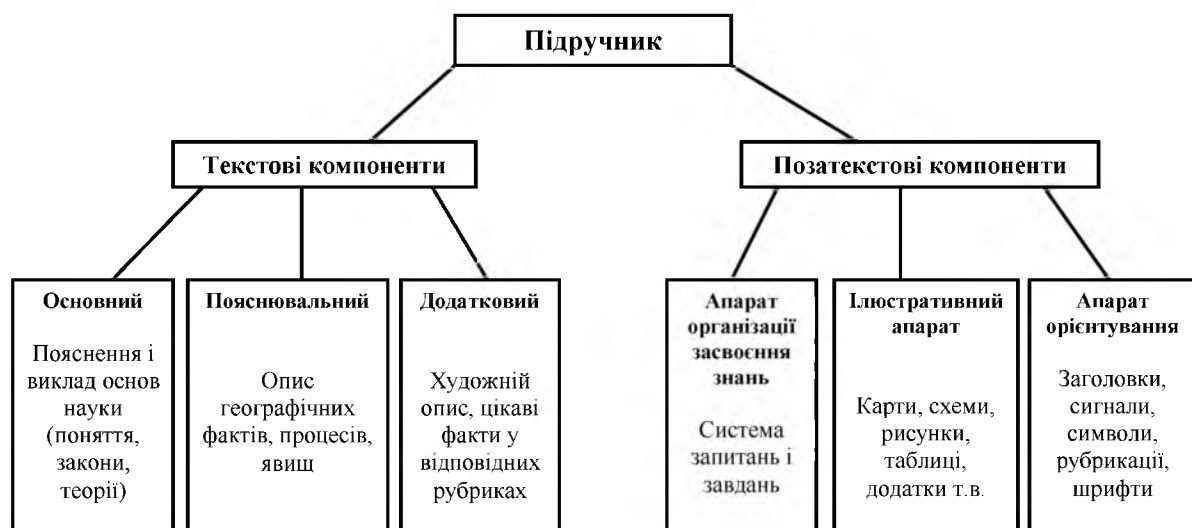
Навчальна програма з географії для загальноосвітніх навчальних закладів – затверджений Міністерством освіти і науки України своєрідний стандарт шкільної географічної освіти, де визначено зміст географії у школі, її структуру, послідовність навчання за курсами, розділами і темами, а також систему необхідних знань, умінь і навичок, що має бути сформована у школярів.

Основні розділи навчальної програми: пояснювальна записка, що містить виклад мети навчання з певного предмета, ознаки процесу (організування навчання кожного класу); зміст навчального матеріалу, поділений на розділи і теми з зазначенням кількості годин на кожну з них; обсяг знань, умінь і навичок (у їхніх різновидах) з певного предмета для учнів кожного класу; критерії оцінювання знань, умінь і навичок щодо кожного з видів роботи.

Підручник – книга, що містить основи наукових знань з певної навчальної дисципліни відповідно до мети навчання, визначеної програмою і вимогами дидактики. **Підручник з географії** – поліфункціональний *засіб навчання*, який розкриває зміст певного шкільного курсу географії та є специфічною моделлю процесу засвоєння цього змісту.

Основний текст підручника з географії – науково опрацьований та систематизований автором (авторами) географічний навчальний матеріал, що відповідає програмі, є джерелом географічної інформації, обов'язковою для вивчення і засвоєння учнями, виконує функцію організування знань учнів і має переважно інформативно-описове й роз'яснювальне спрямування.

Будова підручника і робота з його текстом

Види роботи з текстом	Класи				
	6	7	8	9	10
1. Просте відтворення	XXX	XX	X	X	X
а) колективне читання					
б) знаходження необхідних повідомлень, складання переліку об'єктів	X	XX	X	X	X
в) відповіді на питання, наведення прикладів	XX	XX	XX	XX	XX
2. Логічний аналіз	XX	XX	XX	X	X
а) виділення суті (головної думки)					
б) виділення логічних частин	XX	X	X	X	X
в) складання визначень, понять, принципів	XX	XX	XX	X	X
г) складання плану (простого і складного)	XX	XX	XX	X	X
3. Пошук пояснень	XXX	XX	XX	XX	XX
а) встановлення причинно - наслідкових зв'язків, виділення причин і наслідків					
б) з'ясування рис подібності і відмінності пояснення причин	X	XXX	XXX	XXX	XXX
4. Творча діяльність	X	XX	XX	XX	XX
а) складання схем, рисунків, таблиць на основі аналізу тексту					
б) складання описів і характеристик	X	XX	XXX	XXX	XXX
в) конспектування, складання тез				X	XX

Додатковий текст підручника з географії – навчальний матеріал, що закріплює, поглиблює і поширює змістові положення *основного тексту підручника*, посилює наукову доказовість та емоційне його навантаження, виконує *мотиваційну* функцію, ознайомлює школярів з елементами дослідницької діяльності й сприяє диференціації навчання.

Апарат організування засвоєння навчального матеріалу підручника з географії – структурний елемент цього *підручника*, який спрямовує і стимулює мисленнєву діяльність учнів у процесі засвоєння навчального матеріалу та сприяє формуванню прийомів їхньої *самостійної навчально-пізнавальної діяльності*.

Апарат орієнтування підручника з географії – структурний елемент цього *підручника*, який забезпечує організацію уваги учнів при користуванні географічним навчальним матеріалом, який подано у підручнику.

Ілюстративний апарат підручника з географії – елемент структури *підручника з географії*, що є унаочнювальною опорою організування *навчально-пізнавальної діяльності учнів*.

Як навчити учнів працювати з підручником

Відомі в українській географічній освіті методисти В. П. Корнеєв та В. М. Герасимчук на прикладі підручника для 7 класу (Географія материків і океанів. – К.: Освіта – Шкільний світ, 2003), авторами якого вони є, рекомендують різні види роботи з компонентами підручника.

Робота з текстом

Насамперед необхідно навчити учнів розуміти логіку структури тексту. Учень усвідомлює, що текст має вступ, основну частину й висновки. Він повинен виділити опис географічних об'єктів та явищ природи й процесів, сформулювати основні ідеї, закономірності, причину і наслідки, істотні ознаки основних понять і термінів, яскравих описів й цифрових показників. У такому разі учень серйозно і вдумливо читає текст, тобто самостійно його опрацьовує. Учня треба переконати, що навчання – серйозна робота й тільки кропітка праця принесе бажані результати.

Під час вивчення тексту підручника вчитель пропонує учням такі завдання:

- прочитати й переказати текст і зробити певні висновки;
- скласти план прочитаного тексту;
- виділити головне в тексті;
- скласти тези прочитаного;
- законспектувати текст;
- дати відповіді на запитання, що вміщені перед текстом і після нього.

Такі прийоми роботи з текстом привчають учнів глибоко осмислювати прочитаний матеріал і досконало його засвоювати. Потрібно організувати цю роботу за рахунок викладу нового матеріалу або іншого компонента уроку та не боятися, що порушується схема комбінованого чи іншого типу уроку.

Приєм “переказ тексту” не становить особливих труднощів у роботі вчителя з учнями. Але обов’язково потрібно стежити за ходом переказування, *щоб учень відповідав не репродуктивно, а аналізуючи окремі факти, умів довести твердження окремих положень у тексті, з’ясувати причинно-наслідкові зв’язки, зробити висновки.*

Приєм “складання плану” прочитаного тексту. Незважаючи нібито на простоту цього виду роботи, учні, як свідчать спостереження, відчувають утруднення під час складання планів до прочитаного й вивченого матеріалу. Радимо *навчати учнів складати плани впродовж року.* На початку учні складають план за участю вчителя, потім учитель дає тільки поради (як скласти його у загальному, обирає текст, строки виконання), і згодом учні складають плани самостійно.

Наприклад, тема “Північна Америка. Озера”. Прочитавши текст, учні можуть скласти такий план:

1. Загальна характеристика озер.
2. Система прісноводних Великих озер, їхні назви.
3. Ніагарський водоспад (коротка характеристика).
4. Історія походження озер.
5. Боротьба з забрудненням.
6. Господарське значення.

Складання плану *полегшує учням сприйняття складного географічного матеріалу*, сприяє кращому запам’ятовуванню змісту тексту, розвиває вміння правильно характеризувати фактичні дані й діалектично пояснювати явища та процеси, що відбуваються в природі материка.

Приєм знаходження головного в опрацьованому тексті. Цей прийом вважають ефективним у роботі з текстом, бо учень навчається аналізувати прочитане та засвоювати головне. Наприклад, на с. 56 підручника вміщено матеріал “Океанія”. Текст його має п’ять підзаголовків: “Географічне положення”, “Рельєф”, “Клімат”, “Природа Океанії” (рослинність і тваринний світ), “Населення і держави”. Здавалося б, тут все потрібно, але всього не запам’ятаєш, тому учень повинен виділити головне:

- а) вміння знаходити Океанію на карті;
- б) знати історію відкриття;
- в) характеристику рельєфу (материкового, вулканічного та коралового походження);

- г) кліматичні особливості: + 25...26 °С упродовж року; річна кількість опадів – 3000–4000 мм; найвологіше місце – Гавайські острови (12 500 мм);
- д) екзотична рослинність: кокосові пальми, фікуси, бамбуки, пандануси, казуарини; тваринний світ: краби, риба, морські птахи;
- є) населення з'явилося за 10–15 тис. рр. до н. е. Нині – 10 млн жителів. Мова – малазійсько-полінезійська. Папуаси мають свою мову;
- ж) держава – Нова Зеландія, столиця – Веллінгтон.

Робота учнів з методичним апаратом підручника

Це важливе завдання вчителя в роботі з підручником. Для прикладу: у кожній темі до тексту й після нього є запитання і завдання. Учитель пропонує учням відповісти на них. Не обов'язково давати відповідь на всі запитання і завдання, потрібно обирати головні. Якщо учень не може відповісти, вчитель пропонує йому знайти пізнавальний матеріал у підручнику.

До методичного апарату відносять “Висновки”, “Це цікаво знати”, “Перевірте знання з теми”, “Запам'ятайте!”. Робота з методичним апаратом може бути організована після вивчення теми. Тут можна дати свободу учням, щоб вони могли прочитати, проаналізувати й обговорити проблему, підсумувати вивчене.

У підручнику вміщено контрольні завдання й запитання. Робота з ними на уроці та в домашніх умовах – своєрідний іспит. Опрацьовувати їх треба після вивчення кожної теми. Запитання та завдання мають триєдиний характер: *репродуктивний, проблемний (творчий) та практичний*. Це сприяє глибшому засвоєнню та, головне, розумінню походження природних явищ і процесів.

Робота з малюнками, схемами й додатками. Насамперед учитель сам повинен їх вивчити, проаналізувати, зробити висновки. Загалом ілюстративний матеріал – це доповнення й розширення тексту підручника. Дуже часто – доказовість до описового й аналітичного матеріалу.

Важливо розрізнити ілюстрації (слайди, фото, картосхеми, діаграми, додатки) за *ступенем пізнавальної значущості*. Наприклад, *аналітичні* фото і слайди впливають на емоційне сприйняття учнів (рис. 5 і 6 на с. 18–19). На них зображено японське село (рис. 5), знищене землетрусом 1989 р. і виверження вулкана Толбачик (Камчатка) у 1975 р. (рис. 6). Під час розглядання цих та їм подібних фото в учнів виникають питання: Чому так сталося? Яка причина цього? Запитання виникають тоді, коли ілюстрація стосується почуттів дитини, посилюючи інтерес до знань, і учень починає шукати відповідь у підручнику або в учителя.

Є в підручнику *пейзажні ілюстрації* (їх усього 31) (див.: рис. 8 на с. 131, рис. 92 на с. 143, рис. 86, 87 на с. 139 та ін.). Вони зацікавлюють учнів до прочитання тексту та до розповіді вчителя, дивують різноманітністю природи, а диво породжує інтерес.

У підручнику багато рисунків, на яких зображено міське житло і, конкретно, – самі міста (їх є 23). Такі ілюстрації характеризують пейзаж міста, його велич і красу, архітектуру. Ілюстрації посилюють роль викладання вчителем навчального матеріалу та самостійного вивчення тексту підручника учнем.

Схеми й картосхеми трапляються впродовж усього тексту підручника (їх усього 22). Опрацьовувати їх учень може самостійно та з учителем на уроці. Учням, якщо вони опрацьовують матеріал самостійно, необхідно розповісти, як побудована схема та як з нею працювати. Головне тут – роз’яснення вчителем мети дії, прийомів роботи й операцій. Наприклад, на с. 28 підручника вміщено картосхему “Клімат Північної Америки”. Вчитель дає учням завдання:

1. За допомогою цієї схеми визначити річну кількість опадів у міліметрах.
2. Визначити середню річну кількість опадів на материку.
3. На основі цього пояснити, чому опади в Північній Америці випадають нерівномірно.
4. Визначити переважаючий напрямок вітру та пояснити, чому в південній частині вітри дмуть зі сходу на захід.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. Герман О.І., Чернікова О.І. Можливості підручника у формуванні ключових компетентностей учнів // *Географія*, 2008. – № 5 (105) – С. 6–8.
2. Дітчук І., Заставецька О., Чотарі Н. Календарно-тематичне планування. Природознавство. 5–6 класи. *Географія*. 6–10 класи. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – С. 3–100.
3. Жемеров О.О., Карпенко О.М. Робота з підручником географії у загальноосвітній школі: метод. посібник. – Харків, 2010. . Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/>
4. Кобернік С.Г. Оновлення навчальних програм як необхідна умова розвитку географічної освіти в основній школі // *Географія та економіка в сучасній школі*, 2012 – № 7–8 (125–126) – С.48–52.

5. *Корнєєв В.П., Герасимчук В.М.* Географія материків і океанів 7 клас (методика, система технологія). Методичний банк. Внесок 4 // Географія, 2004. – № 17 (21) – С. 2–5.
6. *Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш.* Фізична географія України: підручник для 8 класу. – К.: Генеза, 2008. – 287 с.
7. Програми для середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Географія: 6–10 класи. Економіка. [упоряд. Н.В. Бєскова]. – К.: Перун, 2005, 2006. – С.3–61.
8. *Соколовська Л.О.* Підручник як одна із основ інформаційної компетентності // Географія, 2012 – № 4 (200) – С.2–4.

Практичне заняття № 2

Методика роботи з географічними картами, глобусами (4 год)

Мета: повторити і закріпити знання студентів про карти: математичну основу, географічний зміст, класифікацію за різними ознаками; навчити ефективних способів формування в учнів знань про картографічні проєкції, уміння читати різні види карт, здійснювати вимірвальні роботи на картах різних масштабів, розв’язувати задачі прикладного характеру; показати доцільність і необхідність використання на кожному уроці географії глобуса як наглядного засобу і як джерела географічної інформації, навчити прийому орієнтування глобуса.

Обладнання: глобуси (політичний і фізичний різних масштабів); карти (світу, окремих макрорегіонів), виконані у різних проєкціях; атласи для всіх шкільних курсів географії, топографічні карти; схема “Географічна карта і її елементи в шкільній географії”.

План і зміст роботи

1. Прийоми роботи з глобусом

Актуалізація опорних знань:

- Пригадайте, що таке глобус?
- Чому глобус, як модель Землі, має правильну кулясту форму, а не форму геоїда?

1.1. Орієнтування глобуса (моделювання проблемної ситуації)

Завдання 1.1 З допомогою стержня, який закріплюють на глобусі, покажіть своє місцеположення в конкретній точці земної поверхні (наприклад, м. Львів).

Чому між віссю вашого тіла і стержнем, який ви правильно закріпили на глобусі (перпендикулярно до дотичної в точці Львів) виник кут ? Що необхідно зробити для того, щоб ваше положення в конкретній точці Землі і його зображення на глобусі збігалися (були паралельними) ?

В ході виконання завдання, яке має проблемний характер, з'ясовується, що глобус, закріплений під кутом $66^{\circ}33'$ до горизонтальної площини (поверхні стола), відтворює положення Землі щодо орбіти лише на одній широті – Північному полярному колі. Для всіх інших широт земної поверхні звичайний глобус не зорієнтований.

Для орієнтування глобуса щодо будь-якого географічного пункту використовують циліндричну підставку, на яку необхідно поставити глобус, відкріпивши його від осі.

1.2. Переваги глобуса як засобу наочності

Завдання 1.2 Використовуючи стінну карту Російської Федерації, виконану у конічній проекції та глобус візуально порівняйте розміщення міст Грозний і Владивосток (яке з них південніше ?) Хабаровськ і Владивосток (яке з них східніше ?). Зробіть висновок щодо спотворень на дрібномасштабних картах.

Важливо, щоб студенти усвідомили переваги глобуса над дрібномасштабною картою, як засобу формування правильного просторового уявлення про взаємне розташування географічних об'єктів на земній поверхні.

1.3. Формування в учнів з допомогою глобуса і карти уявлення про найкоротшу віддаль між двома точками на поверхні Землі

Актуалізація опорних знань:

– Пригадайте, що таке “ортодромія”?

Завдання 1.3. Побудуйте на політичній карті світу за допомогою глобуса ортодромію між Києвом і : а) Ріо-де-Жанейро; б) Мехіко; в) Сіетлом; г) Гонолулу.

Для виконання завдання застосовують простий прийом, якого необхідно навчити учнів: між двома пунктами на глобусі протягніть нитку, відзначаючи при цьому широту точок її перетину з усіма меридіанами. Довготу меридіанів і широту точок перетину запишіть у таблицю.

Номер точок	Довгота меридіана	Широта точки перетину нитки і меридіана

За цими координатами нанесіть на карту точки, а потім з'єднайте їх плавною кривою.

Таке завдання можна пропонувати виконати учням вже у 6-му класі, у курсі “Загальної географії”, під час вивчення форми Землі та ознайомлення з її моделлю – глобусом. Важливо сформувати в учнів правильне уявлення про найкоротшу віддаль між двома точками, яка в них зазвичай асоціюється, з прямою лінією, що справедливо лише для плоских поверхонь, які вивчають у курсі геометрії. На карті ж, яка є плоскою моделлю кулястої поверхні Землі, найкоротша лінія між двома точками має форму кривої.

Поняття “ортодромія” необхідно закріпити в учнів у курсі економічної і соціальної географії України, світу, зокрема, при вивченні географії авіатранспорту.

Завдання 1.4 (додаткове) Під час вивчення яких тем з курсу “Географія України” доцільно застосовувати глобус: а) як наочний засіб; б) як джерело географічної інформації?

Основні поняття теми та їхнє застосування

Глобус – об’ємна модель Землі і традиційний для географії засіб навчання, якому понад п’ятсот років. В епоху інформаційних технологій і комп’ютеризації він залишається *незамінним засобом формування геопросторової компетентності учнів*.

У сучасній школі учням вперше належить ознайомитися з глобусом в курсі “Природознавство”, який містить двогодинну тему “Земля — планета Сонячної системи”, проте навчальною програмою передбачений показ п’ятикласникам тільки фотографій Землі з космосу, яких на думку авторів, очевидно, достатньо, щоб засвоїти форму та розміри Землі, обертання Землі навколо своєї осі. Але сумлінному учителю, який дбає за усвідомлене засвоєння знань, у рамках цієї теми таки доведеться ознайомити учнів з моделлю Землі – глобусом.

Важливо, щоб п’ятикласники не тільки розглядали глобус, але й працювали з ним. Бажано, щоб у класі було декілька глобусів, які не закріплені до підставки (в школі їх переважно списують як “поламані”). Саме такий глобус-куля в долонях учня дає можливість йому не лише розглянути зблизька Землю, але й пригорнути її, рідну, величезну, і водночас, – “кульку”, “м’ячик”, сповнитись відчуттям спорідненості з нею, любові до неї, відповідальності за її долю. На відміну від дистанційного візуального споглядання глобуса на вчительському столі, який не дає емоційного ефекту, тактильне сприй-

мання його долонями, може спричинити в одинадцятилітньої дитини гаму позитивних почуттів, які стануть ядром сприйняття нею рідної планети як своєї найбільшої Батьківщини.

Інший, не менш важливий наслідок від глобуса-кулі в руках п'ятикласника – формування правильних уявлень у просторовій системі координат “Я на Землі”. Обертаючи такий глобус в руках, розглядаючи на ньому різні материки та океани, учень бачить їх завжди зверху (не як на закріпленому глобусі – “збоку”, “знизу”), ніби проектуючи на них свою присутність. Щоб закріпити у свідомості п'ятикласника уявлення про те, що Земля, і глобус як її модель, не мають “верху” і “низу”, можна здійснити з ними мандрівку від Північного полюса до Південного. Чому саме з Північного? Тому, що споглядаючи фотографії Землі, зроблені з космосу, в учнів складається стереотип сприйняття Північного полюса як маківки Землі. Саме цей неусвідомлений стереотип необхідно у п'ятикласника знівелювати.

Отже, ставимо глобус на підставку (нею може слугувати смужка картону, скріплена степлером у вигляді циліндричного кола) так, що Північний полюс є його маківкою, кладемо на нього монету, яка буде моделювати нас, мандрівників, а далі пересуваємо монету по глобусі на південь, увесь час повертаючи його на підставці так, щоб у будь-якій точці мандрівки монета перебувала на маківці глобуса. Дійшовши у такий спосіб до Південного полюса, монета знову, опиняється на маківці глобуса-Землі. Для п'ятикласника цього очевидного факту – Південний полюс так само є “верхом” Землі, як і Північний, чи будь-яка інша точка на Землі, – поки що достатньо для правильного розуміння положення людини на Землі, яка аж ніяк не може “впасти вниз головою з Антарктиди”. Посилатися в цьому випадку на силу земного тяжіння, яка утримує всі об'єкти на земній поверхні, звісно можна, але для географів важливо сформувати насамперед уявлення про наше просторове положення на земній кулі.

За допомогою глобуса необхідно виробити у п'ятикласників і навичку відтворювати добовий рух Землі навколо своєї осі. Напрямок руху Землі (глобуса), найкраще запам'ятати на підставі логічного висновку, який можуть зробити самі учні, а не з допомогою асоціацій з годинниковою стрілкою. Поширене правило про добовий рух Землі проти годинникової стрілки методично неграмотне, оскільки з часом більшість учнів його забуває і не може логічно розв'язати дилему – “за” чи “проти”. Водночас кожен п'ятикласник з власного спостереження знає, що сонце сходить на сході, а заходить на заході. Насправді не Сонце рухається небосхилом, а Земля повертається навколо своєї осі йому “на зустріч”. Отже, Земля рухається у протилежному до руху Сонця по небосхилі, напрямку, тобто з заходу на схід.

На нашу думку, запам'ятовування напрямку обертання Землі за схемою “назустріч Сонцю” більш коректне, бо спирається на життєвий досвід учнів і його можна завжди пригадати, засвоївши зв'язок між видимим рухом Сонця по небосхилу і невидимим для нас обертанням Землі.

В курсі “Загальна географія” учні ознайомлюються з глобусом як об'ємною моделлю Землі. Дуже важливо, щоб під час вивчення першого розділу “Географічне пізнання Землі” йому відводили роль основного засобу ілюстрації найважливіших подорожей відомих мандрівників у давнину і сучасних географічних досліджень. Карті півкуль чи карті світу на цих уроках належить другорядна роль, бо за конкретно-образного сприйняття, яке властиве шестикласникам, і їхнього незнання специфіки карти як моделі Землі, у підсвідомості учнів можуть відклатись “два” Тихі океани, “дві” Антарктиди, або неймовірний контур останньої, формується неадекватний образ рідної планети.

Демонструвати подорожі Генріха Мореплавця, Христофора Колумба, Васко да Гама, Фернана Магеллана та ін. дослідників Землі потрібно на знятому з підставки глобусі, показуючи маршрути так, як ми це робили під час мандрівок на глобусі у п'ятому класі.

У наступній темі курсу – “Способи зображення Землі”, глобус використовують на всіх семи уроках. І не тільки тому, що він є однією з двох земних моделей. Використання глобуса необхідне для формування більшості понять цієї теми, які є базовими в географії: “масштаб”, “географічна карта”, “картографічні спотворення”, “орієнтування”, “шкала висот і глибин”, “градусна сітка” і т. д.

На першому ж уроці цієї теми, на якому вчитель характеризує глобус, вивчають і масштаб. Тому глобус можна відразу використати для вирішення проблеми, пов'язаної з невідповідністю між кулястою формою моделі Землі і неправильною, геоїдною формою самої Землі, про яку учні дізналися ще в курсі “Природознавства”. Вирішення цієї навчальної проблеми (до неї можна долучити й таке питання: “Чи не спотворюють найвищі гори планети її кулястої форми?”) дає можливість вчителю дуже виразно продемонструвати учням сутність масштабу як зменшення величини просторового об'єкта при його моделюванні чи зображенні. Найкраще застосувати для вирішення цієї проблеми математичне доведення, з якого стає очевидно, що різницю між екваторіальним і полярним радіусом Землі, яка становить 21,4 км і яка, власне, й зумовлює неправильну форму Землі, показати на глобусі, масштаб якого 1:20 00000, тобто в 1 см 200 км (це один із найкрупніших масштабів шкільного глобуса, діаметр якого становить понад 60 см) хоч і можливо, але око її не сприйме (різниця між радіусами глобуса становитиме 1 мм). Так само прості

підрахунки свідчать, що найвища вершина світу – г. Джомолунгма, яка має майже 9 км висоти, порівняно з радіусом Землі є такою ж непомітною, як дві клітинки у зошиті поряд з майже триповерховим будинком (співвідношення між висотою Евереста і середнім радіусом Землі становить 1: 720), а отже, не може порушити її кулястої форми.

В курсі “Географія материків і океанів” ми закріплюємо у семикласників навичку орієнтувати глобус для конкретних точок чи контурів земної поверхні. Перед вивченням першого океану можемо сформулювати для учнів правило орієнтування глобуса, не вдаючись до пояснення причини, яка змушує нас до цього прийому. Правило доволі просте: щоб зорієнтувати глобус для якоїсь точки (контура) на Землі, його необхідно зняти з закріпленої осі, поставити на довільну підставку і повернути так, щоб точка, для якої ми його орієнтуємо, займала верхнє положення (була на маківці глобуса), а вісь спрямувати на північ.

Глобус орієнтуємо для кожного материка чи океану, який вивчаємо. Зорієнтований глобус дає можливість вивчати територію материка чи акваторію океану з ефектом *присутності на них* учнів, запобігти формуванню спотворених уявлень про форму Антарктиди та її “перекинутість” (на стандартно закріпленому глобусі її навіть показати складно).

Інші переваги глобуса над настінною картою – збереження форми і площі зображених об’єктів та їхнього взаєморозміщення знає кожен учитель географії, тому так необхідно учням акцентувати на спотвореності величини і форми, зображених на карті у верхніх широтах материків, островів, океанів, некоректності усяких вимірювальних робіт на дрібномасштабних картах.

Має застосування в рамках цього курсу і “стандартний” глобус, вісь якого закріплена на підставці під кутом $66^{\circ}33'$ до площини стола. Його, як модель Землі, яка відображає положення нашої планети щодо площини власної орбіти, необхідно використовувати під час формування знань про загальні кліматичні закономірності Землі, а також особливості кліматів материків та океанів.

Оптимальним варіантом є наявність на уроках курсу двох варіантів моделі Землі – закріпленого і зорієнтованого глобусів, які дають можливість учням одночасно бачити Землю з космосу і бачити себе на Землі, формуючи в них досвід переходу з однієї системи просторових координат до іншої.

Здійснюючи з семикласниками уявну мандрівку по материках і океанах планети в процесі їхнього вивчення, вчителю географії потрібно продемонструвати їм ще одну особливість земної поверхні – її крутизну, яка проявляє себе в тому, що найкоротша віддаль між двома точками на земній поверхні має форму не прямої лінії, а дуги – ортодромії.

З геометрії – ще однієї просторової науки, з якою ознайомлюються семикласники, – відомо саме про перший варіант найкоротшої віддалі між точками, які лежать на площині. Якщо ж учні користуються на уроках географії тільки картою – площинною моделлю земної поверхні, то вони перенесуть це уявлення і на земну поверхню. Але сучасний учень, мобільний у просторі, який має (чи матиме в недалекому майбутньому) досвід польоту літаком, плавання на морському судні, повинен знати, що траєкторія його руху цими видами транспорту наближена до ортодромії, а не прямої лінії.

Сформувати уявлення про ортодромію, чи побудувати її на карті, можна доволі просто. Перед учнями необхідно поставити цікаве проблемне завдання, яке складається з трьох частин і для виконання якого їм потрібна цупка нитка, лінійка, політична карта світу і глобус.

Перша частина завдання – розглянути *на карті світу* країни, над якими вони будуть пролітати, якщо вилетять з Києва, наприклад, до Нью-Йорка, Мехіко, Сіднею чи в ін. міста (варіантів точок “приземлення” може бути дуже багато – вершини, острови в океані чи будь-які інші цікаві місця, зображені на дрібномасштабній карті та глобусі, але широта і довгота яких відмінна від точки вильоту). Приклавши лінійку до карти між початковою і кінцевою точками уявної мандрівки, учні з’єднують їх простим олівцем у вигляді прямої лінії, називаючи водночас країни, які вони побачать з вікна літака.

У другій частині завдання пропонуємо учням з’єднати ці ж точки вильоту і приземлення ниткою *на глобусі* і знову назвати країни над якими пролітатиме літак. Учні виявлять, що на глобусі їхній переліт відбуватиметься над зовсім іншими країнами, ніж вони зазначили на карті. Учителеві треба тільки засвідчити це відкриття: шлях літака на глобусі, який є моделлю Землі, відповідає реальному його переміщенню і має форму дуги. Як же ж показати її на карті? Для виконання цієї частини завдання найкраще працювати в парах: один учень притримує натягнуту на глобусі нитку, другий – зазначає олівцем точки перетину нитки з меридіанами. Далі семикласники визначають координати точок перетину і записують їх у зошит. Потім відкладають за цими координатами точки на карті, з’єднують їх між собою й отримують криву лінію, що відображає найкоротшу віддаль між двома точками на земній поверхні (*ортодромію*).

Виконавши завдання, семикласники отримали на карті дві траєкторії свого уявного польоту – пряму лінію, характерну для площини (і яку вони собі уявляли до того, поки не застосували глобус), і криву, що відповідає дійсності. Попутно учні закріпили навички визначення географічних координат і розширили знання політичної карти світу.

У восьмому класі, в рамках вивчення природи України, яка є водночас завершальним етапом фізико-географічної освіти в загальноосвітній школі,

глобус також широко застосовують. Необхідність глобуса як ілюстративного засобу і як джерела географічної інформації очевидна в таких темах, як “Географічне положення України”, “Годинні пояси”, “Картографічні проекції”, “Кліматичні умови та ресурси”, “Річкові системи і басейни” (очевидною є балтійська і середземно-чорноморська зорієнтованість нашої гідросітки, а звідси – переважання з давніх-давен зв’язків з країнами цих басейнів), “Природні комплекси морів...”.

Восьмикласникам вже властиве абстрактне мислення, вони обізнані зі законами фізики і геометрією, тому під час вивчення географічного положення України можна довести їм необхідність орієнтування глобуса, яке вони виконували у попередніх класах.

Вивчаючи географічне положення України, ставимо завдання учням показати себе у вигляді моделі (її роль може виконувати булавка) на глобусі, який є моделлю Землі. Для виконання завдання використовуємо стандартно закріплений глобус, на якому у точці нашого місцеположення (наприклад, місто Львів) приліплюємо горошину пластиліну, в який заколюємо булавку. Переважно восьмикласники правильно прикріплюють булавку до глобуса – перпендикулярно до дотичної у вибраній точці, тобто так, як під силою земного тяжіння падають на кулясту поверхню предмети. Водночас, вони не можуть не помітити, що булавка на глобусі, яка є моделлю того, хто її прикріпив, насправді не паралельна до свого оригіналу, а відхиляється вбік. Щоб чіткіше побачити цей кут відхилення, в цій самій точці заколюють ще одну булавку (бажано з голівкою іншого кольору), яку розміщують строго вертикально, тобто паралельно до постаті учня. Проблема, що постає перед учнями, очевидна: в обох випадках вони начебто правильно зображують *себе на глобусі* у місці власного проживання, то ж чому виникає “роздвоєння”, звідки взявся кут?

Якщо учні мають досвід орієнтування глобуса, то вони знають, як знівелювати цей кут, повертаючи глобус так, щоб точка місцеположення особи опинилася на його вершині. Учителю, з допомогою нескладного малюнка, може пояснити, чому виник кут між двома моделями і чому потрібно повертати (орієнтувати) глобус. Справа в тому, що горизонтальна площина стола, яка імітує орбіту (стандартний глобус нахилений під кутом $66^{\circ}33'$ саме до площини стола) насправді не паралельна до орбіти, а перетинається з нею під таким самим кутом, який виник у нашому досліді з булавками. Цей кут легко обчислити математично: від кута нахилу земної осі до площини орбіти віднімають географічну широту місцеположення. Для Львова ця різниця становитиме $66^{\circ}33' - 49^{\circ}50' = 16^{\circ}43'$. Таку саму величину матиме і кут перетину осі глобуса з віссю Землі. Щоб знівелювати цей кут, необхідно або підняти

край стола на $16^{\circ} 43'$ і тоді вісь глобусу стане паралельною до осі Землі, а точка позначення Львова опиниться на його вершині, або повернути глобус на такий самий кут, у результаті чого отримаємо аналогічний ефект. Звісно, простіше повернути глобус, але для цього його потрібно зняти з прикріпленої до підставки осі і підкласти, наприклад, на клиноподібний брусок, кут нахилу на якому дорівнює $16^{\circ} 43'$. Ще простіше встановити глобус на циліндричній підставці і повертати його так, щоб точка, для якої ми його орієнтуємо, займала найвище положення на глобусі. Це означає, що ми вже повернули глобус на кут, який дорівнює різниці між нахилом осі Землі і значенням широти нашої точки знаходження, або, іншими словами, встановили вісь глобусу під кутом до стола, який дорівнює широті місця (для Львова чи Харкова це приблизно 50°). Залишається тільки спрямувати вісь глобусу на північ і ми отримаємо зорієнтоване положення глобусу, відоме з попередніх курсів географії.

Восьмикласники завершують формування вміння орієнтувати глобус для різної географічної широти *розумінням причини*, яка до цього спонукає: завдяки дії сили земного тяжіння горизонтальна площина стола збігається з площиною орбіти Землі лише на одній широті – $66^{\circ} 33'$. На цій широті, тоб-

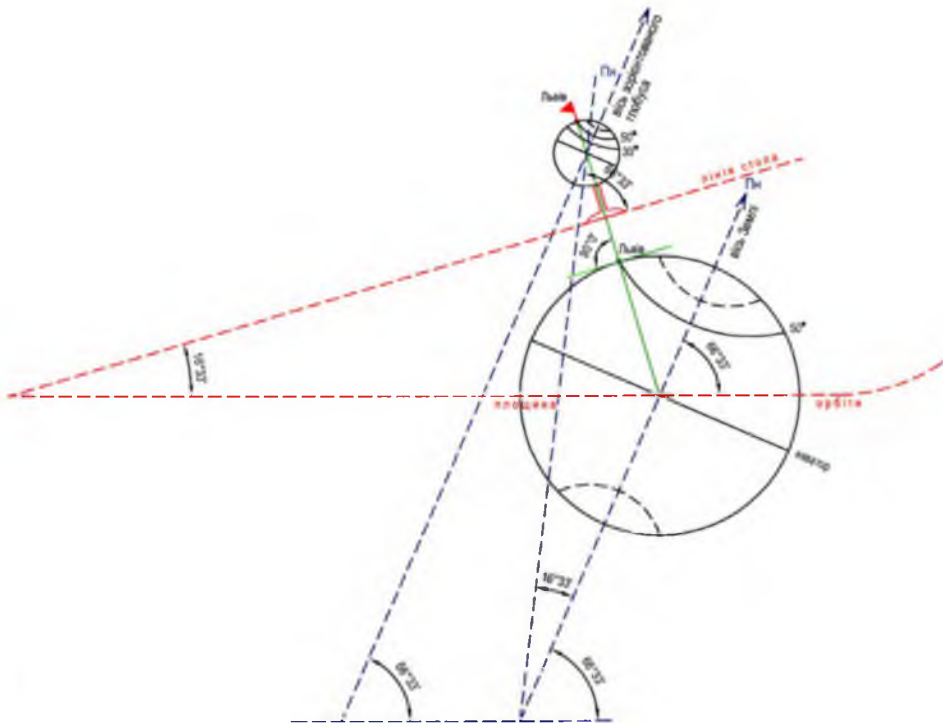

Рис. 2. Схема орієнтування глобусу

то на Полярному колі, для орієнтування глобуса потрібно тільки спрямувати його вісь до Північного полюса, а на всіх інших широтах його ще й необхідно закріплювати під кутом, який дорівнює значенню географічної широти місця.

У дев'ятому класі, під час вивчення населення і господарства України, глобус може бути використаний для ілюстрації зв'язків між нашою державою та іншими країнами світу (морський та авіаційний транспорт), напрямів міграційних переміщень українців у світі.

Десятикласники, вивчаючи соціально-економічну географію світу, можуть користуватися сучасним типом глобуса, який через USB можливо під'єднати до комп'ютера. Цей глобус, названий **Always Current Talking Globe** (рис. 2), містить 30 типів навчальних матеріалів з фактами про географію країн світу, їхніх політичних лідерів, історію, мову і населення, яку можна *почути*, увіткнувши стилус у контур країни, яка зацікавила. Всю статистичну інформацію про країни, а також найважливіші події в них, можна щотижня оновлювати з мережі Інтернет. Глобус, який “говорить” також дає можливість тестувати знання про країни світу у вигляді гри, в якій одночасно можуть брати участь чотири учні.

Отже, і традиційний глобус і технологічно модернізований є необхідними засобами для формування розуміння учнями особливостей простору нашої рідної планети і вихованню любові до неї.

1. Прийоми роботи з картою

Актуалізація опорних знань:

- що таке географічна карта?
- за якими ознаками класифікують карти?

2.1. Формування в учнів картографічних знань й умінь

Завдання 2.1. Користуючись програмами з географії, визначте, якими основними картографічними уміньнями повинні володіти учні після вивчення окремих курсів (завдання на чотири варіанти відповідно до шкільних курсів “Загальна географія”, “Географія материків і океанів”, фізикогеографічного блоку курсу “Географія України” та економічної географії (України і світу)).

Завдання 2.2. Наведіть приклади завдань різних рівнів складності до тематичних карт зі шкільного атласу:

- а) простого читання;
- б) складного читання;
- в) зіставлення різних карт з метою отримання нових знань.

Рис. 3. Глобус Always Current Talking Globe

Основні поняття теми та їхнє застосування

Географічна карта – площинна модель земної поверхні, створена у певній проекції та масштабі за допомогою умовних позначень. Карта – паперова та електронна є головним джерелом знань про геопростір, інформації про об’єкти і явища, розміщені в ньому, а також наочним посібником, за допомогою якого можливо створити уявлення про просторове розміщення, поняття про геопросторові зв’язки, природні і суспільні особливості території.

Наявність карти і роботи з нею є *головною ознакою уроку географії*. Про значення географічної карти в науці і шкільному предметі наголошено в багатьох висловлюваннях відомих географів і дидактів географії, які стали вже крилатими: “карта – альфа й омега (тобто початок і кінець) географії”; “карта – “друга мова” географії”, “карта – один із критеріїв географічності”; “карта – необхідний засіб дослідження і незамінний елемент географічного викладу” та ін.

Карта, як засіб навчання географії, відіграє дві важливі ролі – вона формує образ території і є джерелом вивчення взаємозв’язків між її складовими.

Картознавча компетентність є загальною метою організування роботи учнів з картою. Її основу становить володіння картознавчими знаннями, вміннями та навичками. Картознавча компетентність учня є складовою його життєвих компетентностей, адже знання карти, вміння нею користуватися дає кожній людині можливість вирішувати життєво важливі проблеми.

Картознавча компетенція внесена до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з географії. Уже на середньому рівні навчальних досягнень учень повинен достатньо володіти картографічним матеріалом, а на високому рівні учень аналізує та використовує картографічну інформацію, проявляючи творчість її використання.

Картографічну грамотність (навченість) учнів визначають за трьома позиціями: *розуміння карти, читання карти, знання карти*.

Розуміти карту – означає сприймати основні її ознаки як науково-технічний здобуток людства – знати мову карти (умовні позначення, тематичний зміст, географічна основа (гідросітка, адміністративно-політичні межі, шляхи сполучення, населені пункти)), засвоїти її головні властивості, як моделі земної поверхні – розуміти геодезичну (градусна сітка) та математичну (проекції, масштаб, картографічні спотворення) основу. Розуміння карти приходить до учнів шляхом багаторазового виконання різних вправ.

Читати карту – означає відтворювати географічну дійсність за її зображенням на карті умовними позначеннями. Читання може бути простим, якщо, знаючи умовні позначення, учень створює образ території, “зчитуючи” його з карти. Наприклад, на фізичній карті півкуль можна “прочитати” гео-

графічне положення, рельєф і гідросітку будь-якого материка чи меншого регіону планети. Складне читання передбачає встановлення зв'язків між зображеними на карті компонентами, в результаті чого можливо “прочитати” таку інформацію, яка на карті не зазначена. Наприклад, за географічним положенням, густотою гідросітки можна зробити висновок про клімат материка.

Знати карту – означає чітко уявляти взаємне розміщення об'єктів, їхні контури, відносні розміри, тобто тримати карту в пам'яті. Цей рівень знання карти включає і попередні, тобто розуміння і вміння читати карту.

Формування цих рівнів картографічної компетентності відбувається впродовж вивчення всіх шкільних курсів географії.

Під час вивчення курсу загальної географії (6 клас) учні формують картознавчі компетенції через вміння орієнтуватися на місцевості, визначати азимут, складати і читати план місцевості й топографічну карту, користуватися масштабом, градусною сіткою географічних карт, описувати за картою окремі об'єкти, форми поверхні, водойми, моря й океани, вміння показувати великі держави світу, розселення різних етносів тощо.

Розширення форм роботи з різними за змістом і масштабом картами (загальні, тематичні, фізичні, материків, регіонів, країн тощо) є одним із головних завдань курсу “Географія материків і океанів” (7 клас). Вивчаючи його, семикласники працюють з картами: фізичною, годинних поясів, будови земної кори, кліматичною, ґрунтів, природних зон, політичною, комплексною. Виконуючи практичні роботи, семикласники вчаться володіти прийомами, які загалом й становлять вміння читати різні види карт та працювати з ними. В рамках цього курсу семикласники вчаться аналізувати карти та використовувати їх як джерела різноманітної інформації, що сприяє формуванню їхньої *інформаційної компетентності*. Підсумком вивчення курсу “Географія материків і океанів” є набуте вміння працювати з різними за змістом картами.

Під час вивчення курсу “Географія України” (8–9 класи) учні систематизують знання про карту як інформаційно-знакову модель. Тема “Карта – джерело географічних знань”, що ознайомлює восьмикласників з математичною основою створення карт, з видами спотворень, які властиві картам різних проекцій, з видами географічних карт та їхніми особливостями завершує процес формування в учнів *розуміння карти*. В рамках курсу розширюється і *поглиблюється вміння читати карту*, оскільки дев'ятикласники працюють з економічними картами. До того ж, більшість практичних робіт курсу потребує самостійного використання учнями економічних карт, вміння порівнювати їх з фізичною та іншими видами карт.

Курс “Соціально-економічна географія світу” (10 клас) розвиває набуті картознавчі компетенції. Завдяки систематичній роботі з картами різного

змісту в учнів формується цілісне уявлення про світ, взаємозв'язок природи, населення, господарства Землі.

У програмі кожного навчального курсу передбачено засвоєння певної кількості назв географічних об'єктів (рівнини, гори, річки, моря, держави та їхні столиці, родовища корисних копалин тощо), які можливо засвоїти тільки працюючи з картою.

Класифікація навчальних карт

Навчальні карти класифікують за *змістом* та *способом використання*. За першою ознакою їх розділено на *загальногеографічні*, *тематичні* і *топографічні*. До *загальногеографічних* відносять карти, зміст яких складається з кількох компонентів: рельєфу, гідрографії, населених пунктів і господарських об'єктів тощо. Це зокрема карти фізичні, загальноекономічні, комплексні. Призначення таких карт – формування загальногеографічних знань та умінь.

Ширше застосування в шкільній географії мають *тематичні* (спеціальні) карти, які дають можливість сформуванню знань про окремі компоненти природного і суспільного середовища та про зв'язки між ними (шляхом зіставлення тематичних карт).

Навчальні *топографічні* карти є об'єктом вивчення у 8-му класі, а завдяки демократизації суспільства і зняття заборони на широке застосування топокарт, учні мають можливість працювати з автентичними топографічними картами під час екскурсій та туристичних мандрівок, що є позитивним чинником формування їхньої картознавчої компетентності.

У сучасній шкільній практиці застосовують і нетрадиційні для нашого освітнього простору види карт. Такими є *карти-анаморфози*, які застосовують у соціально-економічній географії світу. Ці карти становлять собою графічні зображення, похідні від традиційних карт, масштаб яких трансформується і варіює залежно від величини характеристики явища на вихідній карті. Найбільш поширеними є анаморфози, в яких площу країни відображено відповідно до числового показника якогось явища (чисельність населення, рівень природного приросту населення, валового продукту, доходів населення тощо). Це надзвичайно наочні карти, які можна широко застосовувати на уроках соціально-економічної географії світу для ілюстрації типології країн за певними показниками. В шкільній практиці анаморфовані карти (вони є, наприклад, в електронному мультимедійному CD-атласі світу “Нове тисячоліття”), використовують не тільки як наочність, але й як контурні карти, для виявлення взаємозв'язків між суспільними явищами.

Для формування просторової компетентності учнів доцільно використовувати *ментальні карти*, що є образом певної території, створеної учнями з пам'яті, без урахування масштабу та точних її обрисів. Такі карти корисно складати як для знання невеликої території (наприклад, ментальна карта

рідної місцевості, на якій позначені свої вулиця, школа, дім тощо), так і для запам'ятовування дрібномасштабних карт, які зображають великі території та об'єкти на них. При цьому учні з пам'яті відтворюють на чистому аркуші взаємне розміщення гіпсометричних чи гідрографічних об'єктів, контурів адміністративних одиниць, пунсони міст тощо.

За способом використання навчальні карти поділяють на *настінні і настільні, контурні, електронні (комп'ютерні)*. Настінні карти – це оглядові карти з високим ступенем узагальнення і генералізації, з великим шрифтом, яскравими фарбами, що дає можливість розглядати їх на відстані під час фронтальної роботи. Зміст цих карт відповідає певним темам і курсам шкільної географії. Настінні карти застосовують як засіб наочності, супроводжуючи розповіді та пояснення показом об'єктів на цих картах. Для вчителя важливо дотримуватися правил показу об'єктів на настінній карті і привчати до них учнів.

Настінні карти вивішують не тільки на урок, але основні з них – карта світу, Європи, України мають висіти в географічному кабінеті для постійного огляду.

До *настільних* карт, які зорієнтовані на індивідуальну роботу, відносять карти, які зброшуровані в *атласи*, а також текстові карти підручника і картосхеми.

Останнім часом у шкільній практиці головню використовують електронні географічні карти, якими можна послуговуватися за наявності комп'ютера. *Комп'ютерні карти* містять значний обсяг різної інформації і дають змогу наочно порівняти її. Нині вже створена електронна версія атласу “Погляд на Україну” (Інститут передових технологій), електронна серія карт “Людський розвиток в Україні” (Інститут географії НАН України). Для середньої школи Інститутом передових технологій розроблені CD-атласи з географії для 6, 7, 8–9, 10 класів, довідковий атлас “Україна та її регіони”.

На *контурних картах* є лише контури географічних об'єктів, лінії річок, кордони країн, пунсони деяких міст, але немає написів. Їх видають комплектами за окремими курсами шкільної географії із зазначеними запитаннями та завданнями для роботи.

Методика роботи з навчальними картами має чи не найширший доробок науковців-методистів та вчителів-практиків. До цих пір актуальними є рекомендації географів і картографів – А. Берлянта, М. Баранського, Г. Грюнберга, В. Максаковського, К. Матусевича, С. Трегуба та ін. щодо використання карт у шкільній практиці, які доповнюють сучасний досвідом роботи з електронними навчальними картами.

Навчальні карти за своїми функціональним призначенням можуть бути: а) об'єктом вивчення; б) джерелом знань; в) засобом наочності. Методика

роботи з картами залежить від функції, яку карти виконують у конкретній навчальній ситуації.

До основних прийомів вивчення карт у шкільній географії потрібно віднести: *візуально-описовий, картометричний, морфометричний, математико-статистичний і графічний аналізи*. Зрозуміло, що у шкільній географії рівень опанування ними неоднаковий. Це пояснюється і віковими особливостями учнів, і конкретними завданнями шкільної географії.

Першим прийомом, який передує всім іншим видам роботи з картою, є її *репрезентація* учням, тобто ознайомлення з назвою карти, її легендою, вивчення умовних позначень (особливо для тематичних карт), засвоєння масштабу карти, повідомлення про спотворення, які властиві карті, виконаній у цій проекції.

Візуально-описовий аналіз – найбільш розповсюджений прийом вивчення карт, який є базовим як у географічній науці, так і в шкільній географії. Його завданням є виявлення наявності на картах явищ, які вивчають, встановлення особливостей їхнього розміщення, взаємозв'язків та взаємозалежностей.

Картометричний аналіз – визначення картометричних показників: координат, кутів орієнтування, кутів нахилу, відстаней, перевищень висот, площі, об'єму тощо – часто застосовують у природничо-географічних шкільних курсах.

Морфометричний аналіз ставить за мету з'ясування щільності, густоти і частоти явищ, звивистість контурів та ін. Він найчастіше використовується на уроках соціально-економічної географії, доповнений іноді *математико-статистичним* аналізом, який дає можливість визначати тісноту, ентропію і відповідність явищ на основі застосування прийомів математичного аналізу, математичної статистики та теорії інформації, чи *графічним аналізом* – побудовою за картами різноманітних графіків і діаграм, додавання і віднімання поверхонь тощо.

Робота з контурними картами. В початкових курсах географії вчитель повинен докласти зусилля для вироблення в учнів навичок заповнення цих карт: використання умовних позначень (гори зображують пунктирною коричневою лінією в напрямку їхнього поширення, низовини, височини, плоскогір'я – суцільною лінією, діючі вулкани – зірочкою тощо), правильного нанесення підписів (ріки підписують за течією (у верхній, середній і нижній течії), гори – за протяжністю, міста – від пунсона паралельно паралелям, великі площинні об'єкти – в їхньому контурі тощо).

Роботу з контурними картами необхідно ускладнювати з класу в клас: якщо в 6–9-х класах основним видом роботи є знаходження, позначення і підписування об'єктів, то у старших класах робота має бути творчою. Учні виконують такі творчі завдання: на основі контурної карти укладають нову

картосхему, картодіаграму, використовуючи підручник і додаткові джерела інформації. Оформляють легенду карти.

Контурні карти використовують з різною дидактичною метою: для перевірки знань, при вивченні нового матеріалу, його закріпленні, узагальненні і систематизації. За ними проводять картографічні диктанти.

Робота з контурними картами відбувається головню на уроці. Вдома вчитель пропонує закінчити або виконати аналогічну роботу.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. *Берлянт А.М.* Карта – второй язык географии. – М.: Просвещение, 1989 – 192 с.
2. *Булгакова Т.Є., Байназаров А.М.* Практичні завдання на контурних картах. 5–10 класи. – Х.: Основа, 2005. – 112 с.
3. *Бурла О.Н.* Применение карт-анаморфозов в курсе социально-экономической географии // Географія, 2008. – № 13–14 (113–114). – С. 15–16.
4. *Загородній В.В., Матусевич К.М.* Основи топографії і картографії: посібник для вчителя. – К.: Рад.школа, 1977. – 133 с.
5. *Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р., Скуратович О.Я.* Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: навч.-метод. посібник. – К.: Навч. книга, 2005. – С. 59–83.
6. *Корнєєв В.* Шкільне картознавство і розвиток пізнавальних інтересів учнів // Краєзнавство. Географія. Туризм, 1997. – № 25–28 – С. 3.
7. *Куприн А.М.* Занимательная картография. – М.: Просвещение, 1989 – С. 66–69.
8. *Лаврук М.М.* Застосування глобуса у формуванні геопросторової компетентності школярів // Географія, 2011. – № 3. (175). – С. 2–5.
9. Навчальний посібник з топографії: метод. рекомендації з виконання завдань з топографії. – К.: Картографія, 2004. – 16 с.
10. *Пересадько В.А.* Задачі за географічними картами: типові та нестандартні з розв'язаннями. – Х.: Основа, 2005. – 96 с.
11. *Романова В.Я.* Топография.8 клас: решение задач и заданий. – Запорожье: Просвіта, 2002. – 52 с.
12. *Сосса Р.* Картографічне забезпечення вивчення географії в школі // Географія та основи економіки в школі, 1998. – №3. – С.23–25.
13. *Фідря Н.М.* Методика формування картографічних (просторових) компетенцій учнів// Географія, 2008. – № 13–14 (113–114). – С. 32–34.

МЕТОДИ І ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ. ПРОЦЕС НАВЧАННЯ

Тема 3.1

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Практичне заняття №3

Прийоми пояснювально-ілюстративного та репродуктивного методів навчання географії (4 год)

Мета: закріпити знання студентів про методи навчання географії та їхню класифікацію; навчити умінню підбирати і застосовувати традиційні прийоми пояснювально-ілюстративного методу навчання – розповідь, пояснення, бесіду, поєднуючи з ілюструванням наочних засобів.

Посібники: шкільні програми, підручники й атласи з географії для різних класів; методичні посібники.

План і зміст роботи

1. Вибір методів навчання

Користуючись програмою і текстом підручника, виконайте такі завдання:

Завдання 1.1. Виберіть навчальний матеріал, який доцільно вивчити пояснювально-ілюстрованим методом. Коротко викладіть зміст цього матеріалу й обґрунтуйте застосування методу.

Наприклад, головне завдання вчителя при вивченні теми “Географічна оболонка” (6 клас) – формування в учнів уявлення і поняття про природні територіальні комплекси Землі і, зокрема, про наймасштабніший з них – географічну оболонку, тому викладаючи цей навчальний матеріал, доцільно застосувати пояснювально-ілюстративний метод, який забезпечує перший рівень засвоєння знань. Наприклад, пояснити потрібно сам термін “природний територіальний комплекс”, такі його властивості, як цілісність, взаємопроникнення і взаємозумовленість компонентів. Для розкриття взаємодії компонентів ПТК можна застосувати

прийом бесіди, поставивши перед учнями запитання у порядку наростання складності, що ґрунтуються на їхніх знаннях про рідний край, життєвий досвід:

- Чи є зв'язок між рослинами, поширеними у вашій місцевості і ґрунтами на яких вони ростуть?
- Це односторонній чи взаємний зв'язок? (Ці питання не складні для шестикласників, тому наступні запитання мають за мету розкрити взаємодію кількох компонентів ПТК):
- Які ще природні компоненти впливають на властивість ґрунтів у вашій місцевості (рельєф, режим зволоження)?
- А чи впливають ґрунти на рельєф, клімат? Міркування над цими питаннями мають підвести учнів до розуміння визначальної ролі у диференціації ПТК, яка належить рельєфу, до усвідомлення певної ієрархії компонентів, які утворюють ПТК.

Для ілюстрації ПТК різних видів необхідно використати малюнки, діапозитиви, фотографії та наглядність, які сформують в учнів уявлення про природний територіальний комплекс.

Завдання 1.2. Підберіть навчальний матеріал, який доцільно вивчити репродуктивним методом. Обґрунтуйте застосування цього методу.

Наприклад, у курсі “Географія материків і океанів” репродуктивним методом можна вивчати всі теми, що стосуються географічного положення материків, оскільки після вивчення географічного положення Африки учні оволоділи навичкою характеризувати розміщення материка за типовим планом (коли вчитель ознайомлював учнів з цим планом на прикладі Африки він використовував тоді метод пояснення, оскільки вперше показував учням, як описують положення материка).

2. Фрагмент уроку з прийомами пояснювально-ілюстративного та репродуктивного методів навчання

Завдання 2.1. Підготуйте прийоми “розповідь”, “бесіда”, “пояснення” на вибрану тему (див.: Завдання 1.1.). Репрезентуйте їх як *фрагмент уроку* (кожен студент презентує в аудиторії упродовж 3–4 хв один з прийомів за вибором викладача).

Завдання 2.2. Підготуйте інструктаж до виконання практичної роботи, вправи, характеристики географічного об'єкта (*письмово*).

Основні поняття теми та їхнє застосування

Розповідь – живий, емоційний, не дуже тривалий у часі (5–10 хв у 5–7 кл., 10–15 хв у 8–10 кл.) виклад будь-якого питання теми з метою формування

уявленнь. Залежно від змісту розрізняють **описові, художні, науково-популярні** розповіді. Розповідь-опис – це послідовний виклад ознак, особливостей, властивостей, якостей предметів і явищ навколишнього світу. Художню розповідь застосовують для образного переказу фактів або історичних подій. Готуючись до неї, вчитель використовує опис митців слова, які влучно і комплексно передають ознаки території, явища. Наприклад, вивчаючи тему “Розселення” (9 клас, Географія України), вчитель може назвати основні ознаки дисперсного розселення в Карпатах, але його слово у цьому разі не справить такого всебічного враження на учнів, як фраза з відомого твору Михайла Коцюбинського “Тіні забутих предків”: “По далеких горах *самотіли* гуцульські осідки...”. І хоч слово “самотіли” не є науковим терміном, але суть відокремленого проживання в геопросторі передає точно і глибоко.

Для ознайомлення з різними науковими гіпотезами, дослідженнями використовують науково-популярну розповідь, в якій є порівняння, аналіз, синтез, узагальнення.

Пояснення, на відміну від розповіді, має *доказовий* характер. Його застосовують як спосіб формування географічних *понять, закономірностей*, з’ясування механізмів дії процесів, явищ. Під час пояснення вчитель використовує схематичні рисунки, математичні формули, картографічний матеріал.

Бесіда – це діалог вчителя та учнів, який передбачає формулювання запитань, за допомогою яких учні відтворюють раніше набуті знання або самостійно роблять висновок. Перевага бесіди полягає в тому, що вона сприяє розвитку активності і самостійності учнів. Залежно від дидактичної мети розрізняють **вступну** (на початку уроку з метою виявлення рівня готовності учнів до сприймання матеріалу), **повідомлювальну** (застосовують під час аналізу наочних посібників, схем, таблиць, малюнків) і **підсумкову** бесіду з метою узагальнення і систематизації вивченого.

Найважливіше у цьому прийомі – *навчитися ставити запитання*. Вміння ставити запитання важливе для педагога ще й тому, що з їхньою допомогою він може керувати діалогом з учнем, реалізуючи свій педагогічний задум. Відомі п’ять головних груп запитань:

1). **Закриті питання** – питання, на які очікують відповідь “так” чи “ні”. Ці запитання рекомендують використовувати для одержання згоди чи заперечення якогось факту. Під час організування контакту за допомогою цих запитань учень перебуває у пасивній позиції, ініціатива спілкування цілком належить учителю. Запитання закритого типу вчитель може використовувати під час фронтального опитування, коли потрібно одержати найзагальніше уявлення про рівень підготування класу до уроку. Проте інформація, одержана від учнів за допомогою закритих запитань, є мінімальною, – такі запитання не стимулюють активність учнів у педагогічній взаємодії.

2). *Відкриті питання* – це запитання, на які не можна відповісти “так” чи “ні”, вони потребують розгорнутого пояснення. Це запитання “що”, “хто”, “з якою метою”, “чому”, “як”, “де”, “скільки” та ін. Постановка відкритих запитань перед учнями дає їм змогу висловити своє ставлення до навчальної інформації, висловити свою думку щодо добре відомих фактів. Вадами розвитку діалогу за таких прийомів бувають: втрата вчителем ініціативи у спілкуванні, відхилення від конкретної теми бесіди, порушення логіки розмови.

3). *Запитання для обміркування* – використовують для того, щоб спонукати учня до усвідомлення помилки, допущеної ним, пошуку правильного варіанта відповіді на етапі перевірки знань. Ці запитання доречно також ставити, щоб уточнити позицію учня, зняти невизначеність у його висловлюваннях. Формулюючи запитання для обміркування, вчитель резюмує раніше сказане учнем, намагається вказати на слабкі місця в його відповіді й можливість виправити їх. Подібні питання можуть мати приблизно такий вигляд: “Чи очевидно з ваших слів, що...”, “Чи правильно я зрозумів вашу думку, що...” та ін.

4). *Переломні запитання* – дають змогу вчителю утримувати діалог з учнем у чіткому руслі. Переломні запитання ставлять у ситуаціях, коли треба перехопити ініціативу, спрямувавши розмову в потрібному для педагога напрямку.

5). *Риторичні запитання* – забезпечують емоційну підтримку того, хто говорить, загострюють увагу співрозмовника на тезі, що обговорюється. Вчитель може використовувати риторичні питання під час закріплення та перевірки здобутої інформації.

Вимоги до запитань, які вчитель ставить перед учнями в ході бесіди:

- стимулювання активної (продуктивної) роботи думки учнів, їхньої кмітливості;
- стислість, точність, простота формулювань;
- цілеспрямованість;
- логічно чітка послідовність;
- зв'язок з попередніми запитаннями і темою бесіди.

Вимоги до відповідей учнів на запитання:

- доведеність і обґрунтованість;
- свідомість і аргументованість;
- точність і ясність;
- географічна і літературна грамотність.

Методичні вимоги щодо організації та керівництва бесідою з боку вчителя:

- ставити запитання всій групі, а потім, після невеличкої паузи, викликати для відповіді певного учня;
- строго дотримуватися логічного плану бесіди;
- фіксувати увагу учнів у ході бесіди на головних вузлових фактах і висновках; тримати головну ідею бесіди в своїх руках, не відхилятися

вбік, регулювати хід висловлювань учнів, залучати до бесіди всіх учнів; підсумувати бесіду і зробити необхідні висновки.

Ілюстрування та демонстрування – це дуже поширені в географії прийоми, які передбачають показ конкретних предметів і явищ в натуральному вигляді чи у вигляді зображень. Ілюстрації подають у статичному вигляді (гербарії, колекції мінеральних порід, фотознімки процесів і явищ, об'єктів, географічні карти, графіки, схеми...). Демонстрація передбачає показ матеріалів у динаміці (обертання глобуса, показ слайдів, відеофрагментів, робота з комп'ютерними програмами). Для демонстрації переважно потрібні ТЗН.

Репродуктивний метод ґрунтується на відтворенні знань, повторенні способів діяльності за завданнями і зразком, який подає педагог. Основні його прийоми – **інструктаж** (проводить перед виконанням практичних та самостійних робіт), **вправа**, зміст якої полягає у повторенні певних дій, які забезпечують формування умінь і навиків, застосування вже набутих знань. Навчальною програмою передбачені практичні роботи в кожному курсі шкільної географії. До навичок, якими повинні володіти учні, відносять визначення географічних координат, чи пошук за ними точок на глобусі і карті, орієнтування на місцевості, складання плану місцевості, визначення місцевого і поясного часу і т. д.

За дидактичною метою виділяють **вправи** письмові, **графічні і технічні**. Для географії властиві графічні роботи (побудова графіків, діаграм). Чимало й технічних. **Характеристика географічних об'єктів за типовими планами** є властивим для географії прийомом репродуктивного методу.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. *Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р., Скуратович О.Я.* Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: навч.-метод. посібник. – К.: Навч. книга, 2005. – С. 24–31.
2. *Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р.* Приклади розробок програмних практичних робіт з географії у 6–10-х класах // Географія та економіка в сучасній школі, 2012. – № 7–8 (125–126). – С. 9–13.
3. *Назаренко Т.Г.* Практичні роботи як метод формування економіко-географічних понять // Географія, 2012. – № 10 (206) – С.12–13.
4. *Топузов О.М., Самойленко В.М., Вішнікіна Л.П.* Загальна методика навчання географії: підручник. – К.: Картографія, 2012. – С. 94–139.
5. *Чернов Б.О., Корнєєв В.П.* Методи навчання географії в школі / За ред. А.М. Алексюка і А.Й. Сиротенка. – К.: Рад.школа, 1986.

ЗАСВОЄННЯ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Тема 4.1

ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ

Практичне заняття № 4

Методика формування географічних понять і причинно-наслідкових зв'язків (2 год)

Мета: навчитися відтворювати послідовність формування географічних понять, обґрунтовуючи методичну доцільність обраних прийомів; оволодіти прийомами засвоєння причинно-наслідкових зв'язків: будувати логічний ланцюжок, скласти таблицю чи схему чинних факторів та їхніх наслідків; проектувати логічну послідовність і підбирати прийоми формування географічних закономірностей.

Обладнання: глобус; географічні карти різного змісту і масштабу; програми, шкільні підручники.

План і зміст роботи

1. Формування географічних понять

Актуалізація опорних знань:

- Дайте визначення географічного поняття.
- Чим відрізняється поняття від уявлення

Завдання 1.1. Виберіть поняття зі шкільного курсу географії (6–7 класи) та запропонуйте прийоми його формування, використовуючи шаблонну схему (див.: “Схема формування понять”).

2. Прийоми засвоєння причинно-наслідкових зв'язків

Завдання 2.1. Побудуйте причинно-наслідковий ланцюжок на вибрані теми:

- а) з фізичної географії;
- б) з економічної або соціальної.

Основні поняття теми та їхнє застосування

Поняття – основна одиниця знань, тобто *узагальнене* відображення дійсності в мисленні. В педагогічній науці формування понять розглядають як *спеціально організований, складний, цілісний психолого-педагогічний процес*. З психологічної точки зору засвоєння понять проходить через такі етапи, як сприймання, усвідомлення, осмислення (узагальнення і систематизація), практичне застосування.

Схема формування понять (індуктивний шлях, який застосовують переважно у 6–7 класах):

- 1) мотиваційне і змістове підготування до засвоєння поняття;
- 2) організування чуттєвого сприймання об'єктів і явищ природи (*формування уявлення*);
- 3) виділення істотних ознак поняття;
- 4) узагальнення і словесне визначення суті поняття, позначення його відповідним терміном;
- 5) уведення сформованого поняття в систему географічних знань (усвідомлення співвідношення та підпорядкування засвоєних понять);
- 6) застосування поняття.

Приклад формування фізико-географічного поняття “географічна карта” (Тема “Географічна карта” 6 клас)

1). *Мотивація і змістове підготування* (усвідомлення, для чого потрібно знати це поняття, що необхідно зробити, щоб засвоїти його свідомо).

Розповідь-бесіда. Сьогодні ми ознайомимося з дивовижним творінням людства, яке має для нього не менш важливе значення, ніж писемність – з картою. Ви вже знаєте, що таке план місцевості. Перші плани-малюнки місцевості з'явилися дуже давно – їм приблизно 15 тис. років, тобто вони були вже тоді, коли ще не було писемності. Іноді археологи, історики називають такі схематичні рисунки, зроблені на бивнях мамонта, бересті, камені, кістках, картами, адже саме слово “карта” в перекладі з латинської мови означає “креслення” (“*charte*”).

Проте сучасний зміст поняття “карта” значно ширший, складніший. Отож, зараз ми дізнаємося про переваги карти над планом, про те, чому так непросто створити карту, що треба знати, щоб читати карту, як книгу, і в чому перевага карти над навіть детальним описом території. Зрозумівши суть карти, ви оволодієте потужним засобом орієнтування на нашій різноманітній і чудовій планеті.

Наукові основи створення карт були закладені в античній Греції.

– Чому саме грекам ми завдячуємо створенням перших географічних карт?

Вірно, античні греки були мореплавцями, завдяки чому мали уявлення про чималу територію, яка оточувала їхню батьківщину, водночас карти їм були необхідні для орієнтування під час плавання. Саме у давній Греції математик Піфагор уперше припустив, що Земля має форму кулі. Інший географ і математик Ератосфен зумів виміряти окружність Землі і ввів такі поняття, як “паралелі” та “меридіани”. Сітка паралелей і меридіанів дала йому можливість через обчислення відомих віддалей, зобразити на карті контури материків, гірські хребти, позначити річки і міста.

Перші географічні карти у науковому розумінні цього поняття створив давньогрецький географ Птолемей, який жив у 2 ст. до н.е в єгипетському місті Александрії. Ви вже знаєте, що йому належить твір “Географія”. До цієї наукової праці Птолемей додав 27 карт, у т.ч. першу детальну карту Землі, якою користувались аж до XV ст. н.е. Птолемея вважають батьком картографії.

У міру того, як люди долали щоразу більші відстані й усебічно досліджували Землю, карти ставали щоразу точнішими, детальнішими, інформативнішими. Сьогодні карти створюють за допомогою фотографій, зроблених із космічних супутників, вони стали доступними для кожного і, напевне, немає освічених людей, які б у своєму житті не користувались картою.

А зараз ми з’ясуємо, що ж таке географічна карта.

2). *Формування уявлення* (актуалізація відомих знань і життєвого досвіду, нагромадження фактів через спостереження чи практичні дії, які є матеріалом для осмислення, виділення істотних ознак явища, яке вивчають).

Робота з картою, порівняння плану і карти.

– На попередніх уроках ви засвоїли поняття “план” і “масштаб”. Тепер розгляньте в атласі (стор. 17–18) фізичну карту півкуль і спробуйте знайти відмінності між картою і планом.

Якщо завдання спричинило утруднення, або не всі основні відмінності знайдено, вчитель може звернути увагу учнів на них :

- а) умовні позначення на карті зовсім інші і їх дуже мало – колір, кружечки (пунсони), різнокольорові лінії – кордони, ріки;
- б) територія, зображена на карті, значно більша, ніж на плані;
- в) масштаб карти значно дрібніший, ніж плану;
- г) на відміну від плану на карті є паралелі і меридіани.

Проблемна ситуація, проблемний виклад вчителя з поясненням та ілюструванням.

– А тепер порівняйте карти однієї і тієї ж території (учні розглядають контурні карти острова Гренландія, виконані у різних проекціях: конічній, циліндричній, азимутальній). Чому конфігурація цього острова на всіх цих

картах є різною? (Питання проблемного характеру, адже учням ще нічого невідомо про картографічні проекції).

Щоб відповісти на це запитання, нам необхідно ще раз пригадати поняття “глобус”. Так, це модель Землі, яка має кулясту форму. А тепер уявіть, що частини опуклої (кулястої) поверхні Землі необхідно зобразити на площині (вчитель демонструє вирізану з тонкого паперу смужку, яка відтворює опуклість глобуса між певними точками, вибраними у високих широтах, і прикладає її до аркуша паперу, на якому зазначена ця ж сама територія). Ви бачите, що смужка є значно більша, ніж площинне зображення цієї території.

Для того, щоб “укласти” випуклу поверхню Землі на площину, або, іншими словами, перейти від кулястого глобуса до плоскої карти, використовують допоміжні фігури – конус, циліндр (ці фігури добре проглядаються на відповідних ілюстраціях -- картах острова Гренландія). Якщо подібно до того, як тенісна ракетка торкається м'ячика, торкнутися будь-якої точки на глобусі аркушем паперу, а з протилежного боку поставити проектор, то за допомогою променів, які виходять з проектора, можна отримати азимутальне зображення частини глобуса на площині. Детально з конічною, циліндричною та азимутальними проекціями ви ознайомитесь у 8 класі, а зараз треба запам'ятати, що через те, що на карті зображено велику частину земної поверхні, яка є випуклою, картографи застосовують різні геометричні поверхні, які все ж таки не можуть без спотворення укласти випуклу поверхню на площину (можна продемонструвати карту півкуль, яку найчастіше використовують у 6 та 7 класах, із зображенням профілю людської голови та шиї на різних широтах, який ілюструє характер спотворень від екватора до полюсів). Отже, карта є складним продуктом математичної і географічної думки.

3). *Виділення істотних ознак поняття* (організування самостійної розумової діяльності учнів, в основі якої лежать такі мислительні операції, як аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення, систематизація).

Самостійна робота. Завдання: запишіть у зошит ті основні ознаки карти, які ми щойно виявили.

Географічна карта має такі ознаки:

- зображена велика територія: Земля або її частини;
- зображення дуже узагальнене;
- виконана у масштабі;
- випуклість земної поверхні зображена за допомогою картографічних проекцій;
- наявна градусна сітка (паралелі і меридіани);
- об'єкти зображені за допомогою умовних знаків.

4). *Визначення поняття і його закріплення.* **Географічна карта** – це узагальнене зображення земної поверхні на площині в певному масштабі та проекції за допомогою умовних знаків (визначення учні записують в зошит).

Питання для бесіди на закріплення:

1. Що спільне, а що відмінне між картою і глобусом?

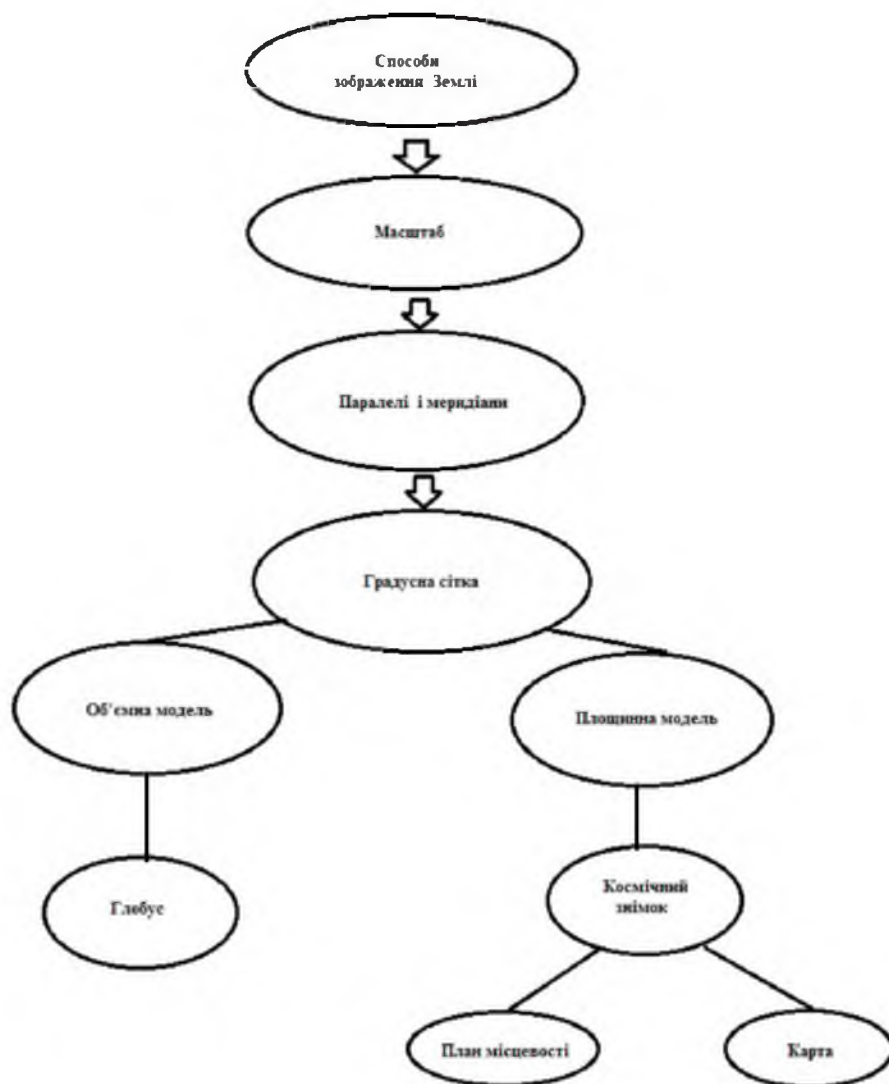
2. Чим відрізняється карта від плану місцевості?

3. Які основні ознаки карти?

4. Що таке географічна карта?

5). Уведення сформованого поняття в систему засвоєних географічних знань (побудова структурно-логічної схеми).

6). Застосування поняття. Отже карти є важливим джерелом географічних знань. Вміння працювати з ними дає змогу вивчати світ: природу, населення, господарство різних територій. Крім пізнавального, карти мають і

велике практичне значення. За картами визначають найзручніші місця для будівництва, геологи з'ясовують залягання корисних копалин, без карт не могли б плавати кораблі і літати літаки, бо їхні маршрути прокладають спочатку на картах. Карти погоди дають змогу метеорологам передбачати її, на медичних картах відображають поширення хвороб... Карти потрібні для орієнтування на місцевості, у туристичних походах та екскурсіях. Тож на сьогодні карти стали необхідними у нашому житті і для нас важливо навчитися їх використовувати.

Робота з картою: 1. За фізичною картою України (стор. 20–21) визначте на якій формі рельєфу розміщений наш обласний центр. 2. Яка абсолютна висота цього місця? 3. Де на території України найбільше річок? (і т.д.)

Причинно-наслідкові зв'язки розкривають суть географічних явищ, лежать в основі геопросторових закономірностей. Засвоєння зв'язків у готовому вигляді організовують *пояснювально-ілюстративним методом*, застосовуючи *прийом побудови логічного ланцюжка* “причина”-“наслідок” (наприклад: нахил земної осі до площини орбіти → зміна кута падіння сонячного проміння від полюсів до екватора → широтний розподіл температур → зональний розподіл рослинного і тваринного світу). В кінці необхідно зробити висновок: перша причина визначає цілий спектр природних властивостей.

Для вивчення зв'язків також використовують *схеми, таблиці*.

Причини (чинники) зміни рівнин   Наслідки

Діяльність рік	Формування річкових долин
Діяльність вітру	Здуває верхній шар ґрунту з підвищених місць
Діяльність людини	Створює кар'єри, насипи

Головним засобом пошуку причинно-наслідкових зв'язків є самостійна робота учнів. Для цього вчитель найчастіше використовує *проблемні завдання різного характеру, евристичну бесіду, частково-пошуковий метод*.

Вивчення причинно-наслідкових зв'язків підводить учнів до розуміння **закономірностей**.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. *Варакута О.* Формування в учнів географічних понять // Географія та основи економіки в школі, 2002 – №6. – С. 28–31.
2. *Топузов О.М., Самойленко В.М., Вішнікіна Л.П.* Загальна методика навчання географії: Підручник. – К.: Картографія, 2012. – С. 128–135.

ФОРМУВАННЯ УМІНЬ, ДОСВІДУ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СВІТУ І ПРОЦЕСУ ПІЗНАННЯ

Практичне заняття № 5

Прийоми частково-пошукового методу навчання географії (2 год)

Мета: закріпити знання основних понять та ознак проблемного навчання; навчити моделювати проблемні ситуації на уроках географії, керувати процесами вирішення навчальних проблем; показати переваги проблемного навчання.

Обладнання: глобус; географічні карти різного змісту і масштабу; програми, шкільні підручники.

План і зміст роботи

1. Способи створення навчальних проблемних ситуацій

Завдання 1.1. Оберіть тему й опрацюйте навчальний матеріал (текст підручника, карти атласу, повідомлення тощо) з метою створення на ньому проблемної ситуації.

Виконуючи це завдання, необхідно навчитися “бачити” проблему в не-проблемно написаних шкільних підручниках, вишукувати “суперечливі” твердження і факти в хрестоматіях, посібниках, у повсякденній інформації. Наприклад, учитель пропонує учням 6-го класу прочитати з підручника “Загальна географія” визначення озера (“Озеро – це природна заглибина на суходолі, заповнена водою”). Проте, згідно з цим визначенням, можна вважати озером і калюжу. Вчитель ставить проблемне запитання учням: “Чим же озеро відрізняється від калюжі”? Обмірковуючи це запитання, школярі самостійно визначають головні риси озера як географічного об’єкта.

Часто проблемну ситуацію можна створити, зіставляючи тематичні карти території. Наприклад, вивчаючи тему “Населення Південної Америки” з курсу “Географія материків і океанів”, вчитель пропонує учням з’ясувати розміщення населення на цьому материках зіставляючи карту густоти населення і фізичну карту. Учні виявили, що у високих Андах вона вища, ніж на рівнинах материка. Вчитель пропонує учням пояснити цей факт, застосовуючи частково-пошуковий метод роботи. Для цього він організовує роботу з тематичними картами (фізичною картою Анд, кліматичною, густоти населення, комплексною, щоб

з'ясувати природу Анд у контексті людської життєдіяльності – наявність плоскогір'їв, а, отже, і природних пасовищ, багатство надр на метали, що дало можливість розвивати ремесла й обробляти землю). Водночас необхідно привернути увагу учнів до історичних фактів, які вони можуть заздалегідь почерпнути з хрестоматій з географії та науково-популярної літератури: Анди – батьківщина дуже давніх цивілізацій, які пристосувалися до суворих умов високогір'я, виробивши відповідну агрокультуру – терасоване землеробство, систему штучного зрошення. Крім того, Анди є батьківщиною чи не найпоширенішої сільськогосподарської культури – картоплі, яка, очевидно, відіграла свою роль у забезпеченні населення продуктами харчування.

Так, на підставі аналізу карт і літературних джерел, учні роблять висновки про історичний характер нерівномірного розподілу населення Південної Америки, який є результатом взаємодії суспільства і природи.

Інші найбільш поширені способи створення проблемних ситуацій: повідомлення якогось практичного завдання, яке включає пошук нових способів його вирішення. Прикладом може слугувати завдання, яке виконували у практичній роботі №2 (орієнтування глобуса); зіставлення суперечливих фактів (суперечливими вони є лише тоді, коли не враховано комплекс багатьох чинників, які формують те чи інше явище). Наприклад, таке повідомлення: “Тривалість життя мешканців екологічно чистих районів планети часто є меншою, ніж жителів урбанізованих, а, отже, більш забруднених місцевостей” – має за мету скерувати учнів на пошук інших (соціально-економічних) чинників тривалості життя (переваги урбанізованих територій щодо профілактики, надання вчасної медичної допомоги і т. д.).

2. Вирішення навчальних проблемних ситуацій

Завдання 2.1. Опишіть одну проблемну ситуацію та спосіб її вирішення з фізичної й одну з економічної /соціальної географії за такою схемою:

- 1) постановка проблеми;
- 2) формулювання проблеми (запитання або завдання, в якому відображена виявлена суперечність;
- 3) вирішення проблеми:
  - а) застосування відомих знань, способів дії;
  - б) формулювання гіпотези;
  - в) перевірка гіпотези;
  - г) висновки.

Основні поняття теми та їхнє застосування

Навчальна проблема – складне питання, ядром якого є суперечність, що зумовлює виникнення в учнів потреби здобувати нові *географічні знання* та опа-

новувати нові способи виконання дій, тобто спонукає школярів до самостійної *навчально-пізнавальної діяльності*. Проблемне завдання переростає в навчальну проблему тоді, коли учень усвідомлює, *що саме спричиняє утруднення*.

Навчальна проблема ситуація – особливий психічний стан учнів, який характеризується виникненням у них інтелектуального утруднення під час *навчально-пізнавальної діяльності* й прагненням подолати пізнавальні суперечності, що веде до пошуку нових знань і способів дій.

Вчитель керує процесом вирішення навчальної проблеми, привчаючи учнів до певного алгоритму (послідовних етапів) її розв'язання.

Насамперед учитель допомагає учням сформулювати навчальну проблему. Далі він організовує учнів на вирішення проблеми: висунення гіпотези, наведення фактів для її підтвердження. Найчастіше на всіх цих стадіях вирішення проблеми застосовують *евристичну бесіду*.

Види проблемних запитань з географії:

- Завдання, які містять відмінності між раніше відомими і новими фактами; (*наприклад, засвоєна шестикласниками закономірність про залежність температури від широти місця “не спрацьовує”, коли у сьомому класі вони вивчають клімат Африки і спостерігають вищі літні температури над тропіком, ніж над екватором. Цей факт може стати підставою для розгляду дії на конкретній території комплексу кліматотвірних чинників*).
- Запитання на встановлення численних причинно-наслідкових зв'язків (*які наслідки в майбутньому матиме трудова міграція українців?*).
- Запитання, які потребують розуміння діалектичних суперечностей, уміння оперувати ними. Міркування над такими завданнями відбувається за принципом “і те і те водночас”, тобто неможливо відкинути жодне із тверджень. Наприклад, *у високотехнологічних суспільствах залежність людини від природних явищ посилилася чи послабилась?*
- Запитання-парадокси (*Чому річки Середньої Азії розливаються у найтосушливішу пору року?*).
- Складні задачі.

При створенні проблемної ситуації доцільно використовувати такі правила.

1. Перед учнями потрібно поставити таке практичне/теоретичне завдання, виконання якого потребує засвоєння нових знань та опанування нових навичок і вмінь.
2. Завдання має відповідати розумовим здібностям учнів.
3. Завдання дають до пояснення матеріалу, що його вивчають.
4. Проблемними завданнями можуть бути:
  - а) засвоєння навчального матеріалу;
  - б) формулювання запитання, гіпотези;
  - в) практичне завдання.

5. Одна і та ж проблема може бути створена різними типами завдань. Найбільш доцільно *реалізувати проблемне навчання* в декілька етапів, як це показано в таблиці .

Дії вчителя	Дії учня
Створення проблемної ситуації.	Усвідомлення суперечностей у навчальному матеріалі, який вивчають
Організування обмірковування проблеми та її формулювання.	Формулювання навчальної проблеми.
Організування пошуку, формулювання гіпотези.	Висування гіпотези, яка пояснює досліджувану навчальну проблему.
Організування перевірки гіпотези.	Перевірка гіпотези шляхом експерименту, вирішення завдань, наукового пошуку тощо.
Організування узагальнення результатів попередніх дій і використання здобутих знань на практиці.	Аналіз отриманих результатів, формування висновків використання їх у практичній діяльності.

Приклад постановки і вирішення навчальної проблеми

Для постановки проблеми, що стала причиною суперечностей, часто достатньо поставити поряд несумісні факти чи твердження. Складніше сформулювати проблему, оскільки в самому формулюванні чітко простежується той елемент проблемної ситуації, який і зумовив утруднення. Тому від правильного формулювання проблемного запитання (завдання) значною мірою залежить її вирішення.

Приклад опису проблемної ситуації і її вирішення з теми “Світове господарство” (курс “Економічна і соціальна географія світу”).

Постановка проблеми: в інформаційно-технологічну епоху розвиток господарства визначають наукомісткі галузі, передові технології, які з’являються внаслідок інтеграції науки і промислового виробництва. Комплекси, що об’єднують дослідницькі групи університетів і промислові компанії, які спеціалізуються на високих технологіях, називають науково-технологічними парками. Найбільш відомий серед них – Силіконова долина в США. Ця територія поблизу Сан-Франциско (штат Каліфорнія), де народжуються інноваційні технології, отримала свою назву завдяки поширеному тут піску.

Формулювання проблеми: чому найвідоміший у світі науково-технологічний парк називають “Силіконовою долиною”? Чи не правильніше було б назвати цю місцевість так, щоб в її назві відображалась інноваційна спеціалізація?

Отже, утруднення в учнів зумовлене незрозумілим зв’язком: пісок → силікон → високі технології.

Вирішення проблеми:

- застосовуючи аналогії, яких у топоніміці чимало, можна припустити, що назва наукового парку є помилковою або випадковою;

- б) водночас, припустимо, що між спеціалізацією території і її назвою є зв'язок або, інакше кажучи, пісок і силікон, який з нього одержують, мають відношення до високих технологій;
- в) для виявлення зв'язку між піском і силіконом та високими технологіями вчитель просить згадати учнів назву хімічного елемента кремнію (“силіціум”).

Отже, каліфорнійські піски містять кремній, а мікроскопічні кристали кремнію є основою мікросхем комп'ютерного “мозку”.

- г) отож, місцевий кремнієвий пісок тривалий час слугував сировиною для високотехнологічного виробництва. Зрозуміло, що назва науково-технологічного парку в Каліфорнії доречно. Однак світова електроніка вже переходить на нанотехнологію, в якій місце кристалика кремнію займає атом водню. Назва “Силіконова долина” вже зараз вказує на історичний, а не на інноваційний аспект електронної галузі.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. Бут А. Конструювання системи проблемних завдань з географії // Географія та основи економіки в школі, 2001. – № 5. – С. 14–15.
2. Гілецький Р.Й. Географічні задачі та їх розв'язування. – Тернопіль: Мандрівець, 2012. –136 с.
3. Головин А. Правила постановки учебных проблем // География в школе, 1975. – №4.
4. Ильницкая И.А. Проблемные ситуации и пути их создания на уроке. – М.: Просвещение, 1985.
5. Калошин В.Ф. Проблемне навчання – перспективний напрям формування творчих здібностей учнів // Географія, 2008. – № 18 (118). – С. 2–4.
6. Круглик Л.І., Паламарчук Л.Б. Вивчення проблем соціальної географії в школі: навч.-метод. посібник. – Кам'янець-Подільський: Абетка–НОВА, 2001. – 140 с.
7. Понурова Г.А. Проблемный поход в обучении географии в средней школе. – М.: Просвещение, 1991.
8. Пишенична С.А. Проблемне навчання на уроках географії // Географія, 2008. – № 18 (118). – С. 5–7.
9. Суторміна Л.І. Активні методи і форми роботи на уроках географії // Географія, 2012 – № 20 (216). – С. 2.
10. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні. – К.: Рад школа, 1991.

ФОРМИ ОРГАНІЗУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ З ГЕОГРАФІЇ

Тема 5.1

УРОК ЯК ОСНОВНА ФОРМА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Практичне заняття № 6

Підготування вчителя до уроку географії (6 год)

Мета: навчитися ставити цілі та розробляти структуру уроку, визначати його логічні частини, формулювати пізнавальні завдання до кожного структурно-логічного блоку та визначати діяльність учнів і вчителя на кожному з них; умінню поєднувати змістовий і процесуальний аспект навчання.

Обладнання: програми з географії, календарне планування, підручники з географії для 6–10 класів.

План і зміст роботи

1. Моделювання уроку

На цьому етапі вчитель створює умовну модель, концепцію уроку. Для цього визначає роль уроку в межах курсу, теми, формулює тему уроку, визначає загальну мету.

Завдання 1.1. Визначте роль заданого Вам уроку в змістовному і методичному аспектах у межах теми, розділу, курсу.

Залежно від ролі в темі може бути урок вивчення нового матеріалу, або формування умінь чи узагальнення знань; якщо тематичний зміст передбачає формування базових понять, то модель уроку буде іншою, ніж з теми, де переважає фактична інформація; якщо компонент природи чи господарства вже вивчали на інших територіях, то доцільно будувати модель уроку на порівнянні тощо.

Завдання 1.2. Сформулюйте загальну мету вивчення теми.

Мета уроку – це попередньо запланований результат навчання, розвитку та виховання учнів. Формулювання мети передбачає відповідь на запитання: “Який внесок у розвиток особистості матиме урок? Які знання мають бути засвоєні і стати базою для розвитку учнів? Які вміння необхідно сформулювати на уроці”? Оскільки всі ці питання тісно пов’язані між собою, то в педагогічній літературі загальну мету уроку називають ще “триединою метою”. Найбільше труднощів у студентів-практикантів і в молодих вчителів спричиняє формулювання мети. Відомий автор російських підручників з методики навчання географії – д.п.н. І. Душина рекомендує *ставити мету уроку під кутом зору навчальної діяльності школярів*, тому що таке її формулювання найбільше відповідає характеру сучасного уроку. Наприклад: “навчити учнів вирішувати прості завдання на визначення місцевого часу”, “навчити складати за картами атласу і матеріалом підручника географічні характеристики окремих територій”, “створити на уроці умови для оволодіння вмінням встановлювати причинно-наслідкові зв’язки тощо.

Завдання *формування теоретичних знань* найбільш доцільно подати так: “увести поняття”, “розширити обсяг”, “поглибити”, “закріпити”, “конкретизувати та закріпити істотні ознаки поняття”, “застосувати поняття з метою отримання нових знань”.

Мету щодо *формування умінь і досвіду творчої діяльності* можна розкрити у таких формулюваннях: “розкрити послідовність дій”, “забезпечити засвоєння уміння аналізувати”, “вдосконалювати уміння визначати” (географічне положення, географічні координати тощо), “розкрити світоглядну ідею розвитку географічних процесів і явищ у просторі і часі”, “сприяти розвитку творчого мислення під час вирішення навчальної проблеми”, “розвивати пізнавальний інтерес”, “навчити визначати причину і наслідок, висувати гіпотезу” тощо.

Емоційно-ціннісний бік мети уроку можна виразити так: “викликати захоплення”, “обурення”, “повагу”, “патріотичні почуття”, “звернути увагу на цінність, важливість, необхідність”, “показати перевагу, доцільність, перспективність”, “сприяти формуванню переконань”; “ознайомити з позицією” тощо.

Завдання 1.3. Опрацюйте методичну літературу з теми вашого уроку, обдумайте власні підходи, які забезпечать досягнення поставленої мети.

Завдання 1.4. Визначте тип і загальну концепцію проведення уроку. Для цього скористайтеся типологією уроків або обґрунтуйте доцільність структури і форм проведення запропонованого вами “нестандартного” уроку.

Завдання 1.5. Підберіть необхідні засоби навчання, сформууйте перелік інформаційних джерел.

Завдання 1.6. Сформулюйте мотивацію уроку.

2. Проектування уроку

Створюючи проект уроку, структурують навчальний процес відповідно до поставленої мети і записують структуру на папері. На цьому етапі необхідно конкретизувати головну мету уроку, визначивши міні-завдання та способи їхньої реалізації. Наприклад, загальною метою є введення поняття “клімат”, а конкретні завдання пов’язують зі схемою формування понять (див.: тема “Методика формування понять”), які ми можемо сформулювати так: 1) мотивувати вивчення нового поняття; 2) сформуувати уявлення; 3) виділити істотні ознаки поняття; 4) узагальнити істотні ознаки і словесно визначити поняття “клімат”; 5) увести його в систему уже відомих понять з теми “Атмосфера”; 6) забезпечити практичне застосування сформованого поняття.

Поділ головної мети на складові-завдання нерозривно пов’язаний з логікою змісту навчальної інформації, або, іншими словами, – з її змістовими етапами. Отже, проектування уроку – це розподіл навчального матеріалу на логічно пов’язані змістові етапи, постановка пізнавальних завдань до них і визначення методів, прийомів і форм реалізації цих конкретних цілей.

Послідовність змістових етапів та їхні пізнавальні завдання можливо визначати, окрім попередньо зазначеної схеми формування понять, також за загальноприйнятими в географії схемами вивчення компонентів природних комплексів, цілісних ПТК, галузей народного господарства, району, країни, а ще – послідовністю порівняння географічних об’єктів, логікою вирішення проблеми тощо, але основним чинником у виділенні логічних блоків і постановці відповідних пізнавальних завдань має бути *активізація пізнавальної діяльності учнів*.

Завдання 2.1. Розділіть навчальний матеріал на логічні блоки, які пов’язані з послідовністю пізнавальної діяльності учнів.

Завдання 2.2. Чітко і конкретно сформулюйте пізнавальні завдання до кожного логічного блоку.

Завдання 2.3. Підберіть відповідні до пізнавальних завдань методи та форми їхньої реалізації.

Проект запишіть у таблиці:

Змістові та організаційні етапи уроку	Пізнавальні завдання	Методи і засоби навчання
---------------------------------------	----------------------	--------------------------

Процес навчального заняття узвгльнено можна уявити як установлення різноманітних зв'язків між етапами в структурі заняття й зв'язків усередині кожного етапу. **Логіку засвоєння учнями знань головно охоплюють такі етапи навчального заняття:**

- 1) організаційний етап;
- 2) етап перевірки домашнього завдання;
- 3) етап актуалізації суб'єктного досвіду учнів;
- 4) етап вивчення нових знань і способів діяльності;
- 5) етап первинної перевірки розуміння вивченого;
- 6) етап закріплення вивченого;
- 7) етап застосування вивченого;
- 8) етап узагальнення й систематизації;
- 9) етап контролю і самоконтролю;
- 10) етап корегування;
- 11) етап інформування про домашнє завдання;
- 12) етап підведення підсумків навчального заняття;
- 13) рефлексія.

При необхідності кілька етапів можуть бути об'єднані в один. Разом з тим, деякі етапи мають інваріантний характер, їх необхідно використовувати на кожному уроці:

- етап організування навчального заняття;
- етап підготування учнів до активної основної навчально-пізнавальної діяльності (етап актуалізації суб'єктного досвіду учнів);
- основний етап;
- етап підведення підсумків навчального заняття;
- рефлексія.

Зміст навчальних завдань і методів, які дадуть змогу їх реалізувати, показані в “Опорній карті для конструювання навчального заняття”

3. Конструювання уроку

На цьому етапі створюють **конструктор уроку**, тобто записують на папері послідовність дій всіх учасників навчального процесу. Він може мати різні форми: плану уроку, конспекту уроку, сценарію тощо. Базою для його написання є складений проект уроку, до якого необхідно ще додати опис діяльності вчителя та учнів у рамках тих прийомів і форм роботи, які запроєктовані, а також вказати рівні пізнавальної діяльності учнів, тривалість кожного етапу уроку. Ми записуємо конструктор у формі плану-таблиці, яка дає можливість відобразити найголовнішу складову навчального процесу – організування діяльності учнів на різних етапах уроку.

Завдання 3.1. Напишіть розгорнутий план-конспект уроку у вигляді таблиці:

Організаційні та логічні етапи	Тривалість (хв)	Пізнавальні завдання	Діяльність учителя	Діяльність учнів/рівні засвоєння знань
--------------------------------	-----------------	----------------------	--------------------	--

Основні поняття теми та їхнє застосування

Урок (за М.Д. Касьяненком) – це цілісний, логічно завершений у часі, регламентований обсягом навчального матеріалу, основний елемент педагогічного процесу, який забезпечує активну, планомірну навчально-пізнавальну діяльність групи учнів певного віку, спрямовану на розв’язання поставлених навчально-виховних і розвивальних завдань.

Структура уроку залежить від його мети і змісту. Залежно від дидактичної мети розрізняють різні типи уроків.

Урок засвоєння нових знань

Мета: оволодіння учнями новими знаннями, навичками, матеріалом та новими способами діяльності.

Структура:

1. Організаційний момент.
2. Підготування до сприйняття матеріалу, або актуалізація опорних знань, умінь, уявлень та чуттєвого досвіду.
3. Мотивація навчальної діяльності.
4. Оголошення теми, мети, завдань уроку.
5. Вивчення нового матеріалу (первинне засвоєння).
6. Осмислення нових знань, умінь.
7. Закріплення, систематизація та узагальнення.
8. Контрольно-корегувальний етап.
9. Підведення підсумків уроку.
10. Інструктаж щодо виконання домашнього завдання.

Найчастіше таким уроком є вступний урок курсу (теми, розділу), коли він незначною мірою пов’язаний з темою попереднього уроку. Також доречно обрати цей тип уроку в тому разі, коли зміст матеріалу складний, об’ємний, містить значну кількість нових понять і положень.

Можливо використовувати пояснювально-ілюстративний, проблемний виклад. Заняття можна провести у формі бесіди, лекції, уявної подорожі чи екскурсії, відеоуроку, навчальної конференції з підготовленими допо-

відями (повідомленнями) учнів. У процесі проведення уроку засвоєння нових знань доречно конспектування, складання тез, опорних схем, робота з підручником, картою, довідниками тощо. Головне, щоб вивчення нового матеріалу учнями відбувалося не пасивно, а в ході різноманітної активної пізнавальної діяльності.

Урок з формування та вдосконалення вмінь і навичок

Мета: закріплення й усвідомлення раніше засвоєного матеріалу (знань, умінь, навичок) і формування нових навичок та вмінь.

Основою такого уроку можна назвати тренування в різних варіантах, яке потребує від учня перенесення знань і вмінь у нові, нестандартні ситуації. Для проведення таких уроків використовують практичну роботу. Згідно з чинною Програмою, практичні роботи, як окремі уроки, найчастіше проводять у курсі “Загальна географія” (6 клас). Такими є практичні: “Спостереження за висотою Сонця над горизонтом, погодою, сезонними змінами в природі” (проводять на місцевості), “Розв’язування задач з перетворенням масштабів”, “Визначення відстаней на місцевості, плані та карті”, “Визначення географічних координат”, “Ознайомлення з компонентами своєї місцевості” (проводять на місцевості). Проте більшість практичних робіт з цього та інших курсів шкільної географії, проводять, поєднуючи з вивченням нового чи узагальненням вивченого матеріалу, де вони займають організаційний етап відповідного типу уроку.

Структура:

1. Організаційний момент.
2. Актуалізація опорних знань та їхнє корегування. Повідомлення теми й мети.
3. Мотивація навчальної діяльності.
4. Вступні вправи (можливо поєднувати з поглибленням або вивченням невеликих порцій нового матеріалу та ознайомленням з правилами, алгоритмами виконання певних дій).
5. Пробні та тренувальні вправи (використання вивченого за стандартних умов).
6. Творчі вправи.
7. Підсумки уроку.
8. Домашнє завдання.

Зміст уроків цього типу має значні можливості для великої варіативності завдань і тому сприяє диференціації та індивідуалізації навчання. Уроки з формування та вдосконалення вмінь і навичок можливо проводити у вигляді ігор, змагань, уявних експедицій тощо та поєднувати індивідуальні, фронтальні і групові методи роботи.

Коли на практичну роботу відводять усе заняття, то може бути використаний такий тип уроку, як урок застосування знань, умінь і навичок.

Структура таких уроків складається з етапів:

1. Перевірка домашнього завдання; корегування опорних знань, умінь та навичок.
2. Повідомлення теми й мети уроку.
3. Мотивація навчальної діяльності.
4. Загальний інструктаж, усвідомлення учнями алгоритму дій.
5. Самостійне виконання учнями завдань під контролем і за допомогою вчителя.
6. Звіт про виконання роботи. Узагальнення й систематизація результатів роботи.
7. Підсумки уроку.
8. Домашнє завдання.

Уроки закріплення знань, умінь і навичок (уроки повторення)

Мета: повторення та закріплення, уточнення та поглиблення попередньо засвоєних знань, умінь і навичок.

У програмах з географії не виділено час на спеціальні уроки повторення й закріплення. Зазвичай учителі проводять такі уроки наприкінці вивчення великих розділів, під час підготування до іспитів. Значний обсяг матеріалу, винесеного на повторення, дає змогу урізноманітнити форми роботи та сприяти підвищенню зацікавленості учнів до вивчення географії. Для вчителя особливістю й одночасно складністю цього типу уроків є вміння визначати обсяг навчального матеріалу, призначеного для повторення, виділяти головні ідеї, поняття, правила й добирати відповідні завдання.

Структура:

1. Повідомлення теми, мети уроку.
2. Мотивація навчальної діяльності.
3. Повторення основних понять теми.
4. Повторення основних закономірностей, правил теми.
5. Виконання практичних завдань на повторення й закріплення основних умінь і навичок.
6. Підсумки уроку.
7. Домашнє завдання.

Уроки систематизації й узагальнення знань

Мета: встановлення рівня оволодіння учнями основними теоретичними знаннями, повторення, більш глибоке осмислення навчального матеріалу, приведення його до певної системи.

Структура:

1. Повідомлення теми й мети уроку.

2. Мотивація навчальної діяльності.
3. Відтворення та корегування опорних знань.
4. Узагальнення та систематизація понять.
5. Засвоєння провідних ідей і теорій на основі широкої систематизації.
6. Домашнє завдання.

Для систематизації та узагальнення виділяють ключові питання відповідного курсу. Увагу звертають на знаходження та розкриття в уже вивченому матеріалі закономірностей, логічно-наслідкових зв'язків, глибокої сутності процесів та явищ; на перехід від окремих до більш широких узагальнень. Звертають увагу на те, що систематизація передбачає певну форму відображення окремих фактів у системі взаємозв'язків – схему, узагальнюючу таблицю тощо. У жодному разі не можна вважати систематизацією просте відтворення окремих фактів або дій наприкінці вивчення теми. Це буде просте повторення.

Урок такого типу може проходити у формі оглядової лекції, бесіди, опитування й виконання системи завдань та ін.

Урок перевірки та корегування знань, умінь і навичок

Мета: перевірка якості та міцності засвоєного матеріалу, сформованості умінь і навичок; внесення коректив.

Структура:

1. Повідомлення теми та мети уроку.
2. Мотивація навчальної діяльності.
3. Перевірка знання фактичного матеріалу та основних понять.
4. Перевірка глибини усвідомлення знань.
5. Використання знань у стандартних умовах.
6. Використання знань у змінених умовах.
7. Збір виконаних завдань (їхня перевірка, оцінювання, аналіз, зазвичай, виконують до наступного уроку).
8. Підсумки уроку.
9. Домашнє завдання.

Якщо роботу заплановано виконати письмово, то пункти 3–6 відображають логіку побудови завдань контрольної роботи.

Такі уроки проводять опісля вивчення багатогодинних тем, таких як “Літосфера” (12 год), “Атмосфера” (12 год) у курсі “Загальна географія”, “Африка” (11 год), “Євразія” (19 год) у курсі “Географія материків і океанів”, “Економіко-географічний поділ України” (7 год) в курсі “Географія України”, “Країни Європи” (11 год) у курсі “Соціально економічна географія світу” тощо. У старших класах – це заліки, у середніх – “огляд знань”. Ці уроки важливі, але часу на їхнє проведення практично немає. Тому часто вчителі замінюють уроки цього типу тестуванням, яке виконує функцію перевірки та оцінювання знань.

Уроки перевірки можуть бути організовані досить різноманітно (як ігри, змагання, аукціони, огляд знань тощо), мають широкі можливості для поєднання як індивідуальної так і групової роботи.

Комбінований урок

Мета: перевірка якості та міцності засвоєного матеріалу, вивчення нових знань та умінь, їхнє закріплення та систематизація.

Структура:

1. Організаційний момент.
2. Перевірка домашнього завдання; корегування опорних знань, умінь та навичок.
3. Повідомлення теми й мети уроку.
4. Мотивація навчальної діяльності.
5. Вивчення нового матеріалу (первинне засвоєння).
6. Практичне застосування вивченого (формування умінь і навичок).
7. Закріплення, систематизація та узагальнення вивченого.
8. Підсумки уроку.
9. Домашнє завдання.

Це найбільш поширений у педагогічній практиці тип уроку, який має дві (повторити і вивчити нове) або декілька дидактичних цілей, тому можливе поєднання структурних елементів різних типів уроку, які потребують певних методів і форм організування діяльності школярів.

Комбіновані уроки проводять під час вивчення багатогодинних тем, і тоді, коли новий матеріал тісно пов'язаний з темою попереднього уроку, хід якого необхідно відновити у пам'яті школярів.

Важливо пам'ятати, що, незалежно від типу, кожен урок має на початку організаційний етап, а наприкінці – підсумковий.

Таблиця 1

Опорна карта для конструювання навчального заняття (за І.І. Зайцевою)

Навчальні задачі етапу	Зміст етапу	Можливі методи та прийоми
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1. Організаційний етап		
1. Привітання, фіксування відсутніх. 2. Перевірка готовності учнів до заняття. 3. Перевірка готовності класного приміщення до заняття. 4. Концентрація уваги учнів. 5. Розкриття загальної мети та плану проведення уроку		1. Привітання, побажання хорошого настрою. 2. Долонька до долоньки. 3. Рапортчикка. 4. Привітання учнів, які після тривалої відсутності прийшли на заняття

1	2	3
2. Етап перевірки виконання домашнього завдання		
<p>1. Установити правильність, повноту й усвідомленість виконання д/з більшістю учнів.</p> <p>2. Виявити прогалини у знаннях і способах дій учнів, з'ясувати причини їхнього виникнення.</p> <p>3. Ліквідувати в ході перевірки знайдені прогалини</p>	<p>1. З'ясування ступеня засвоєння знань і способів дій учнів.</p> <p>2. З'ясування причин невиконання д/з окремими учнями.</p> <p>3. Визначення типових недоліків у знаннях і способах дій учнів і причин їхньої появи.</p> <p>4. Ліквідація знайдених недоліків</p>	<p>1. Тестові завдання.</p> <p>2. Виконання учнями завдань, які подібні до домашніх.</p> <p>3. Постановка додаткових запитань.</p> <p>4. Перевірка д/з під копірку.</p> <p>5. Продовження іншими відповіді учня.</p> <p>6. Різномірневі самостійні роботи.</p> <p>7. "Торт рішень" (фіксування своїх утруднень).</p> <p>8. "Гірлянда асоціацій"</p>
3. Підготування учнів до роботи на основному етапі		
<p>1. Забезпечити мотивацію навчання, прийняття учнями цілей уроку.</p> <p>2. Актуалізувати суб'єктивний досвід учнів</p>	<p>1. Повідомлення теми уроку.</p> <p>2. Формулювання цілей уроку разом з учнями.</p> <p>3. Показ соціального і практичного значення матеріалу, що його вивчають.</p> <p>4. Постановка перед учнями навчальної проблеми.</p> <p>5. Актуалізація суб'єктивного досвіду учнів</p>	<p>1. Пояснення учням цілей уроку одночасно з повідомленням теми.</p> <p>2. Повідомлення цілей у вигляді евристичного питання, проблемного завдання, через показ кінцевих результатів, опору на послідовність матеріалу, що його вивчають.</p> <p>3. Асоціативний ряд.</p> <p>4. Використання результатів попереднього соціологічного опитування.</p> <p>5. Метод доречних задач.</p> <p>6. Усна лічба, предметні диктанти.</p> <p>7. "Намалюй картину".</p> <p>8. "Мозковий штурм".</p> <p>9. Доповнення реальної ситуації фантастикою</p>
4. Етап засвоєння нових знань і способів дії		
<p>1. Забезпечити сприйняття, осмислення та первинне запам'ятовування учнями матеріалу, що його вивчають.</p>	<p>1. Організування уваги учнів.</p>	<p>1. Робота з визначення нових понять.</p>

1	2	3
<p>2. Сприяти засвоєнню учнями способів, засобів, які привели до певного висновку.</p> <p>3. Створити змістові та організаційні умови засвоєння учнями методики відтворення вивченого матеріалу</p>	<p>2. Повідомлення основної ідеї матеріалу, що його вивчають.</p> <p>3. Забезпечення осмислення методу дослідження знань, що вивчаються, способів та засобів, які привели до зроблених висновків.</p> <p>4. Забезпечення засвоєння методики відтворення вивченого матеріалу</p>	<p>2. Використання аналогій як способу включення в зміст суб'єктного досвіду учнів.</p> <p>3. Подання матеріалу одночасно в словесній і знаково-символічній формах, у порівняльних або класифікаційних таблицях.</p> <p>4. Екстраактивний режим (розповідь, лекція, повідомлення, пояснення).</p> <p>5. Інтраактивний режим (навчання проблемно-модульне, програмоване, комп'ютерне).</p> <p>6. Інтерактивний режим (навчання проблемне, адаптивне, колективне, проектне).</p> <p>7. Побудова структурно-логічних схем.</p> <p>8. Генетичний метод навчання.</p> <p>9. Метод доречних задач</p>
5. Етап перевірки первинного розуміння		
<p>1. Установити правильність усвідомлення вивченого матеріалу.</p> <p>2. Виявити прогалини первинного осмислення вивченого матеріалу, неправильні уявлення учнів.</p> <p>3. Відкорегувати виявлені прогалини в усвідомленні учнями вивченого матеріалу</p>	<p>1. Перевірка вчителем розуміння учнями того, що є суттю основного змісту.</p> <p>2. Перевірка повноти усвідомлення учнями нових знань і способів дій.</p> <p>3. Виявлення прогалин первинного осмислення вивченого матеріалу.</p> <p>4. Ліквідація неясностей осмислення учнями вивченого матеріалу</p>	<p>1. Асоціативний ряд.</p> <p>2. "Бджолиний вулик".</p> <p>3. Опорний текст.</p> <p>4. Використання завдань на впізнання вивчених об'єктів.</p> <p>5. "Опитування експерта".</p> <p>6. Наведення учнями своїх прикладів за новим матеріалом</p>

1	2	3
6. Закріплення нових знань і способів дій		
<p>1. Забезпечити закріплення в пам'яті учнів знань та способів дій, які їм необхідні для самостійної роботи за новим матеріалом.</p> <p>2. Забезпечити в ході закріплення підвищення рівня усвідомлення вивченого матеріалу</p>	<p>1. Організування діяльності учнів з відтворення суттєвих ознак вивчених об'єктів.</p> <p>2. Організування діяльності учнів з відпрацювання вивчених знань і способів дій через застосування їх за зразком, і в змінних ситуаціях.</p> <p>3. Закріплення методики вивчення нового матеріалу, логіки відповіді при перевірці знань.</p> <p>4. Відпрацювання логіки</p>	<p>1. Використання на уроці взаємообернених задач.</p> <p>2. Складання карти мислєдїяльності.</p> <p>3. "Опитування експерта".</p> <p>4. "Розбери слово за буквами".</p> <p>5. Спїлкування "питання-вїдповїдь".</p> <p>6. Структурна модель.</p> <p>7. "Що було б, якби..."</p> <p>8. Придумай свої завдання.</p> <p>9. Інтелектуальний марафон</p>
7. Етап застосування знань і способів дій		
<p>1. Забезпечити засвоєння учнями знань і способів дій на рївнї застосування їх у рїзноманїтних ситуаціях.</p> <p>2. Забезпечити формування в учнів умїнь самостїйно застосовувати знання в рїзноманїтних ситуаціях</p>	<p>1. Організування діяльності учнів із застосування знань і способів дій у змінних і нових ситуаціях</p>	<p>1. Рїзнорївнєвї самостїйнї роботи.</p> <p>2. Лабїрїнт дїй.</p> <p>3. Проектне навчання.</p> <p>4. Дїлова гра.</p> <p>5. Спїлкування "питання-вїдповїдь".</p> <p>6. Навчальнї станції.</p> <p>7. Подвїйнї асоціації.</p> <p>8. Групова робота.</p> <p>9. Дебати "за" й "проти".</p> <p>10. Ринок можливостей.</p> <p>11. "Завдання по колу".</p> <p>12. Завдання на самостїйну побудову алгоритму розв'язування задач певних типів</p>

8. Етап узагальнення й систематизації знань		
1. Забезпечити формування цілісної системи провідних знань учнів. 2. Забезпечити встановлення учнями внутрішньо-предметних та міжпредметних зв'язків. 3. Забезпечити формування в учнів узагальнених понять	1. Організування діяльності учнів з трансформування окремих знань і способів дій у цілісну систему знань і умінь	1. Метод кооперації. 2. Складання карти мислелі-яльності. 3. Моделювання. 4. Побудова "дерева" теми. 5. Побудова "будинку" теми. 6. "Павучок". 7. Побудова блок- формули. 8. Мозкова атака у письмовій формі. 9. Навчальні станції. 10. Завдання з визначення учнями термінів, фактів, понять, правил, законів. 11. "Перетин тем"
9. Етап контролю й самоконтролю знань і способів дій		
1. Виявити якість та рівень засвоєння знань і способів дій. 2. Виявити недоліки в знаннях і способах дій учнів. 3. Установити причини виявлених недоліків. 4. Забезпечити розвиток у школярів здатності до оцінних дій	1. Глибока й усебічна перевірка знань і способів дій учнів. 2. Перевірка образу мислення учнів. 3. Перевірка рівня сформованості загальних навчальних умінь. 4. Коментування відповідей учнів	1. Різномірні контрольні й самостійні роботи. 2. Тестові завдання. 3. Завдання на виявлення всіх ознак поняття і їхніх зв'язків (повнота знань). 4. Завдання на виділення суттєвих ознак (глибина). 5. Завдання на конструювання кількох способів розв'язування однієї задачі. 6. Завдання з надлишковими даними, що суперечать (здатність до оцінних дій)
10. Етап корегування знань і способів дій		
1. Відкоректувати виявлені прогалини в знаннях і способах дій у межах вивченої теми	1. Організування діяльності учнів з корегування виявлених недоліків у своїх знаннях	1. Використання спеціально поділених на дрібні етапи вправ. 2. Застосування розгорнутих інструкцій з регулярним контролем. 3. Тестові завдання. 4. Завдання з "пропусками". 5. Структурно-логічні схеми з "пропусками"

11. Етап інформації про домашнє завдання		
1. Забезпечити розуміння учнями цілей, змісту й способів виконання домашнього завдання	1. Інформація про д/з. 2. Мотивування виконання д/з. 3. Інструктаж з виконання д/з. 4. Перевірка розуміння учнями змісту й способів виконання д/з	1. Цікава постановка навчальної проблеми, якщо йдеться про пізнавальні завдання. 2. Різномірневі д/з. 3. Особливе завдання. 4. “Незвичайна звичайність”. 5. Ідеальне завдання
12. Етап підведення підсумків заняття		
1. Дати якісну оцінку роботи класу та окремих учнів	1. Підведення підсумків навчального заняття	1. Повідомлення підсумків вчителем. 2. Підведення підсумків самими учнями (“Валіза”, “Корзина зі сміттям”, “М’ясорубка”, “Феєрверк”)
13. Етап рефлексії		
1. Ініціювати та інтенсифікувати рефлексію учнів щодо свого психоемоційного стану, мотивації своєї діяльності й взаємодії з учителем та однокласниками. 2. Забезпечити засвоєння учнями принципів саморегулювання та співробітництва	1. Мобілізація учнів на рефлексію своєї поведінки	1. Асоціативний ряд. 2. Незакінчені речення. 3. “Торт рішень”. 4. Розмова на папері. 5. “Сонечко”. 6. “Координати”. 7. “Листок зворотного зв’язку”. 8. “Заклучна дискусія”. 9. Інтерпретація зображень на листівках. 10. “Лист самому собі”. 11. Барометр настрою. 12. “Телеграма”. 13. “Пам’ятки”. 14. “Пейзаж – дзеркало настрою”

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. Андреева В.М., Шматько О.Є. Урок географії в сучасних технологіях. – Х.: Основа, 2006. – 176 с.
2. Андреева В.М. Чи потрібен учителю проект уроку // Географія, 2006. – № 3 (55). – С.6–7.
3. Дітчук І., Заставецька О., Чотарі Н. Календарно-тематичне планування. Географія. 6–9 класи. Географія. 10 клас. – Тернопіль: Підручники, посібники, 2010. – С.11–99.
4. Врублевська М.О. Секрети успішного уроку географії. – Х.: Основа, 2005. – 144 с.
5. Довгань Г.Д. Усі уроки географії. 10 клас. Соціально-економічна географія світу. – Х.: Основа, 2010. – 301 с.
6. Зайцева І.І. Управління навчальним процесом на основі технологічних карт // Проектуємо урок разом: Ч. 1. (Додаток до ж-лу “Географія”) – Х.: Основа, 2006. – С.2–16.
7. Капіруліна С.Л. Усі уроки географії. 7 клас. – Х.: Основа, 2008. – 256 с.
8. Проектуємо урок разом: Ч. 1. (Додаток до ж-лу “Географія”) – Х.: Основа, 2006. – 48 с.
9. Садкіна В.І. Усі уроки географії. 9 клас. . – Х.: Основа, 2008. – 320 с.
10. Стадник О.Г. Географія. 8 клас. Метод. посібник для вчителя. – Х.: Основа, 2008. – 174 с.
11. Стадник О.Г. Загальна географія. 6 клас. Метод. посібник для вчителя. – Х.: Основа, 2006. – 208 с.
12. Стадник О.Г. Типи уроків географії та можливі шляхи вдосконалення їх змісту // Географія, 2012. – № 7 (203). – С.2–5.
13. Нестандартний урок географії: уклад. В.М. Андреева. – Х.: Основа, 2006. – 208 с.
14. Урок географії, якого чекають: зб. нестандартних уроків /уклад. В.М. Андреева. – Х.: Основа, 2006. – 208 с.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ КУРСІВ “ ЗАГАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ” , “ГЕОГРАФІЯ МАТЕРИКІВ І ОКЕАНІВ”

Тема 6.1–7

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ КУРСІВ “ ЗАГАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ” , “ГЕОГРАФІЯ МАТЕРИКІВ І ОКЕАНІВ”

Практичне заняття № 7

Методика проведення уроків з застосуванням навчальних ігор (2 год)

Мета заняття: ознайомитись з технологією підготовки і проведення на уроках географії різноманітних навчальних ігор: сюжетно-рольових (імітаційних), настільних, комп’ютерних.

Обладнання: програми з географії, календарне планування, підручники з географії для 6–10 класів, розробки ігор, вказані в списку методичної літератури, відеоматеріали уроків з застосуванням навчальних ігор.

План і зміст роботи

1. Навчальна гра як одна з провідних організаційних форм сучасного педагогічного процесу

Актуалізація опорних знань:

- Яка мета і в чому переваги рольової гри як форми навчання?
- Яких основних вимог необхідно дотримуватись, організовуючи рольову гру?

2. Ознайомлення студентів зі схемою проведення ігор (демонструє викладач)

3. Підбір тематики і написання сценарію географічної навчальної гри

Завдання 3.1. Користуючись програмою, календарним плануванням і підручниками визначте, вивчення якого навчального матеріалу доцільно організувати у формі гри. Свій вибір обґрунтуйте.

Для проведення гри можна вибрати і місцеву тему, особисто значиму для учнів, наприклад: “Проблеми розвитку транспорту в нашому місті”, “Культура землекористування у нашій місцевості”, “Господарський розвиток нашого поселення” тощо.

Завдання 3.2. Згідно з вибраною темою напишіть сценарій гри, працюючи за таким планом:

1. визначення мети і завдань гри;
2. опрацювання тексту підручника, науково-популярної, довідкової літератури з метою створення сюжету гри і забезпечення учнів цікавим матеріалом для роздумів;
3. розподіл ролей учасників гри, надання навчального і виховного змісту кожній з ролей;
4. написання сценарію;
5. підготування обладнання;
6. визначення способів репрезентації результатів роботи під час гри (ними можуть бути складені учнями таблиці, схеми, картосхеми, проекти тощо).

4. Проведення навчальної гри

Завдання 4.1. Провести навчальну гру згідно з написаним сценарієм.

Студенти проводять гру на практичному занятті, попередньо оголошуючи її навчально-виховну мету й умови проведення. Після завершення гри відбувається обговорення таких її аспектів:

- а) відповідність сюжету гри навчально-виховним цілям уроку;
- б) повнота рольового розкриття учасниками гри її змісту;
- в) організування учителем активної участі в грі всіх учасників класу;
- г) результативність гри (знання, уміння, емоції, які учні продемонстрували під час гри);
- д) рекомендації щодо удосконалення гри.

Основні поняття теми та їхнє застосування

Географічна дидактична гра – це гра навчального характеру, яка є специфічною творчою формою здійснення *навчання географії* і провідними ознаками якої є: моделювання навчально-виховних ситуацій, взаємодія учасників гри, наявність спільної мети, колективне вироблення рішень і їхня багатоальтернативність, наявність системи індивідуального й групового оцінювання і розподіл ролей між учасниками гри.

Ігрова задумка. Це перший структурний компонент гри. Зазвичай її помітно в назві гри. Вона закладена в тому дидактичному завданні, яке необхідно розв’язати в навчальному процесі. Ігрова задумка часто має вигляд запитан-

ня чи загадок, що проектують хід гри. У будь-якому випадку вона надає грі пізнавального характеру, ставить перед учасниками певні вимоги до знань.

Правила гри визначають порядок дій і поведінку учнів у процесі гри, сприяють створенню на уроці ділових стосунків. Тому правила дидактичних ігор розробляють з урахуванням мети уроку й індивідуальних можливостей учнів.

Ігрові дії є важливою деталлю дидактичної гри, що регламентується правилами, сприяють пізнавальній активності учнів, дають їм можливість проявити свої здібності, застосувати набуті знання. Ігровими діями керує вчитель, як керівник гри. Він спрямовує її в потрібне русло, при необхідності активізує хід її різноманітними прийомами, підтримує інтерес до її проведення.

Пізнавальний зміст гри – це дидактичні (навчальні завдання). Вони сприяють засвоєнню знань і вмінь, які застосовують під час розв’язання навчальної проблеми, поставленої грою. В цьому плані дидактичні ігри подібні до проблемних ситуацій, оскільки в них так само закладене завдання: дізнатися, розв’язати, здогадатися, довести.

Обладнання дидактичної гри включає настінні карти, атласи, таблиці тощо.

Результат гри – це закінчення, розв’язання поставленого навчального завдання. Воно дає учням моральне і розумове задоволення. Для вчителя результат гри є показником засвоєння чи застосування знань.

За ігровою методикою ігри поділяють на: предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, драматизаційні. Географічна гра є інтелектуальною предметною грою (як і математична, історична, мовна тощо)

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. *Вахрив Т.З.* Інтелектуальне змагання “Слабка ланка” (географія). – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 60 с.
2. *Дудка С.В.* Навчальні ігри на уроках географії. – Х.: Основа, 2005. – (Б-ка журн. “Географія”; Вип. 3 (15)).
3. *Корнєєв В.П.* Форми навчання географії в школі: посіб. для вчителя. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2004. – С. 171–187.
4. *Малая О.І.* Інтерактивні та ігрові форми навчання на уроках географії // Географія та основи економіки в школі, 2003. – №3.
5. *Саюк В.І.* Класифікація ігор та ігрові форми навчання географії // Географія та основи економіки в школі, 2002. – №4.
6. *Стадник О.Г.* Рольові ігри у процесі підготовки старшокласників до виконання соціальних ролей у суспільстві // Географія, 2012. – № 13–14 (209–210). – С. 74.
7. *Подрушняк Л.І.* Інтелектуально-розважальні ігри на уроках географії // Географія, 2012. – № 23–24 (219–220). – С. 57–58.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ КУРСІВ “ГЕОГРАФІЯ МАТЕРИКІВ І ОКЕАНІВ”, “ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ”

Тема 7.1–8.1

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ КУРСІВ “ГЕОГРАФІЯ МАТЕРИКІВ І ОКЕАНІВ”, “ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ”

Практичне заняття № 8

Застосування на уроках географії інтерактивних методів, прийомів розвитку критичного мислення (2 год).

Мета: оволодіти інтерактивними прийомами проведення різних етапів уроку, відпрацювати техніку проведення та алгоритм підготовки вчителя і учнів до інтерактивного навчання; оволодіти методикою читання і письма для розвитку критичного мислення.

Обладнання: програми з географії, календарне планування, підручники з географії для 6–10 класів, методичні посібники, відеоматеріали уроків з застосуванням інтерактивних прийомів.

План і зміст роботи

1. Інтерактивні технології як спосіб формування різних компетентностей учнів

Актуалізація опорних знань:

- Яка мета і в чому переваги інтерактивних методів навчання?
- Яка роль вчителя в інтерактивному навчанні?
- Які компетенції школяра розвиває критичне мислення?

2. Ознайомлення з окремими інтерактивними прийомами та їхнім застосуванням на різних етапах уроку

Завдання 2.1. Відпрацюйте під керівництвом викладача інтерактивний прийом “Карусель”. На яких етапах уроку його можна застосувати? В чому

переваги цього інтерактивного прийому над традиційною формою опитування? Відповідь обґрунтуйте.

Завдання 2.2. Використовуючи роздатковий матеріал, опрацюйте прийом “Перехресні групи”. Які теми з курсу шкільної географії доцільно вивчати таким методом?

Завдання 2.3. Застосуйте прийом “Кубування” для характеристики і порівняння географічних об’єктів (на вибір). Грані “Куба”:

1. Опишіть це... .
2. Асоціюйте це... .
3. Порівняйте це... .
4. Проаналізуйте це... (з чого зроблено, з чого складається тощо)
5. Знайдіть аргументи “за” і “проти”.
6. Застосуйте це!

Завдання 2.4. Застосуйте діаграму Вена для порівняння двох географічних об’єктів згідно з планом. Наприклад, дві річки:

1. Назва, географічне положення.
2. Витік і гирло.
3. Загальна довжина, і довжина в межах України.
4. Напрямок і характер течії.
5. Особливості річкової долини.
6. Основні притоки річки.
7. Живлення і режим.
8. Господарське значення.

Завдання 2.5. За допомогою прийому “Тронування” відтворіть ваші знання з Методики навчання географії та вкажіть власні ідеї щодо розвитку цієї галузі знань.

Основні поняття теми та їхнє застосування

Інтерактивне навчання (від англ. “inter” – взаємний і “act” – діяти) будують на *взаємодії учнів у процесі навчання*. “Навчаючи навчаюсь” – так можна окреслити суть цієї взаємодії. Це спеціальна форма організування навчальної діяльності, мета якої – створити такі умови навчання, коли кожен учень відчуває свою необхідність, може розкрити свої здібності та продемонструвати знання з предмета, відчути впевненість у собі. Жоден учень не домінує над іншим, як не домінує тільки одна думка. Учень має право на помилку й на власну думку, яка може відрізнитися від думки інших учнів і вчителя.

Проект “Читання та письмо для розвитку критичного мислення” (ЧПКМ) запропонований Консорціумом за Демократичну Педагогіку. Офіційними авторами програми є доктори Дженні Стіл, Курт Мередіт та Чарльз Темпл. В Україні практична реалізація програми ЧПКМ розпочалася в червні 1998 року. Її впроваджують у практичну діяльність Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення “Інтелект”, Педагогічний університет ім. Драгоманова (м.Київ) Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти та інші науково-методичні заклади.

Метою програми стало впровадження в шкільну практику стратегій викладання, які дають змогу школярам *осмислювати* вивчений матеріал, виявляти самостійність у питаннях самоосвіти, розуміти логіку аргументів, учитися уважно слухати співрозмовника, упевнено вести дискусії та приймати виважені рішення. Приклади прийомів, які розвивають критичне мислення учнів.

Сенкан. Цей вид роботи застосовують для закріплення чи перевірки за-своєних учнями знань, для виділення найсуттєвіших рис явища чи об’єкта. Сенкан можна складати індивідуально чи в групах. *Перший рядок* тексту – слово, яке позначає тему (іменник). *Другий рядок* – опис теми, який складається з двох слів (два прикметники). *Третій рядок* – називає дію, пов’язану з темою (три дієслова). *Четвертий рядок* – речення з чотирьох слів, що передає основну думку теми. *П’ятий рядок* – одне слово-іменник, синонім до першого слова (у ньому висловлюють сутність теми, тобто резюмують).

Діаграму Вена використовують для того, щоб порівняти два предмети, які мають схожі риси і розбіжності одночасно. Для цього малюють два кола, які перетинаються, утворюючи спільний сегмент. В його площину вписують цифри, які позначають спільні риси двох об’єктів (наприклад, для двох річок це може бути гирло, режим живлення, господарське використання). Такі діаграми зручно створювати для порівняння двох держав чи материків, рельєфу чи клімату певних територій, річок та інших географічних об’єктів.

Кубування. Цей прийом передбачає використання кубика з написаними на кожному його боці запитаннями, які спрямовують мислення учнів від простого до більш складного. Протягом короткого часу учні записують свої думки на запропоновану тему, відповідаючи на запитання граней кубика. Перше запитання має *описовий* характер, друге – *порівняльний*, третє – *асоціативний*, четверте – *аналітичний*, п’яте – *пошуковий*, шосте – *позиційний*.

Групування спонукає учнів вільно й відкрито думати на певну тему. Він дає змогу встановити зв’язки між окремими поняттями, своїм життєвим досвідом і вже набутими знаннями. Цю роботу виконують як індивідуально, так і в групах або класом.

Починати “Гронування” потрібно з написання центрального слова (поняття) або фрази посередині аркуша паперу (дошки). Навколо цього слова треба записувати слова й фрази, які спадають на думку з обраної теми. Коли запас ідей вичерпано, потрібно встановити зв’язки між поняттями. Таким чином утворюється гроно.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. *Гаврилюк В.С.* Поєднання проблемного підходу з інтерактивними технологіями на уроках географії (метод. посібник). – Надвірна–Львів, 2005. – 76 с.
2. *Герасим'юк Т.О.* Групова навчальна діяльність як інноваційна технологія у вивченні економічної географії // *Географія*, 2012. – № 23–24 (219–220). – С. 66.
3. *Довгань Г.Д.* Інтерактивні технології на уроках географії. – Х.: Основа, 2005. – 128 с.
4. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: АПН, 2002. – 192 с.
5. Технологія формування критичного мислення на уроці географії / Н.С. Колосова, Н.В. Вукіна, Н.П. Дементієвська, В.М. Макаренко, О.О. Туманцова; упоряд. Н.С. Колосова. – Х.: Основа, 2008. – 126 с.
6. *Шевченко Т.В.* Використання групових форм роботи на уроці географії // *Географія*, 2012. – № 15–16 (211–212). – С. 18–22.
7. *Шиліна Н.* Інтерактивне навчання на уроках географії у 10 класі // *Географія та основи економіки в школі*, 2010. – № 4. – С. 19–21.
8. *Яськова А.О.* Використання інтерактивних методів у викладанні географії // *Географія*”, 2006. – № 3. – С. 1–8.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ЧАСТИНИ КУРСУ “ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ” ТА КУРСУ “ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ СВІТУ”

Тема 8.2–9.1

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ЧАСТИНИ КУРСУ “ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ” ТА КУРСУ “ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ СВІТУ”

Практичне заняття №9

Підготування і проведення на уроках географії дискусії (4 год)

Мета: закріпити основні теоретичні положення про дискусію як метод і форму навчання; навчитися формулювати теми дискусійного характеру; оволодіти навиками підготування і проведення на уроках географії різних видів дискусій.

Посібники: календарне планування з географії, підручники з географії для 6–10 класів, методичні посібники і розробки дискусій з різних курсів шкільної географії.

План і зміст роботи

1. Підготування і проведення дискусії на уроці географії.

Завдання 1.1. Сформулюйте тему для дискусії для конкретного уроку географії, враховуючи таке:

- а) вона має бути проблемною і цікавою для учнів;
- б) для її обговорення учням необхідно використовувати знання;
- в) підходи до її висвітлення мають бути різними, незважаючи на те, що однозначного вирішення може й не бути.

Завдання 1.2. Підготуйте дискусію на вибрану тему за такою схемою:

1. Тема дискусії.
2. Мета дискусії.

3. План дискусії.
4. Запитання (5–6) для скерування дискусії в необхідне навчальне русло (відповідно до поставленої мети).
5. Форма проведення дискусії.
6. Висновки, які будуть зроблені в кінці дискусії.

Завдання 1.3. Проведіть дискусію, відповідно до написаного сценарію, на практичному занятті з методики навчання географії.

У разі проведення дискусії необхідно дотримуватись таких правил:

- виступи мають бути організовані, тільки з дозволу ведучого;
- кожне висловлювання підкріплюють фактами;
- кожен учасник повинен мати можливість висловитися;
- кожна позиція має бути уважно розглянута.

Основні поняття теми та їхнє застосування

Дискусія – слово латинського походження, яке в перекладі означає “розгляд”, “дослідження”. В цьому, найширшому, сенсі дискусія є одним з найдавніших й найуніверсальніших методів з’ясування наукової істини, розв’язання навчальної чи іншої проблеми.

Близькими до дискусії за змістом є **диспут** – обговорення з метою вибору одного рішення, **полеміка** – в перекладі з французької означає “войовничий, ворожий” – гостра, непримиренна суперечка, за умов якої учасники часто залишаються на своїх позиціях, хоча й прагнуть залучити супротивника на свій бік.

У сучасній науково-педагогічній сфері термін “дискусія” має декілька значень:

- синонімом до поняття логіки як мистецтва усвідомлювати, обмірковувати, викладати свої думки за законами розуму;
- практика організування творчої наукової праці;
- форма наукового спілкування й набуття нових знань;
- форма і спосіб організування навчання;
- інструментарій формування комунікативної культури й стимулювання ініціативності та мислення;
- вільне публічне обговорення певного питання з метою взаємозбагачення інформацією про предмет обговорення та досягнення мети (істини).

Дискусія як спосіб навчання передбачає:

- взаємодію всіх членів дискусії вербальними і невербальними засобами;

- розподіл (можливий) ролей на ведучих і учасників;
- спрямованість на досягнення саме навчальної мети.

Навчальна дискусія – вербальний методичний прийом навчання географії, який полягає у колективному публічному обговоренні певного проблемного питання, що стосується географічного об’єкта, процесу та явища, з метою їхнього більш глибокого вивчення й обов’язковою наявністю альтернативних думок щодо шляхів розв’язання поставленої проблеми.

Дає можливість виявити нюанси, цікаві деталі, на які переважно не звертають увагу під час пояснення чи розповіді, навчальної гри. За формою дискусія цікавіша, ніж фронтальний розв’язок проблемної ситуації. Вчить учнів бачити проблему, загострювати її і шукати вихід, опонуючи товаришу. Ефективна саме тим, що в процесі наведення аргументів і контраргументів виникають цікаві думки, ідеї. Методично важливо, щоб вчитель “загострив” проблему так, щоб учням вона була життєво цікавою. Далі вчитель має передбачити низку запитань, які треба задати, щоб “розгорнути” дискусію, вести її в тому напрямку, який приведе до поставленої навчальної мети.

Наприклад: дискусію у 6-му класі, підсумовуючи тему “Загальні закономірності планети”, вчитель запланував з метою виявлення учнями важливості співвідношення на нашій планеті води і суші, акваторії і території. Дискусійне питання звучало так: “Зважаючи на те, що акваторія Світового океану займає 71%, а територія континентів тільки 29%, чи не справедливніше було б назвати нашу планету не Землею, а Океанією?”.

В ході дискусії учні висловили ідеї, які вчитель систематизував у висновках:

- Назва “Земля” має історичний характер – вона виникла тоді, коли людство не мало уявлення про те, яку частку займає Океан. З огляду на це, така назва є справді “застарілою”.
- Назва правильна, незважаючи на те, що вода домінує на планеті, адже основним місцем життєдіяльності людини і досі є суша.
- Океан є “кухнею” погоди на планеті, завдяки йому Земля не переохолоджується і має достатньо вологи, а тому на ній можливе життя. До того ж, Світовий океан став для людства коморою найрізноманітніших ресурсів і дешевим транспортним шляхом. З огляду на таку його важливість, яку людство зрозуміло аж тепер, планеті справедливо дати назву “Океанія”.
- Терміни “земля” і “суша” з наукового погляду не тотожні. Називаємо ми свою планету не Сушею, а Землею, розуміючи під цією назвою унікальне поєднання води і суші, частка яких саме така, що забезпечує оптимальні умови для життя на ній.

Рис. 4. Функції вчителя та учнів під час проведення дискусії (за О. І. Герман, М. Є. Позняковою)

Дискусія, як метод проблемний за суттю та інтерактивний за способом вирішення навчального завдання, забезпечує формування всіх компонентів освіти: знань (особливо “шліфує” розуміння причинно-наслідкових зв’язків, логічно ув’язує факти, відомі учням), умінь (формувати думку, мислити логічно, вести діалог, наводити контраргументи), досвіду творчої діяльності (чужі ідеї підштовхують до появи власних), досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу, до процесу пізнання. Дискусія дає можливість бачити діалектику в житті, в природі, уникати стандартності мислення.

Отже, ця форма навчання сприяє формуванню таких умінь, які належать до групи основних досягнень учнів:

- вести спостереження за навколишнім середовищем, пояснювати причинно-наслідкові зв’язки в природі і суспільстві;
- відбирати необхідні знання;
- застосовувати набуті знання на практиці;
- на високому рівні аналізувати й використовувати джерела географічної та картографічної інформації;
- аргументувати свої твердження й висновки;
- висловлювати й аргументувати власне ставлення до різних точок зору щодо об’єкта вивчення;
- самостійно аналізувати природні й суспільні явища, робити відповідні висновки й узагальнення.

Щоб організувати дискусію, майбутньому вчителю необхідно знати, які функції у цій формі навчальної діяльності виконує він, а які учень.

Готуючи дискусію, вчитель обирає її організаційну форму. У світовій та вітчизняній педагогічній практиці найчастіше застосовують такі форми проведення дискусії, як “Круглий стіл”, “Засідання експертів”, “Форум”, “Симпозіум”, “Дебати”, “Акваріум”. Технологія їхнього проведення детально описана в методичній літературі. Як приклад в табл 2 наведено різні види та організаційні форми проведення дискусії в курсі “Соціально-економічна географія світу”, 10 клас (Розділ І. Загальна економіко-географічна характеристика світу. Тема 1. Політична карта світу. Тема 2. Населення світу. Тема 3. Взаємодія суспільства і природи. Тема 4. Світове господарство) з досвіду вчительки М. Сороки.

Таблиця 2

Вид дискусії (дебатів)	Сутність технології	Тема дискусії (дебатів)
1	2	3
1. Дискусія-диспут	Ведучий оголошує тему і надає слово бажаним (інколи тим, хто спеціально підготувався). Хід диспуту визначає частково ведучий, але здебільшого він непередбачуваний, має емоційне забарвлення	Ціна прогресу людства – зруйнована природа. НТР: благо чи зло для людства й планети. Демографічна політика Китаю та Індії як форма порушення прав людини. Інтернаціоналізація та глобалізація: проблеми та перспективи
2. Конференція	Вид дискусії, де обговоренню і сперечанню передують коротке повідомлення про стан проблеми або результати певної роботи. Для конференції характерна розгорнута аргументація висунутих тез, спокійне обговорення	Найвпливовіші міжнародні організації світу. Історія формування політичної карти світу: події та наслідки. Перспективи і проблеми використання ресурсів Світового океану. Динаміка змін чисельності населення основних історико-географічних регіонів світу
3. Дискусія в засобах масової інформації	Дискусія без безпосереднього контакту учасників і можливістю без поспіху придумати виступи. Учасники готують виступи на паперових або електронних носіях та оприлюднюють їх за допомогою шкільної газети, радіо, на сторінках педагогічної преси	Монархія чи республіка? (Яка форма державного правління є ефективнішою?). Яка форма державного устрою відповідає вимогам сьогодення: унітарна держава чи федерація? “Старіння нації” як проблема країн Європи.
4. Прогресивна дискусія	Дискусія має за мету розв’язати проблеми з одночасним тренування учасників у відповідних комунікативних вміннях і навичках. Цей вид дискусії складається з п’яти етапів: зародження ідеї (учасникам дається час на висунення ідеї про шляхи розв’язання проблеми); усі пропозиції записують на дошці; обговорюють кожен із	Перспективні методи дослідження соціально-економічної географії. Найефективніші шляхи подолання глобальних проблем людства. Перспективи участі України у міжнародних організаціях

1	2	3
	запропонованих варіантів; розглядають найбільш імовірні варіанти, потім їх розміщують за ступенем значущості (верифікація ідей); керівник організовує дискусію, в результаті якої залишаються рішення, що отримали найбільшу кількість голосів, з них вибирають кінцеве рішення	
5. Дискусія-змагання	Всі учасники діляться на команди. Вибирають журі, яке визначає критерії оцінювання запропонованих рішень: глибина рішення, його доказовість, логічність, чіткість, адекватність порушеній проблемі. Узгоджують тему дискусії і систему балів. Таку дискусію може вести вчитель, підготовлений учень, запрошений експерт. Наприкінці колективно обговорюють запропоновані варіанти розв'язання проблеми чи проблемної ситуації. Потім журі оголошує результати, коментує їх	Демографічна політика держави: економічний, соціальний та моральний зміст. Урбанізація: за і проти. Переваги і недоліки високої частки дітей у віковій структурі населення країни. Перспективи розвитку машинобудування світу
6. Вільні дебати (дискусії) у великих аудиторіях	Великою аудиторією вважається група до кількох десятків учасників. Вільні дебати дають змогу учасникам продемонструвати свої знання, поділитися досвідом, ідеями (всі учасники мають рівне право голосу)	Шляхи подолання національних та релігійних конфліктів у сучасному світі. Географія – наука, що вивчає “Землю і людей” чи “людей на Землі”? Глобалізація: за і проти
7. Панельні дебати	Це дискусія у стилі телевізійного ток-шоу де кілька осіб обговорюють проблему в аудиторії. Така форма дебатів поєднує в собі переваги лекції і дискусії в групі. Група з двох-трьох осіб дискутує на раніше визначену тему в	Якість населення-визначальний чинник майбутнього держави. Вплив міжнародних організацій на політичне та економічне життя України

1	2	3
	присутності інших учасників. Глядачі виступають пізніше: вони або висловлюють свою думку, або ставлять запитання учасникам бесіди	
8. Симпозіум	Цей вид дебатів поєднує в собі переваги лекції і дискусії в групі. Така форма обговорення дає спеціалістам-професіоналам можливість поділитися своїми знаннями і досвідом з аудиторією, не перетворюючи свій виступ у довгу і нудну лекцію. Вона полегшує діалог між лектором і слухачами. Два або три спеціалісти (чи просто ті, хто добре розбирається у проблемі) у стислій формі повідомляють свою точку зору на проблему. Максимальна тривалість виступу кожного лектора не має перевищувати 10 хв. Потім 20 хв. відводять на запитання і загальне обговорення	Типологія країн світу: наукові підходи та погляди на проблему. Знання про соціально-економічну, етнокультурну різноманітність світу як засіб соціалізації молодій людині. Сьогодення та майбутнє лісових ресурсів Північного та Південного лісового поясів
9. "Експрес-дебати"	Це дебати, фазу підготовки яких зведено до мінімуму. Готуються безпосередньо на уроці за матеріалом підручника чи розповіддю вчителя. Цей тип дебатів можливо розглядати як елемент "зворотного зв'язку", закріплення навчального матеріалу або як форму активізації пізнавальної діяльності.	Історико-географічні регіони світу: штучний поділ чи об'єктивний процес? Релігія: анахронізм чи важлива складова життєдіяльності суспільства початку XXI століття? Україна і НАТО: бути чи не бути?
10. "Модифіковані дебати"	Використовують окремі елементи технології дебатів, змінюють деякі правила. Наприклад: скорочують регламент виступів; збільшують кількість гравців у команді; можливі запитання з аудиторії; організують "групи підтримки", до яких за допомогою можуть звертатися	Чи чекає планету Земля перенаселення? Біженці: проблеми та шляхи їх подолання

1	2	3
	команди під час тайм-аутів; здійснюється рольова гра, тобто учасники можуть грати якісь ролі; створюють “групу експертів”, яка може виконувати функції суддівства, або підводити підсумки гри, демонструючи зіткнення позицій, або виробляти компромісне рішення, що часто буває необхідне для реалізації навчальних цілей; змінюється (з’являється) роль ведучого гри – вчителя. На різних етапах гри її визначають залежно від підготування учнів	
11. Круглий стіл	Одна з найпоширеніших у практиці форм дебатів, коли учасники сідають за стіл обличчям один до одного. Круглий стіл – це бесіда, в якій на рівних беруть участь 10–20 учасників, і в якій відбувається обмін думками між усіма учасниками. У дискусії можуть брати участь представники різних груп	Шляхи подолання проблем, пов’язаних з міграційними процесами у світі. Скільки на сьогодні у світі держав, країн та територій? Расизм – глобальна проблема сучасності.
12. “Акваріум”	Методика “акваріум” полягає в тому, що всі зацікавлені особи сідають навколо тих, хто вступив у діалог, і на першому етапі не мають права втручатися, уважно слухають, а на другому етапі відбувається рефлексування ситуації, тобто обговорення позицій сторін, аргументів, переваг. “Акваріум” виділяється серед інших моделей дебатів тим, що його зміст залежить від суперечностей, а інколи і конфліктів у колективі учнів з певного питання. Механізм проведення “акваріума” такий: учасники дискусії	Енергетична криза – виклик сьогодення. Залучення до світового господарства – єдиний шлях розвитку економіки окремої країни. Генно-модифіковані продукти як єдиний спосіб подолання голоду у світі

1	2	3
	<p>діляться на дві групи (можна три), які розташовуються в аудиторії по колу. Члени кожної групи обирають представника або голову, який у процесі дискусії буде відстоювати її позицію. Всі учасники попередньо ознайомлюються з темою, тому мають можливість уже до початку дискусії обмінятися думками. Представники груп збираються в середині кола і мають можливість висловити думку групи, відстоюючи її позиції. Окремі учасники “акваріума”, не висловлюючи своєї думки, можуть тільки під час обговорення передавати записки, де висловлюються щодо теми обговорення. Представники груп можуть взяти перерву, щоб проконсультуватися з іншими членами групи. “Акваріумне” обговорення закінчується тоді, коли спливає відведений час, або коли рішення прийнято.</p>	
13. “Підсумкова дискусія”	<p>У цих дебатах учні, працюючи в малих групах, отримують бали за участь у дискусії. Тему дискусії визначають відповідно до теми, що її вивчають або подій, які відбуваються. Жоден з учасників не може домінувати в дискусії, оскільки кожен виступ триває не більше як 5– 25 сек, і тільки всі думки окремих учасників групи формують чітку картину теми, що обговорюється. Незважаючи на те, що оцінювання в цій дискусії проводить учитель, вона дає учням</p>	<p>Перспективи змін на політичній карті світу: інтеграція чи диференціація? Перспективні зміни в розподілі країн на групи за соціально-економічним рівнем розвитку</p>

1	2	3
	<p>змогу розмовляти з товаришами, вислуховувати думки інших. Спосіб проведення дискусії: 6–8 учасників сідають у центрі класу в невеликому колі, а учні, що залишилися, разом з учителем сідають навколо і слухають. Дискусія триває від 8 до 20 хв, залежно від теми і віку учнів. Учитель присуджує заохочувальні бали за визначення позиції з проблеми, що обговорюється; надання інформації, що спирається на факти, або отримані учнем під час дослідження результати, залучення іншого учасника до дискусії. Штрафні бали можна отримати за переривання дискусії, за створення перешкод у її проведенні, монополізацію дискусії, випадки проти особистості, неістотні зауваження. Виставляють бали за результатами дискусії. Кожному члену групи видають заздалегідь підготовлена картку, де кожен з учасників оцінює участь у дискусії іншого учасника. Наприкінці дискусії підраховують набрані бали</p>	

Оскільки дискусія – це інтерактивна форма навчання, то оцінюють діяльність кожного учня самі учні. Вчитель розробляє критерії оцінювання, з якими учні знайомлюються заздалегідь. Здебільшого їх подають у вигляді таблиці, яку отримує кожна з груп-учасників дискусії.

Дискусійний підхід у навчанні географії можна застосовувати, починаючи з курсу “Загальна географія” (6 клас). Вчителі-практики пропонують такі теми навчальних дискусій у курсах шкільної географії.

Кількість балів	Дії учасників	Учасник						
		А	Б	В	Г	Д	Е	...
+2	Всловлення дискусійного положення							
+1	Формулювання істотного зауваження							
+2	Використання доказів, що засвідчують висловлювання, або надання інформації, що спирається на факти							
+1	Залучення до дискусії іншої особи							
+1	Формулювання уточнювального запитання, просування дискусії							
+2	Формулювання аналогії							
+2	Виявлення протиріччя							
+2	Виявлення зауваження							
-2	Незацікавленістьб дискусією або створення перешкод							
-2	Переривання дискусії							
-1	Неістотні зауваження							
-3	Монополізація дискусії							
-3	Випад проти іншої особи							
	Усього балів							

Загальна географія, 6 клас

1. Чи можна стверджувати, що давня наука географія – одна з найважливіших у сучасному світі?
2. Що важливіше – план чи карта?
3. Наша планета – Земля чи Океанія?
4. Чи є у природи погана погода?
5. Жити у помірному поясі краще, ніж у тропічному.
6. Людство не може уникнути екологічних проблем.
7. Жити у селі краще, ніж у місті.
8. Чи можу я впливати на вирішення глобальних проблем?

Географія України, 8– 9 клас

1. Чи є вигідним географічне положення України?
2. Природні ресурси України – сприятливий чи обмежуючий чинник її поступу?
3. На становлення українського етносу більший вплив мав ліс чи степ?

4. За чисту прісну воду потрібно платити.
5. Чи спричиняє господарська діяльність людини загибель ландшафтів?
6. Що придбали, а що втратили люди, освоївши степ?
7. Територіальні економічні та соціокультурні відмінності України зміцнюють чи послаблюють єдність держави?
8. Зникнення українських сіл – ознака прогресу чи наслідок соціально-економічного занепаду?
9. Демографічні проблеми в Україні засвідчують прагнення її населення до вищого рівня споживання.
10. Трудова міграція українців – благо чи лихо для нашого народу?

Соціально-економічна географія світу, 10 клас

1. Інформатизація і глобалізація – благо для сучасного світу.
2. Мегаполіс псує людину.
3. Кількість населення країни визначає політика держави.
4. Глобальні проблеми людство може розв'язати.
5. Релігія і потреба національного самовизначення залишаються основними причинами військових конфліктів.
6. Ресурсозабезпеченість і величина території визначають рівень економічного розвитку.
7. Сила держави – у національній культурі.
9. Який соціокультурний продукт може запропонувати Україна світовій спільноті?
10. Чи залишається Європа цивілізаційно-культурним оплотом світу?
11. Економіка якої держави – США чи КНР – буде світовим лідером найближчим часом?

Вибираючи тему дискусії, вчитель має врахувати таке:

- вибір теми дискусії має відповідати дидактичним завданням уроку;
- тема має стосуватися життєвих інтересів учнів;
- вчитель та учні мають бути ґрунтовно підготовлені з теми обговорення;
- наявність у вчителя досвіду стимулювання пізнавальної активності учнів.

Найчастіше дискусію використовують як елемент уроку – на етапах актуалізації, або систематизації та закріплення знань. Дискусія може бути і формою уроку, але це потребує великої попередньої підготовки й залучення всіх учнів до роботи на уроці.

Критерії оцінювання дискусійної активності учнів і водночас правила її проведення такі:

- досягнення мети (розв'язання проблеми);
- участь кожного в обговоренні;

- дотримання теми обговорення;
- посилання на компетентні джерела;
- оперування географічними поняттями;
- системне бачення проблеми;
- формулювання питань;
- ефективність постановки питань;
- використання життєвого досвіду;
- критика ідей, а не людей;
- застосування знань;
- вміння вислухати співрозмовника;
- вміння вести діалог;
- творче мислення;
- залучення емоцій;
- доброзичливість атмосфери під час обговорення;
- упевненість у собі;
- толерантність;
- самостійність;
- виправлення власних помилок;
- виконання інструкцій (правил).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. *Довгань Г.Д.* Інтерактивні технології на уроках географії. – Х.: Основа, 2005. – 128 с.
2. *Герман О.І., Познякова М.Є.* Формування ключових компетентностей учнів під час навчальної дискусії // *Географія*, 2008. – № 21 (121). – С. 2– 4.
3. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: АПН, 2002. – С. 48–57.
4. *Покась Л.* Методика проведення дискусії на уроці географії у 8 класі // *Географія та основи економіки в школі*, 2010. – № 2. – С. 5– 7.
5. *Сорока М.* Дискусії та дебати як інтерактивні технології навчання // *Географія та основи економіки в школі*, 2010. – № 3. – С. 5– 12.

Ділова гра “Урок географії” (4 год)

Мета: набути досвід у підготованні і проведенні уроку, застосовуючи різні методи і форми роботи; навчитись аналізувати власний урок та урок колеги; підготуватися до педагогічної практики.

Посібники: глобус, карти настінні та атласи, ілюстрації, дидактичні матеріали, мультимедійні презентації тощо.

План і зміст роботи

1. *Проведення уроку географії (готуються всі студенти групи, урок проводять два студенти відповідно до результатів жеребкування)*

Завдання 1.1 Користуючись конструктором уроку, проведіть урок географії.

Готуючись до уроку, детально вивчіть схему самоаналізу та аналізу уроку, в якій зазначено основні вимоги до підготування і проведення уроку.

2. *Аналіз проведеного уроку*

Завдання 1.2. (для “вчителя”) Зробіть самоаналіз проведеного уроку.

Завдання 2.2. Оцініть урок географії за поданою схемою (для колег-“методистів”).

Основні поняття теми та їхнє застосування

Кожен учитель для більш вдумливого ставлення до власної праці та її вдосконалення повинен володіти вміннями аналізувати свою основну діяльність, а також відвідувати й аналізувати уроки своїх досвідчених колег.

СХЕМА САМОАНАЛІЗУ УРОКУ

Загальна характеристика уроку

- Чи виправдала себе продумана вами структура уроку?
- Чи достатньою була інформативність уроку для цього класу?
- Чи вдалося надати уроку розвивального характеру?
- Чи вдалося реалізувати дидактичні принципи доступності, науковості, проблемності, індивідуального підходу до учнів?

- Чи достатнім було матеріально-технічне забезпечення уроку?
- Чи правильно був спланований час на реалізацію різних етапів уроку?

Учитель на уроці

- Чи вдалося вам витримати запланований стиль спілкування з учнями?
- Наскільки грамотною, багатою, логічною, емоційною й образною була ваша мова?
- Чи були ви готові гнучко реагувати на зміну ситуації в процесі проведення уроку? Коли і як це проявилось?
- Чи вдалося вам успішно організувати самостійну роботу учнів?
- Наскільки ефективно були використані в роботі наочні засоби?
- Які результати актуалізації опорних знань учнів на початку уроку, а також якість засвоєння нового матеріалу? Як це проявилось?
- Чи використовували ви прийоми систематизації матеріалу, який вивчався? Як саме? З яким педагогічним ефектом?
- Чи вдалося вам акцентувати увагу на головному в процесі викладу нового матеріалу?
- Чи були реалізовані на уроці міжпредметні зв'язки? В які моменти?
- Чи вдалося вам гармонійно поєднати на уроці методи навчання з різним рівнем пізнавальної діяльності?
- Чи правильним виявився здійснений вами вибір методів і прийомів навчання? Чи врахували ви специфіку навчального матеріалу і класу, в якому працювали?
- Чи реалізували ви завдання організування роботи учнів з підручником чи іншою географічною літературою на уроці?
- Чи достатню увагу ви приділяли засвоєнню учнями логічних операцій (порівняння, синтез, аналіз, доведення, побудова висновків і т. д.)?
- Як ви розвивали пам'ять і увагу школярів?
- Чи підтримували вас психологічно учні на уроці? В якій формі це здійснювалось?
- Чи проявляли ви достатній рівень вимогливості до учнів? В яких ситуаціях і як це проявилось?
- Наскільки правильно був зроблений вибір прийомів діагностування знань і навиків учнів на кожному етапі уроку? Чому ви так вважаєте?
- Чи вважаєте ви свої вимоги, які пред'являли до учнів протягом уроку, доволі чіткими, ясними і послідовними?
- Чи вдалося вам об'єктивно оцінити результати пізнавальної діяльності учнів протягом уроку?
- Чи застосовували на уроці технічні засоби навчання? Наскільки вони були ефективні?

- Чи відчували ви на уроці об'єктивні і суб'єктивні труднощі? Які саме? Запропонуйте можливі засоби їхнього подолання в майбутньому.

Учень на уроці

- Якою була дисципліна на уроці? Як це можна пояснити?
- Наскільки організовано й успішно виконували учні поставлені завдання?
- Чи виявляли учні цікавлення предметом на вашому уроці? Як це проявилось?
- Чи були труднощі в пізнавальній діяльності учнів на уроці? Які їхні можливі причини?
- Наскільки якісною була монологічна мова учнів?
- Наскільки успішними були короткі відповіді учнів на запитання, поставлені вами під час бесіди?

Взаємодія між учнем і вчителем

- Чи успішним був діалог між вами та учнями на уроці?
- Чи відповідав рівень викладу вами нового матеріалу рівневі потенційних можливостей учнів?
- Чи відповідав заданий вами темп вивчення нового матеріалу темпові його засвоєння учнями?
- Чи виникала на уроці атмосфера співпраці між вами й учнями? Чому ви так вважаєте?
- Чи відчувались особистісні стосунки між вчителем і учнями? Вони мали позитивний чи негативний характер? На підставі яких конкретних спостережень ви дали відповідь на це питання?
- Чи задоволені ви й учні процесом і результатами вашої взаємодії на уроці? Чому ви так думаєте?

Формулювання висновків

- Яким був рівень вашої готовності до уроку?
- Чи вдалось вам успішно управляти класним колективом у процесі проведення уроку?
- Наскільки успішною була робота над засвоєнням школярами понятійного змісту?
- Наскільки успішно формувалися в учнів уміння і навички?
- Чи ефективно розвивався в учнів пізнавальний інтерес до географії на уроці? Чи формувалось у них розуміння важливості знань і умінь, які вони отримують?
- Чи уроці учням вдалося збагатити свою творчу діяльність?
- Чи можна пізнавальну роботу учнів на уроці вважати успішною?
- Чи можна вважати навчальну діяльність викладача успішною?
- Чи реалізовані на цьому уроці поставлені вами завдання?

Орієнтовна схема аналізу уроку з географії

1. Тема уроку.

2. **Мета уроку** (чи відповідає вона педагогічним вимогам).

3. **Тип уроку**: відповідність типу уроку його дидактичній меті.

4. Структура уроку:

- макроструктура (доцільність виділених етапів, залежність їхньої послідовності від типу уроку);
- мікроструктура етапів (ефективність застосування вибраних методів і прийомів навчання, у т. ч. робота з підручниками, картами, таблицями, схемами і т.д.);
- самостійна робота (вид, місце у структурі уроку, тривалість, ефективність, способи перевірки);
- використання наочних методів і засобів навчання географії.

5. Змістовий компонент уроку:

- вибір навчального матеріалу за темою та його дидактичний аналіз (обсяг, виділення основних елементів знань у формі фактів, уявлень, понять, базових умінь і навичок; методика їхнього формування тощо);
- використання міжпредметних зв'язків;
- використання різних видів пізнавальних завдань, їхня доцільність.

6. Розвивальний компонент уроку:

- розвиток уміння цілеспрямованого сприймання навчальної інформації різними органами чуття;
- раціонально запам'ятовувати і відтворювати інформацію, спосіб діяльності;
- вміння створювати в уяві певні об'єкти й явища природи;
- розвиток умінь раціональної навчально-пізнавальної діяльності (самопланування, самоорганізування, самооцінювання, самоаналіз);
- розвиток умінь користуватися різними джерелами пізнання (підручниками, посібниками, картами, таблицями, схемами, газетними та журнальними статтями, теле- та радіоповідомлення, інтернетджерелами тощо);
- розвиток власне предметних вмінь.

7. Мотиваційний компонент уроку:

- всебічний показ учителем вагомості теми уроку в курсі вивчення географії і для учня особисто;
- спонукання до зацікавленості предметним змістом і до діяльності його засвоєння;
- засоби активізації навчальної діяльності учнів (проблемний виклад матеріалу чи елементи проблемного навчання, програмоване навчання, дидактична гра, цікава пізнавальна інформація тощо);

- прийоми локальної мотивації на кожному етапі уроку;
- емоційне тло уроку (стиль спілкування з учнями, комунікативні уміння студента-практиканта, темпоритм уроку тощо).

8. Виховний характер уроку:

- виховний потенціал змісту навчального матеріалу;
- організування уроку як важливий чинник виховання;
- професійна майстерність студента-практиканта.

9. Контроль та оцінювання знань, умінь і навичок учнів:

- методи перевірки знань, умінь і навичок (усне, письмове та комбіноване опитування);
- графічні та практичні роботи; робота з контурними та іншими видами карт;
- складання та аналіз таблиць, схем, картосхем;
- програмовий контроль, тестова перевірка;
- спостереження за виконанням учнями пізнавальних завдань тощо;
- форми педагогічного оцінювання (емоційне ставлення, оцінне судження, оцінка-бал).

10. Організаційна чіткість уроку:

- організування класу до уроку, готовність учнів, завершеність кожного етапу уроку, логічний взаємозв'язок;
- зміна видів діяльності, розподіл часу.

11. Оцінення діяльності студента-практиканта на уроці:

- знання фактичного матеріалу з географії, науковість викладу;
- володіння методикою формування географічних знань, умінь і навичок, методикою ведення уроку;
- педагогічний такт;
- зовнішній вигляд учителя-студента.

12. Самоаналіз уроку вчителем:

- аналізує зв'язок між метою уроку і його результатом;
- бачить власні помилки і знає, як їх виправити;
- уміє знайти невдалі моменти свого уроку;
- учитель не бачить власних помилок.

13. Загальна оцінка результативності уроку.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основної

1. Аналіз уроку /упор. Н. Мурашко. – К.: Шк. світ, 2008. – 128 с.
2. Врублевська М.О. Секрети успішного уроку географії. – Х.: Основа, 2005. – 144 с.

РОЗДІА 2. САМОСТІЙНА РОБОТА

Організування навчального процесу за кредитно-модульною системою дає можливість формувати у випускника ВНЗ навички самостійної роботи, планувати свій робочий час, активно ставитися до навчальної діяльності впродовж усього семестру. За європейськими стандартами ці уміння дипломованого фахівця є запорукою успішного початку його ділової кар'єри.

Самостійна робота є важливою складовою вивчення дисципліни “Методика навчання географії”, яка має закласти надійну основу для самоосвіти, формування системних знань і практичних навичок, розвитку творчих здібностей, становлення професійної компетентності майбутніх вчителів географії. Ця форма роботи студентів є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових занять час.

Обсяг самостійної роботи студента з дисципліни, визначений навчальним планом, становить для денної форми навчання майже третину (44 год), а для заочної – дві третини (72 год) від загального навчального часу. Напрямки самостійної роботи студента:

- 1) повторення і поглиблення теоретичного матеріалу, який розглянуто на лекціях (опрацювання запитань і завдань до кожної лекції; робота з рекомендованою літературою);
- 2) вивчення окремих тем за рекомендованими літературними джерелами;
- 3) формування практичних умінь і навичок у рамках позааудиторної роботи з практичних модулів (виконання практичних завдань);
- 4) робота над індивідуальним навчально-дослідним завданням.

Формою звітності з самостійної роботи для студентів денної форми навчання є виконані письмово та усно практичні завдання, письмовий захист індивідуального навчально-дослідного завдання.

Зміст самостійної роботи

Номер за пор.	Назва теми	Кількість годин
для студентів денної форми навчання		
1	ЗМ.1. Методика навчання географії як наука.Опрацювання запитань до теми. Самостійне вивчення теми 1.2	3
2	ЗМ. 2. Засоби навчання географії. Опрацювання запитань до теми. Виконання завдань практичних модулів № 1-2	2
3	ЗМ. 3. Методи і принципи навчання. Процес навчання географії. Опрацювання запитань до теми. Виконання завдань практичного модуля № 3	2
4	ЗМ.4. Засвоєння змісту шкільної географії. Опрацювання запитань до теми. Виконання завдань практичних модулів № 4–5	4
5	ЗМ.5. Форми організування навчально-виховного процесу з географії. Опрацювання запитань до теми 5.1. Самостійне вивчення тем 5.2, 5.3. Опрацювання запитань до тем. Виконання завдань практичного модуля №6 (моделювання, проектування і написання конструктора комбінованого уроку на задану тему).	8
6	Підготування до написання тестового контролю до 1 модуля	3
7	ЗМ.6. Методика вивчення курсу “Загальна географія”. Опрацювання запитань до теми. Виконання завдань практичного модуля № 7	4
8	ЗМ.7. Методика вивчення курсу “Географія материків і океанів”. Опрацювання запитань до теми. Виконання завдань практичного модуля № 8	1
9	ЗМ.8. Методика викладання курсу “Географія України”. Опрацювання запитань до теми. Виконання завдань практичного модуля № 9	2
10	ЗМ.9. Методика викладання курсу “Економічна і соціальна географія світу” Опрацювання запитань до теми. Виконання завдань практичного модуля № 10	2
11	ЗМ.10. Методика викладання географії у профільній школі. Опрацювання запитань до теми	1
12	Підготування до іспиту	8
13	Виконання індивідуального навчально-дослідного завдання	6
	Разом	44
для студентів заочної форми навчання		
1	ЗМ. 1. Самостійне вивчення тем: “Методи науково-педагогічних досліджень у шкільній географії”, “Шкільна географія у зарубіжних країнах”	8
2	ЗМ. 4. Опрацювання тем “Методика формування географічних понять і закономірностей”, “Методика формування географічних умінь, досвіду творчої діяльності, емоційного ставлення до світу”	

3	Підготування до контрольної роботи	8
4	ЗМ. 6. Опрацювання теми "Методика вивчення курсу "Загальна географія". Виконання завдань практичного модуля № 6	8
5	ЗМ. 7. Опрацювання теми "Методика вивчення курсу "Географія материків і океанів". Виконання завдань практичного модуля № 7	4
6	ЗМ. 8. Опрацювання теми "Методика викладання курсу "Географія України". Виконання завдань практичного модуля № 8	4
7	ЗМ. 9. Опрацювання теми "Методика викладання курсу "Економічна і соціальна географія світу"	3
8	ЗМ. 10. Опрацювання теми "Методика викладання географії у профільній школі".	3
9	Опрацювання теми "Організування позакласної і позашкільної роботи з географії"	2
10	Виконання індивідуального навчально-дослідного завдання	10
11	Підготування до іспиту	14
	Разом	72

Теми для самостійного вивчення

а) для студентів **денної форми** навчання

Тема 1. 2. *Методика навчання географії в загальноосвітній школі: історичний досвід і сучасні напрями. Шкільна географія у зарубіжних країнах* (див.: розд. I);

Тема 5.2. *Навчальні екскурсії і робота учнів на місцевості* (див.: розд. I)

Тема 5.3. *Позаурочна та позакласна робота з географії* (див.: розд. I)

б) для студентів **заочної форми** навчання

Окрім тем, вказаних для студентів денного навчання, теми з другого модуля: тема 4.1. *Формування географічних знань*; тема 4.2. *Формування географічних умінь, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісного ставлення до світ*;; тема 6.1. *Методика вивчення курсу "Загальна географія"*; тема 7.1. *Методика вивчення курсу "Географія материків і океанів"*; тема 8.1. *Методика викладання курсу "Фізична-географія України*; тема 8.2. *Методика вивчення економіко-географічної частини курсу "Географія України"*; тема 9.1. *Методика вивчення економічної і соціальної географії світу*; тема 10.1. *Методика викладання географії у профільній школі*. Структура усіх тем висвітлена у розділі I. "Теоретична частина".

Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Різновидом самостійної роботи студента є виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (далі ІНДЗ). У структурі навчального навантаження студента за системою ECTS ІНДЗ є одним з основних компонентів освіти. ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота з дисципліни, яку виконують на основі знань, умінь і навичок, одержаних у процесі лекційних, практичних занять; узагальнено охоплює зміст навчального курсу. Індивідуальне завдання з дисципліни “Методика навчання географії” має теоретичний і практичний характер. Його виконує самостійно кожен студент у вигляді письмового теоретичного обґрунтування методичної і фахової (географічної) структури уроку на задану тему (перша частина) і конструктора уроку (друга частина).

Структура ІНДЗ:

I. *Теоретична частина*. Письмовий самоаналіз створеного конструктора уроку:

- 1) Тема уроку, клас;
- 2) Мета і тип уроку (відповідність типу уроку його дидактичній меті);
- 3) Вікові психологічні особливості учнів та врахування їх під час вибору методів і форм роботи на уроці;
- 4) Мотиваційний компонент уроку (прийоми спонукання до зацікавленості предметним змістом і до діяльності його засвоєння, засоби активізації навчальної діяльності учнів).
- 5) Принципи навчання, які реалізовані у змістовій і методичній структурі уроку.
- 6) Теоретичне обґрунтування *змістового компонента уроку*: (підбір навчального матеріалу до теми та його дидактичний аналіз: обсяг, виділення основних елементів знань у формі фактів, уявлень, понять, базових умінь і навичок, використання міжпредметних зв'язків, відображення найновіших наукових даних, формування досвіду творчої діяльності, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу і процесу пізнання).
- 7) Методологічне обґрунтування *структури уроку*:
  - а) *макроструктури*. Доцільність індуктивного чи дедуктивного способу викладу навчального матеріалу, зв'язок з попередніми та наступними темами і курсами шкільної географії, доцільність виділених етапів, залежність їхньої послідовності від типу уроку;
  - б) *мікроструктури* етапів. Ефективності застосування вибраних методів і прийомів навчання, у т. ч. роботи з підручником, картами, таблицями, схемами і т.д.;
  - в) *самостійної роботи* учнів. Вид, місце у структурі уроку, тривалість, ефективність, способи перевірки.

- 8) Висновки щодо місця і ролі уроку у системі шкільної географії.
- 9) Список використаної літератури.

II. *Практична частина.* Конструктор уроку.

Обсяг і порядок подання ІНДЗ

Звіт про виконання ІНДЗ необхідно подати у вигляді скріпленого реферату з титульною сторінкою стандартного зразка. Обсяг першої частини індивідуального завдання – не менше 2 стор. тексту комп'ютерного набору 12-м шрифтом через 1,5 інтервала. Обсяг другої частини – 8–10 стор. комп'ютерного набору 12-м шрифтом через інтервал у вигляді таблиці (див.: практична робота №6).

ІНДЗ подають викладачу, котрий викладає лекційний курс з дисципліни та приймає іспит, не пізніше ніж за два тижні до іспиту.

Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом підсумкової оцінки з дисципліни “Методика навчання географії” й складає: 7 балів за першу частину і 8 балів за другу частину (разом 15 балів).

**РОЗДІЛ 3.
КОНТРОЛЬ УСПІШНОСТІ
ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ**

Модульно-рейтингова система контролю знань

Основним видом контролю успішності навчання студентів у міжсесійний період є перевірка індивідуального виконання практичних завдань (усних та письмових), що дає змогу виявити як рівень засвоєння найважливіших положень дидактики географії, так і формування методичних умінь. Модульно-рейтинговий контроль здійснюється на основі попередньо визначених змістових модулів, які є логічно завершеними частинами теоретичного та практичного навчального матеріалу.

Складові залікового кредиту з дисципліни

Змістові модулі	Види контролю	Розподіл балів
Модуль 1. “Загальна методика навчання географії”		
ЗМ 1	Виконання завдань практичного модуля №1	3
ЗМ 2	Виконання завдань практичного модуля №2	3
ЗМ 3	Виконання завдань практичного модуля №3	4
ЗМ 4	Виконання завдань практичного модуля №4	4
ЗМ 5	Виконання завдань практичного модуля №5	3
ЗМ 6	Виконання завдань практичного модуля №6	3
Модуль 2. “Методика вивчення окремих шкільних курсів географії”		
ЗМ 7	Виконання завдань практичного модуля №7	4
ЗМ 8	Виконання завдань практичного модуля №8	3
ЗМ 9	Виконання завдань практичного модуля №9	4
ЗМ 10	Виконання завдань практичного модуля №10	4
	Модуль 3. Підсумкова оцінка за ІНДЗ	15
	Модуль 4. Підсумкове екзаменаційне тестування	25
	Модуль 5. Усний іспит	25
	Разом	100
Заочна форма навчання		
Модуль 1. “Загальна методика навчання географії”		
ЗМ 1	Виконання завдань практичного модуля № 4	
ЗМ 2	Виконання завдань практичного модуля № 6	
ЗМ 3	Виконання завдань практичного модуля № 7-8	
ЗМ 1-10	Модуль 2. Підсумкова оцінка за ІНДЗ	
	Модуль 3. Підсумкове екзаменаційне тестування	25
	Модуль 4. Усний іспит	25
	Разом	100

Підсумковий бал з дисципліни є сумою рейтингу і кількості балів, отриманих на іспиті. Іспит має комбінований характер: 25 балів можна отримати за відповіді на тести і 25 – за усну відповідь на два запитання: одне теоретичного, одне прикладного характеру по 10 і 15 балів відповідно. До складання іспиту допускають студентів, котрі виконали 70 % практичних завдань (не менше семи практичних робіт).

Критерії оцінювання успішності

Оцінюючи результати навчальної діяльності студента, за основу беруть повноту і правильність його відповідей на запитання, виконання завдань, ураховують здатність правильно диференціювати і систематизувати отримані знання, уміння застосовувати їх на практиці, докладені зусилля до виконання навчальних завдань, прагнення до самостійного пізнання.

Загальні критерії оцінювання

Оцінка за національною і шкалою ECTS	Загальні ознаки, показники, характеристики
Відмінно (5) А 90–100 балів	Студент має міцні теоретичні знання, володіє понятійно-термінологічним апаратом дисципліни, який творчо застосовує під час виконання практичних завдань та відповідей на іспиті; <i>творчо підходить до проектування уроків з географії, самостійно, правильно і вчасно виконує запропоновані завдання</i> , виклад інформації у зошиті – структурований, виділений різними кольорами, підкресленнями; під час відповідей студент висловлює власну точку зору, аргументує свою думку фактами, прикладами, спостереженнями, порівняннями, робить правильні висновки; на заняттях поводить себе активно, зацікавлено, звертається із запитаннями до викладача, прагне висловити свою точку зору, виконує певні групові ролі, допомагає викладачеві і співучням, демонструє високу успішність із мінімумом витрат зусиль і часу. Практичні завдання виконав на 90 %, індивідуальне науково-дослідне завдання – на 100 %.
Дуже добре (4) В 81–89 балів	Студент має системні теоретичні знання, які застосовує під час виконання завдань на практичних заняттях та відповідей на іспиті; самостійно, правильно і вчасно виконує майже всі запропоновані завдання, виклад інформації у зошиті – структурований, під час відповідей студент висловлює власну точку зору, аргументує свою думку фактами, прикладами, спостереженнями, порівняннями, робить правильні висновки; на заняттях поводить себе активно, зацікавлено, звертається із запитаннями до викладача, прагне висловити свою точку зору, демонструє високу успішність: практичні завдання виконані на 80 %, науково-дослідна робота – на 90 %.

- Добре (4)
С 71 – 80 балів
- Студент репрезентує методичну грамотність, знає основні методи і принципи навчання і може застосувати їх в проекті уроку, але водночас використовує методичні розробки з фахової літератури; у відповідях здебільшого використовує спеціальні терміни і поняття; постійно виконує більшість запропонованих завдань самостійно, допускає незначну кількість помилок; вчасно подає роботи на перевірку, письмові завдання виконує акуратно, виклад інформації у зошиті – структурований, з незначними виправленнями і граматичними помилками; під час відповідей інколи висловлює власну точку зору, аргументує свою думку відомими фактами, прикладами; робить висновок (не завжди повноцінний і правильний), на заняттях поводить себе активно, зацікавлено, дисципліновано, хоча й не завжди виявляє ініціативу; рівень виконання практичних завдань – 70 %; науково-дослідної роботи – 80 %.
- Задовільно (3)
D 61– 70 балів
- Студент переважно відтворює у відповідях основні положення теоретичного матеріалу курсу, але рідко підтверджує його власною думкою, з труднощами застосовує їх до проектування уроків; зрідка застосовує у відповідях спеціальні терміни; навчальна робота несистематична; виконує половину запропонованих завдань; інколи припускається численних помилок; не завжди вчасно подає роботи на перевірку; виклад інформації у зошиті здебільшого неструктурований і містить граматичні помилки; в усних відповідях не робить висновків, на заняттях поводить себе пасивно, але дисципліновано, демонструє посередню успішність; практична робота виконана на 65 %, науково-дослідна – на 70 %.
- Достатньо (3)
E 51–60 балів
- Студент часто не може відтворити основні положення курсу, не володіє понятійно-термінологічним апаратом, не може застосувати практично ті знання, які має; пропускає заняття, навчальна робота несистематична, зазвичай студент виконує менше половини запропонованих завдань і не самостійно; часто припускається численних помилок; роботи на перевірку майже ніколи не подає своєчасно; виклад інформації в зошиті не структурований, з численними граматичними помилками; під час відповідей не висловлює власної думки, висновки не робить; на заняттях не працює над завданнями, недисциплінований, демонструє низьку успішність.
- Незадовільно з
можливістю по-
вторного скла-
дання іспиту
FX 25–50
- Студент здебільшого не може відтворити основних положень курсу, не володіє понятійно-термінологічним апаратом; часто пропускає лекційні і практичні заняття, навчальні роботи майже не виконує, а ті, що виконані містять численні помилки; виклад інформації в зошиті хаотичний, з численними граматичними помилками; під час відповідей не висловлює власної думки, висновки не робить; на заняттях не працює над завданнями, недисциплінований, заважає викладачеві і співучням, демонструє низьку успішність.

Оцінюють знання студента за 100-бальною шкалою. Максимальна кількість балів при оцінюванні знань студентів з дисципліни, що завершується екзаменом, становить: за поточну успішність 50 балів, на екзамені – 50 балів. При оформленні документів за екзаменаційну сесію використовують таблицю відповідності оцінювання знань студентів за різними системами.

Шкала оцінювання: університету, національна та ECTS

За шкалою Університету	За національною шкалою	За шкалою ECTS
90–100	відмінно	A (відмінно)
81–89	добре	B (дуже добре)
71–80		C (добре)
61–70	задовільно	D (задовільно)
51–60		E (достатньо)
25–50	незадовільно	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
1–24		F (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)

Перелік питань на іспит з дисципліни

1. Охарактеризуйте предмет і проблеми наукової дисципліни “Методика навчання географії”.
2. Хто заклав основи методики викладання географії у Європі? В Україні?
3. Розкажіть на конкретних прикладах про зв'язок методики навчання географії з дидактикою, психологією, географією.
4. Які основні проблеми пов'язують з методикою навчання географії у зв'язку з розробленням змісту шкільної географії? Які є підходи до їхнього вирішення?
5. Які методи дослідження спрямовані на створення нового педагогічного досвіду, а які на вивчення стану практики навчання?
6. Основні етапи науково- методичного дослідження в загальноосвітній школі.
7. Який досвід зарубіжної шкільної географії доцільно застосовувати у вітчизняній практиці?
8. Охарактеризуйте головні риси змісту сучасної шкільної географії.
9. Назвіть головні завдання шкільного курсу географії і наведіть приклади їхньої реалізації.
10. Суть компетентнісного підходу до навчання. Які компетентності формує географія в учнів?

11. Охарактеризуйте основні складові підручника з географії і наведіть приклади їхнього використання для формування компонентів змісту географічної освіти.
12. Назвіть види засобів навчання з географії та опишіть їхню роль у формуванні географічної освіти.
13. Які переваги комп'ютерного навчання географії?
14. Використання художньої літератури та музичних творів на уроках географії.
15. Охарактеризуйте головні картографічні уміння та їхнє формування на уроках географії.
16. Розкрийте зміст понять “розуміти”, “читати” і “знати” географічну карту. Наведіть приклади способів їхнього формування.
17. Які прийоми роботи з текстом підручника ви знаєте?
18. опишіть прийоми роботи з ілюстративним апаратом підручника.
19. Як працювати з апаратом організування засвоєння знань підручника?
20. Як і навіщо орієнтувати глобус?
21. Прийоми роботи з глобусом у різних курсах шкільної географії.
22. Методичні особливості використання на уроках географії відеофільмів та інших демонстраційних навчальних засобів.
23. Які ви знаєте методи навчання географії, виділені на підставі характеру пізнавальної діяльності учнів?
24. Назвіть та опишіть методичні прийоми, які можна застосувати для перевірки домашньої роботи учнів.
25. Розкрийте суть проблемного навчання географії.
26. Що таке проблемне навчання? Розкрийте зміст його основних понять.
27. Назвіть головні умови активної діяльності учнів на уроках географії.
28. Охарактеризуйте принципи навчання географії.
29. Як сформувати в учнів географічні уявлення?
30. Розкрийте схему формування географічних понять.
31. Охарактеризуйте методи засвоєння причинно-наслідкових зв'язків в географії.
32. Які методи і прийоми застосовує вчитель для формування географічних закономірностей?
33. Як навчити учнів географічних умінь?
34. Якими способами формують у школярів досвід творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу?
35. Прийом “розповідь” та його застосування на уроках географії у різних курсах.
36. Прийом “бесіда” та його застосування на уроках географії у різних курсах.

37. Прийом “пояснення” та його застосування на уроках географії у різних курсах.
38. Застосування на уроках географії репродуктивного методу.
39. Як створити і вирішити на уроці географії проблемну ситуацію?
40. Опишіть використання ОІС на уроках географії.
41. Спостереження як наочний метод навчання географії.
42. Статистичні дані у навчанні географії і прийоми роботи з ними.
43. Дослідницький метод та його застосування на уроках географії.
44. Охарактеризуйте урок як основну форму навчання географії
45. Охарактеризуйте типи уроків географії за дидактичною метою. Як впливає тип уроку на вибір методів його проведення?
46. Охарактеризуйте методичні особливості організаційно-мотиваційного етапу уроку географії з різних курсів.
47. Які форми і методи роботи доцільні на етапі закріплення вивченого матеріалу? Приклади наведіть для різних курсів шкільної географії.
48. Які форми роботи учнів на уроці ви знаєте? В чому полягає їхня методична особливість?
49. Охарактеризуйте складові готовності вчителя до уроку географії.
50. Назвіть основні вимоги до сучасного уроку географії.
51. Методика проведення екскурсії з географії.
52. Методика проведення практичних робіт на місцевості.
53. Охарактеризуйте основні напрями позакласної та позашкільної роботи з географії в середній школі.
54. Які напрями позакласної роботи найбільш важливі з огляду формування позитивної мотивації вивчення географії? Чому ?
55. Охарактеризуйте епізодичні форми позакласної роботи з географії.
56. Яку роль у процесі навчання географії відіграє навчальна гра?
57. Охарактеризуйте інтелектуально-творчі ігри, які застосовують на уроках географії.
58. Охарактеризуйте рольові ігри та наведіть приклад їхнього застосування у різних курсах шкільної географії.
59. У чому полягає суть інтерактивного навчання географії?
60. Опишіть методику проведення дискусій на уроках географії.
61. Технологія проведення навчальної гри на уроці географії.
62. Технологія застосування “мозкового штурму” на уроках географії.
63. Техніка проведення географічного диктанту.
64. Розкрийте суть і наведіть приклади застосування на уроках географії методів для розвитку критичного мислення учнів.
65. Опишіть технологію кооперативного навчання.

66. Розкрийте суть методики проведення вікторин на уроках географії.
67. Застосування прийому виготовлення “візитних” карток на уроках географії.
68. Метод проектів і його застосування у базовій та профільній шкільній географії.
69. Які рівні засвоєння знань розрізняють у педагогічному досвіді? Наведіть приклади географічних знань і умінь, які відповідають цим рівням.
70. Методичні особливості вивчення курсу “Загальна географія”.
71. Методичні особливості вивчення курсу “Географія материків і океанів”.
72. Методичні особливості вивчення курсу “Географія України”.
73. Методичні особливості вивчення фізико-географічної частини курсу “Географія України”.
74. Методичні особливості вивчення розділу “Господарство” з курсу “Географія України”.
75. Методичні особливості вивчення розділу “Населення” з курсу “Географія України”.
76. Методика вивчення географії своєї області.
77. Методичні особливості вивчення курсу “Економічна і соціальна географія світу”.
78. Методика вивчення регіонів і країн світу.
79. Мета і зміст шкільної профільної географічної освіти.
80. Методичні особливості викладання профільних курсів.

ПРИКЛАД ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО БІЛЕТА

Львівський національний університет імені Івана Франка

Освітньо-кваліфікаційний рівень “бакалавр”

Галузь знань 0401 природничі науки

Напрямок підготовки 6.040104 Географія

Спеціальність 6.070500 Географія Семестр 6

Дисципліна **Методика навчання географії**

Екзаменаційний білет № 1

1. Охарактеризуйте предмет і проблеми наукової дисципліни “Методика навчання географії”.
2. Які прийоми роботи з текстом підручника ви знаєте? Наведіть приклади.

Затверджено на засіданні кафедри географії України
Протокол № 10 від “6 ” травня 2014 р.

Завідувач кафедри проф. Р.М. Лозинський

Екзаменатор доц. М.М. Лаврук

Тести

1. Методика навчання географії це:

- 1) географічна наука, яка вивчає просторові закономірності поширення природних і суспільних процесів та явищ на нашій планеті;
- 2) сукупність рекомендацій і порад щодо використання певних методів і прийомів навчання;
- 3) галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності й особливості процесу навчання географії в школі;
- 4) система засобів і методів навчання

2. Предметом методики навчання географії є:

- 1) просторові закономірності поширення природних і суспільних явищ;
- 2) система шкільної географічної освіти;
- 3) методи і форми організування навчального пізнання;
- 4) розвиток географічної освіти

3. Завданнями методики навчання географії є:

- 1) визначення мети навчання, розроблення ефективних освітніх технологій, залучення системи сучасних засобів навчання, з’ясування особливостей здобування учнями географічних знань, умінь і навичок;
- 2) поширення передового педагогічного досвіду, надання методичних послуг вчителям географії, організування методичних тренінгів;

- 3) популяризація географії серед населення;
- 4) формування географічного мислення

4. До сучасних проблем методики навчання географії можна віднести:

- 1) удосконалення методів, прийомів, засобів і форм навчання географії;
- 2) забезпечення шкіл підручниками з географії, методичними розробками, сучасними засобами навчання;
- 3) підготування вчителів географії, які б відповідали вимогам сучасної освіти;
- 4) збільшення кількості годин викладання географії в школі

5. Вивчення курсу “Методика навчання географії” базується на:

- 1) знаннях географії;
- 2) знаннях географії та основ педагогіки, психології майстерності та вікової психології;
- 3) основах педагогіки та педагогічної майстерності;
- 4) основах психології та знаннях вікової психології.

6. До методів експериментально-емпіричного рівня у науково-методичних дослідженнях належать:

- 1) педагогічний експеримент, історичний, порівняльний;
- 2) вивчення сучасного педагогічного досвіду, статистично-математичний;
- 3) спостереження за процесом навчання, педагогічний експеримент;
- 4) вивчення літературних джерел, шкільної документації

7. Педагогічний експеримент це:

- 1) з'ясування якості знань школярів у паралельних класах, групах;
- 2) наукове дослідження процесу навчання з метою перевірки правильності наукової гіпотези дослідника;
- 3) збір даних для розроблення методичних рекомендацій;
- 4) спостереження за процесом навчання і вироблення методичних рекомендацій

8. Принцип гуманізації географічної освіти означає:

- 1) формування на уроках географії умінь і знань, необхідних для життєдіяльності людини;
- 2) створення сприятливих умов у процесі навчання для розкриття здібностей та обдарувань учнів;
- 3) формування світогляду школярів;
- 4) комфортний стиль навчання

9. Принцип науковості навчання означає:

- 1) навчання учнів на високому рівні труднощів;
- 2) відображення в географічній освіті наукових фактів, понять, законів;
- 3) засвоєння наукової термінології;
- 4) залучення школярів до пошукової діяльності

10. “Золотим правилом” дидактики називають:

- 1) принцип емоційності навчання;

- 2) принцип доступності навчання;
- 3) принцип наочності навчання;
- 4) краєзнавчий принцип

11. Під принципом доступності навчання розуміють:

- 1) спрощення географічного матеріалу з метою полегшення його засвоєння;
- 2) розв'язування навчальних завдань з посильним напруженням розумових сил;
- 3) забезпечення учнів необхідною навчальною інформацією;
- 4) збільшення державних асигнувань в освітню галузь

12. Вам необхідно сформулювати уявлення учнів про походження материків. З цією метою ви застосуєте:

- 1) розповідь-опис;
- 2) художню розповідь;
- 3) науково-популярну розповідь;
- 4) розповідь-бесіду

13. Позначення учнем на контурній карті географічних об'єктів відносять до методу:

- 1) репродуктивного;
- 2) частково-пошукового;
- 3) пояснювально-ілюстративного;
- 4) дослідницького

14. Показ вчителем на уроці відеофрагментів вважають прийомом:

- 1) спостереження;
- 2) демонстрування;
- 3) ілюстрування;
- 4) асоціацій

15. Проблемне навчання географії передбачає:

- 1) створення вчителем на уроці навчальної проблеми і організування роботи учнів для її вирішення;
- 2) залучення учнів до вирішення наукових проблем;
- 3) зосередження роботи учнів над проблемою, що спонтанно виникла на уроці;
- 4) всі відповіді правильні

16. Основними елементами підручника з географії є:

- 1) зміст та ілюстрації;
- 2) текстовий і позатекстовий компоненти;
- 3) апарат організування засвоєння знань та апарат орієнтування;
- 4) текст і картосхеми

17. До якого виду роботи учнів з текстом підручника відносять складання схем, рисунків, таблиць, тез?

- 1) логічного аналізу;

- 2) пошуку пояснень;
- 3) простого відтворення;
- 4) творчої діяльності;

18. Якого виду роботи учнів з текстом підручника стосується виділення ними причин і наслідків, з'ясування рис подібності і відмінності?

- 1) творчої діяльності;
- 2) логічного аналізу;
- 3) пошуку пояснень;
- 4) простого відтворення;

19. Складання учнями описів і характеристик територій за допомогою карти відносять до такого рівня її знання:

- 1) першого;
- 2) другого;
- 3) третього;
- 4) усі відповіді правильні

20. Визначення загальної мети уроку – це:

- 1) конструювання уроку;
- 2) моделювання уроку;
- 3) проектування уроку;
- 4) усі відповіді правильні

21. Основним завданням сучасного уроку є:

- 1) формування в учнів умінь, знань, навичок;
- 2) професійне орієнтування школяра;
- 3) формування активної життєвої позиції;
- 4) формування компетентної особистості

22. До групи уроків з коректування знань відносять уроки:

- 1) практичні;
- 2) узагальнення знань;
- 3) комбіновані;
- 4) уроки відкритих думок

23. Практична робота – це такий тип уроку:

- 1) вивчення нового матеріалу;
- 2) розширення та поглиблення знань;
- 3) застосування набутих знань;
- 4) узагальнення знань

24. Якщо необхідно засвоїти основні положення теми, повторити і систематизувати матеріал, ефективним буде застосування:

- 1) розповіді;
- 2) схематичної наочності;
- 3) самостійної роботи з підручником;
- 4) бесіди

25. Метод “мозкової атаки” належить до:

- 1) активного навчання;
- 2) пасивного;
- 3) інтерактивного;
- 4) усі відповіді правильні

26. До нестандартних уроків відносять:

- 1) урок-лекцію;
- 2) урок-узагальнення знань;
- 3) урок прес-конференцію;
- 4) комбінований урок

27. До дидактичних матеріалів відносять:

- 1) інструктивну картку-завдання;
- 2) підручник;
- 3) настінну карту;
- 4) географічну енциклопедію

28. До форм позакласної роботи з географії відносять:

- 1) заняття гуртка;
- 2) практичну роботу ;
- 3) самостійну роботу;
- 4) навчальну гру

29. Який зі структурних компонентів уроку географії завжди наявний, незалежно від типу уроку:

- 1) перевірка знань, умінь та навичок;
- 2) домашнє завдання;
- 3) організаційний момент;
- 4) вивчення нового матеріалу

30. Загальну мету уроку визначає:

- 1) методичний задум учителя;
- 2) програмна вимога до знань і вмінь;
- 3) навчальний план школи;
- 4) актуальні проблеми сьогодення

31. Структуру уроку (організаційні етапи) визначає:

- 1) дидактична мета;
- 2) зміст навчального матеріалу;
- 3) творча уява вчителя;
- 4) інтелектуальний потенціал учнів

32. Дослідження психологів свідчать: у пам'яті людини найбільше залишається:

- 1) те, що вона робить ;
- 2) те, що вона слухає;

3) те, що вона бачить;

4) те, що вона вивчить

33. Укажіть послідовність формування поняття індуктивним шляхом:

1) практичне застосування;

2) введення у систему відомих понять;

3) формування уявлення;

4) відбір істотних ознак;

5) формулювання визначення терміна

34. Вкажіть послідовність дій учителя під час підготовки його до уроку:

1) складання календарного планування, конкретизація теми уроку;

2) конструювання уроку;

3) проектування уроку;

4) моделювання уроку;

5) відбір навчальної і методичної літератури, сучасних засобів навчання

35. Формування географічних понять від одиничних прикладів до узагальнення відносять до логічного методу:

1) синтезу;

2) індукції;

3) дедукції;

4) аналізу

36. Для розкриття механізму утворення гейзера ви навели учням приклад закипання води в чайнику, спосіб поширення сейсмічних хвиль зіставили з розходженням хвиль від вкинутого у водойму каменя. Логічний метод, який ви застосували в цих прикладах – це :

1) аналіз;

2) порівняння;

3) аналогія;

4) синтез

37. Основними документами, необхідними для організування навчального процесу у загальноосвітній школі є:

1) навчальний план, навчальна програма;

2) навчальна програма, конспект лекцій, підручник;

3) підручник, тести;

4) конспект лекцій, методичні вказівки.

38. Компетентність це:

1) коло повноважень особи;

2) знання, уміння, навички;

3) досвід і здібності;

4) здатність застосовувати набуті знання і вміння під час вирішення реальних проблем

39. Методи пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий і дослідницький виділено за такими ознаками:

- 1) джерелом знань;
- 2) характером пізнавальної діяльності;
- 3) логікою пізнання;
- 4) психологічними особливостями засвоєння навчальної інформації

40. До специфічних організаційних форм навчання географії відносять:

- 1) урок;
- 2) модуль;
- 3) роботу на місцевості;
- 4) семінар

41. Орієнтування глобуса здійснюють з метою:

- 1) ілюстрації положення Землі у космічному просторі;
- 2) моделювання власного розміщення у будь-якій точці земної кулі;
- 3) ілюстрації розміщення об'єктів на планеті;
- 4) для зручності демонстрування південних материків

42. До вербальних засобів навчання відносять:

- 1) контурні карти;
- 2) статистичні посібники;
- 3) підручники;
- 4) опорні схеми

43. До тестів якого рівня можна віднести завдання, які передбачають відповідь “так” або “ні”?

- 1) першого
- 2) другого
- 3) третього
- 4) четвертого

44. Тести .....рівня дають змогу виявити засвоєні знання на високому рівні, містять завдання, що вимагають розв'язання практичних задач проблемного характеру, критичного оцінення, аналізу і синтезу інформації або застосування знань у нетипових умовах?

- 1) п'ятого
- 2) першого
- 3) другого
- 4) четвертого

45. На чому ґрунтується системне запам'ятовування?

- 1) враженні, повторях, асоціації;
- 2) читанні, заучуванні, повторних записах;

- 3) постійному тренуванні перед аудиторією;
- 4) всі відповіді вірні

46. Що не відносять до педагогічних вимог щодо контролю ?

- 1) об'єктивність перевірки й оцінювання;
- 2) систематичність і однаковість вимог;
- 3) одноманітність форм контролю;
- 4) всебічність перевірки, гласність

47. Спостереження, усне опитування, письмовий та тестовий контроль, самоконтроль – це:

- 1) форми контролю;
- 2) функції контролю;
- 3) види контролю;
- 4) етапи контролю

48. Які є види контролю за частотою проведення?

- 1) вхідний, поточний, завершальний;
- 2) фронтальний, індивідуальний;
- 3) навчальний, виховний, розвиваючий;
- 4) попередній, поточний, тематичний

49. Який критерій оцінювання навчальних досягнень учнів за 12-бальною системою відповідає 10 балам?

- 1) учень виявляє початкові творчі здібності, самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності, оцінює окремі нові факти, явища, ідеї
- 2) учень володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу
- 3) учень вільно (самостійно) володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його на практиці
- 4) учень виявляє особливі творчі здібності, самостійно розвиває власні обдаровання і нахили, вміє самостійно здобувати знання

50. Сукупність наукових понять, їхніх властивостей, статистичних відомостей, репрезентована у вигляді символічних знаків – це:

- 1) рисунок;
- 2) конспект;
- 3) опорно-інформаційна схема;
- 4) структурно-інформаційна схема;

Термінологічний словник

Актуалізація опорних географічних знань – компонент уроку географії, який полягає у пошуку і встановленні зв'язку між раніше сформованими знаннями й уміннями учнів, і тими, що формуватимуться на поточному уроці, ґрунтується на реалізації дидактичного принципу “від відомого до невідомого” й реалізується за допомогою низки запитань учителя, що мають спонукати школярів до дальшої *навчально-пізнавальної діяльності*.

Вербальні (словесні) методичні прийоми навчання географії – методичні прийоми, в основі яких лежить слово, що виконує функцію провідного засобу збереження і передавання інформації, джерела знань і компоненти пізнавального процесу.

Вправа – прикладний методичний прийом навчання географії, який є організованим, цілеспрямованим і багаторазовим повторенням учнями певних дій та операцій з метою формування й закріплення їхніх *географічних умінь і навичок*.

Географічна екскурсія – одна з особливих форм навчання географії (водночас з уроком та роботою на місцевості), під час якої відбувається накопичення учнями змістових *уявлень*, що є основою для формування фізико-географічних й економіко-географічних *понять*.

Географічна задача – прикладний методичний прийом навчання географії, який використовує сформульовані у формі запитання чи завдання вимогу (мету), умови (відоме) й шукане (невідоме).

Географічна закономірність – об'єктивно наявний постійний взаємозв'язок між географічними об'єктами, процесами й явищами, зумовлений їхньою сутністю.

Географічна номенклатура – перелік географічних назв як один з видів емпіричних *знань* учнів, який конкретизує їхні просторові *уявлення* й полегшує формування теоретичних знань.

Географічне бачення світу – предметна географічна компетенція, що відповідає історично зумовленому цілісному образу довкілля, який ґрунтується на знаннях про природу Землі, її населення, світову економіку та їхню взаємодію.

Географічне навчальне моделювання – створення і застосування *географічних навчальних моделей*.

Географічне поняття – узагальнена форма відображення дійсності, зміст якої визначається істотними ознаками географічних об'єктів, процесів і явищ і відношеннями між ними.

Географічний об'єкт вивчення – географічний об'єкт, процес і явище, що підпадають під вивчення.

Географічний факультатив – форма-підвид перманентного *позакласного навчання географії*, яка безпосередньо змістово поєднана з урочними заняттями, продовжує їх і впливає на якість цих занять.

Географічні компетенції – певні освітні норми, досягнення яких може свідчити про можливість правильного вирішення будь-якого завдання на основі застосування результатів здобутої географічної освіти.

Географічні навчальні моделі – засоби навчання *географії*, найчастіше унаочнені, які є заміниками певного оригінального *географічного об'єкта вивчення*, зберігаючи ті його властивості, що корисні для вивчення, та підтримують активну *навчально-пізнавальну діяльність учнів*.

Географічні причинно-наслідкові зв'язки – вид теоретичних *знань*, який потребує спеціально організованої *навчально-пізнавальної діяльності учнів*, під час якої вони мають не лише виявляти причини, що зумовлюють стан і динаміку *географічних об'єктів вивчення*, а й пояснювати дію цих причин і визначати наслідки, до яких ця дія приводить.

Географічні уявлення – почуттєво-наочні образи природних чи соціально-економічних об'єктів, процесів і явищ.

Географічні факти – справжні події, явища і випадки, що їх використовують для перевірки будь-якого положення або висновку в процесі *навчання географії*.

Географічні дані (просторові дані) – дані щодо просторових об'єктів, які містять інформацію про місцезнаходження цих об'єктів і їхні властивості, подані через просторові й непросторові кількісні та якісні атрибути.

Географічний компонент – складова частина освітньої галузі “Природознавство” (за новим Державним стандартом загальносередньої освіти), спрямована на засвоєння учнями знань про природну і соціальну складову географічної оболонки Землі, формування в учнів комплексного, просторового, соціально орієнтованого знання про планету Земля у результаті застосування краєзнавчого, регіонального і планетарного підходів та усвідомлення цілісного географічного образу своєї країни.

Геоінформаційні навчальні моделі – комплекс різноманітних моделей, який створюють за допомогою комп'ютеризованих просторово-аналітичних програмно-спеціалізованих *засобів навчання географії* (передусім ГІС-інструментарію) та об'єднує навчальні моделі: 1) загальні (цифрові картографічні моделі тощо); 2) спеціальні (моделі рендерингу, “драпування”, маршрутно-оптимізаційні, кінематично-анімаційної або динамічної інтерактивної візуалізації тривимірних зображень, навчально-дослідницькі, навчально-тренінгові, мультимедійних засобів навчання та інші спеціальні); 3) комбіновані.

Геоінформаційні технології – технологічна основа створення і використання *географічних інформаційних систем*, за допомогою якої реалізують їхні функціональні можливості.

Граф – *графічно-знакова модель* у вигляді ієрархічної (деревоподібної) або мережної структури, що її застосовують з метою узагальнення засобами графічно-знакового моделювання найважливіших аспектів і логічних зв'язків географічного навчального матеріалу.

Графіко-діаграмні моделі – один з типів *графічно-знакових географічних навчальних моделей*, які застосовують задля унаочнення тематичних статистичних матеріалів при *навчанні географії* з метою розвитку пізнавальної активності і самостійності школярів в разі оцінення *географічних фактів* і ознайомлення їх з методами наукового дослідження.

Графічно-знакові географічні навчальні моделі – навчально-пізнавальні моделі, побудовані за допомогою знакових утворень – власне графічних засобів та іншої семантично-знакової символіки.

Громадянська компетентність – здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства

Групова форма організування навчально-пізнавальної діяльності учнів – форма організування такої діяльності, провідною ознакою якої є отримання групою учнів однакових для всіх завдань, які вони мають спільно виконати у повному обсязі, допомагаючи один одному.

Демократичний стиль спілкування вчителя з учнями – стиль спілкування, яким передбачена особистісно-орієнтована взаємодія вчителя й учнів і суб'єкт-суб'єктна модель навчання, що реалізується через партнерські взаємини у навчальному процесі.

Демонстрування – *методичний прийом навчання географії*, який зорієнтовано на аналіз географічних об'єктів, процесів і явищ, що їх вивчають, й визначення їхньої суті, причинно-наслідкових зв'язків і основних ознак.

Державний стандарт базової і повної середньої освіти України – зведення норм і положень, які визначають державні вимоги до освіченості учнів і випускників початкової, основної і старшої школи України.

Діяльнісний підхід у навчанні – спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти.

Дидактична гра – гра, що навчає та має істотні ознаки: чітко поставлену дидактичну мету та відповідні їй, обґрунтовані й визначені заздалегідь результати.

Дидактичний (навчальний) тест – система запитань і завдань специфічної форми та зростаючої складності, яка дає змогу якісно, ефективно й об'єктивно оцінити структуру і виміряти рівень *знань, умінь і навичок учнів*.

Дидактичні види контролю навчальних досягнень учнів з географії – види контролю, які визначають відповідно до дидактичної мети і місця контролю у навчальному процесі, обсягу *знань і вмінь*, що їх перевіряють; поділяють на попередній, поточний, тематичний (періодичний) і підсумковий контроль.

Дидактичні інструменти навчання географії – *методи, методичні прийоми, засоби та форми організування навчання географії*.

Диференційований підхід до організування навчання – цілеспрямований педагогічний вплив на умовні, відносно однорідні групи учнів, у якому враховані їхні схильності, інтереси, здібності і рівень сформованості інтелектуальних *умінь й географічних компетенцій*.

Домашня робота (виконання домашніх завдань) з географії – один з головних видів позаурочної форми проведення навчання географії, який ґрунтується на *навчально-пізнавальній діяльності* школярів у режимі *самостійної роботи*, є логічним продовженням уроку географії і нерозривно поєднаний зі змістом *процесу навчання*.

Досвід творчої діяльності учнів – *предметна географічна компетенція*, описана як здатність учнів до пошуку розв'язання проблеми і творчого перетворення дійсності, та ґрунтується на застосуванні школярами *критичного мислення* і засвоєних ними вміннях продуктивного творення.

Електронний підручник – навчальний мультимедійний продукт в електронній формі, який за змістом і рівнем розроблення задовольняє загальні вимоги до *підручника*, створений і автономно генерується певним програмним забезпеченням, підтримуючи реалізацію навчальних, контрольних та інших, у т. ч. інтерактивних, завдань з обраного навчального предмета чи дисципліни, та розміщений на певних інформаційно-накопичувальних засобах, зокрема в *інформаційних мережах*.

Емоційно-ціннісне ставлення до довкілля і людської діяльності у ньому – *предметна географічна компетенція*, що втілюється у переконаннях, поглядах, нормах поведінки й світогляді учнів.

Загальнокультурна компетентність – здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності

Закономірності процесу навчання географії – об’єктивні, істотні, стійкі й повторювані зв’язки між компонентами навчального процесу, які зумовлюють його ефективність.

Засоби навчання географії – природні й штучні засоби, що виконують функцію носіїв географічної інформації, знарядь створення інформаційно-предметного середовища процесу навчання географії та інструментів навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Зворотний зв’язок між учителем і учнем – зв’язок між результатами процесу навчання географії (обсягом знань, умінь і навичок, які реально за-своїв кожен учень) і перебігом цього процесу з виявленням такого зв’язку вчителем на різних етапах навчального процесу.

Здоров’язбережувальна компетентність – здатність учня застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров’язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного здоров’я та здоров’я інших людей

Змістовий компонент шкільної географії – дидактично перероблена та обґрунтована й призначена для освітянських цілей система географічних наукових понять, умінь і навичок, необхідних для формування географічних компетенцій.

Змістовий модуль – це система навчальних елементів, поєднана за ознакою відповідності певному навчальному об’єктові.

Знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення в мисленні людини як уявлення, поняття, судження, умовиводи, теорії тощо.

Знання географічної карти – один з рівнів сформованості картографічних умінь учнів, яким передбачено, що школярі можуть пам’ятати розміщення географічних об’єктів на карті, уявляти їхні відносні розміри і форми тощо та вміти використовувати картографічне зображення задля здобуття нового знання.

Ілюстративно-демонстраційні методичні прийоми навчання географії – прийоми, що ґрунтуються на безпосередньому сприйманні учнями географічних об’єктів вивчення і статичних чи динамічних моделей цих об’єктів.

Ілюстрування – ілюстративно-демонстраційний методичний прийом навчання географії, спрямований на увиразнення думки вчителя, що передбачає супроводження викладу географічного навчального матеріалу різноманітними наочними засобами навчання, де головним джерелом знань є переважно зображення географічних об’єктів, процесів і явищ.

Індивідуальна форма організації навчально-пізнавальної діяльності учнів – форма організування такої діяльності, яка ґрунтується на врахуван-

ні вчителем індивідуальних особливостей школярів: різної “швидкості” й гнучкості мислення, особливостей сприйняття і пам’яті, міри здатності витримувати фізичні й психологічні навантаження та рівень сформованості прийомів *навчально-пізнавальної діяльності*.

Інструктаж – вербальний *методичний прийом навчання географії*, який містить лаконічні й чіткі вказівки щодо виконання певної дії учнями та дає змогу поетапно викладати алгоритм навчальної дії з застереженнями щодо можливих помилок, яких можуть припуститися школярі.

Інтерактивний режим організування навчально-пізнавальної діяльності учнів з географії – спосіб *спільної навчально-пізнавальної діяльності учнів*, суть якого полягає у взаємонавчанні, коли всі учасники навчального процесу взаємодіють між собою, обмінюються інформацією, спільно розв’язують проблеми, моделюють ситуації й оцінюють колективні та власні дії, реалізуючи загальний принцип “навчаючи когось, навчаюся сам”.

Інформаційно-комунікаційна компетентність – здатність учня використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні засоби для виконання особистісних і суспільно значущих завдань.

Кабінет географії – комплекс організаційно-забезпечувальних *засобів навчання географії*, який є інтегрованою системою взаємопов’язаного навчального обладнання, засобів і технологій, які за своїм рівнем відповідають вимогам часу й сконцентровані в одному класному приміщенні з метою забезпечення високої ефективності навчання.

Ключові географічні компетенції – *географічні компетенції*, що ґрунтуються на концептуальних засадах географічної освіти й основних видах діяльності школярів, необхідних для формування *географічного бачення світу*, оволодінні соціальним досвідом і набутті навичок практичної діяльності у сучасному суспільстві, та які поділяють на навчально-пізнавальні, здоров’язберігаючі, загальнокультурні, комунікативні, соціально-трудова й інформаційні компетенції.

Компетентність – набуте визначеною мірою володіння певною *компетенцією*, що ґрунтується на об’єктивних можливостях учня та його особистісному ставленні до такої *компетенції*.

Компетентнісний підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності.

Компетенція – сукупність *знань, умінь, навичок* і досвіду їхнього застосування учнем у практичній діяльності.

Комунікативна компетентність – здатність особистості застосовувати у конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми,

що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями

Контроль результатів навчання географії – перевірка та оцінювання навчальних досягнень учнів як визначення обсягу, рівня й якості засвоєння школярами географічного навчального матеріалу та виявлення успіхів у навчанні і прогалин у знаннях, уміннях і навичках окремих учнів і всього класу для внесення необхідних коректив у процес навчання з метою вдосконалення його змісту, методів, методичних прийомів, засобів і форм організування навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Кооперовано-групова форма організування навчально-пізнавальної діяльності учнів – форма організування такої діяльності у малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою, реалізація якої відбувається за рахунок об'єднання зусиль школярів при виконанні окремих частин спільного завдання, обміну результатами діяльності кожного і взаємонавчання.

Кооперування (співпраця) у навчанні географії – спільна навчально-пізнавальна діяльність учнів з метою отримання результатів, корисних для них самих та інших членів групи.

Корегування результатів навчання географії – часткове або повне виправлення недоліків раніше сформованих знань і вмінь учнів, яке є неодмінною умовою процесу контролю їхньої навчальної діяльності і навчальних досягнень.

Кредит – числова міра повного навчального навантаження студента з конкретної дисципліни (1 кредит – 24 год), яка спонукає студентів до вільного вибору навчальних дисциплін та якісного їхнього засвоєння, і є одним з критеріїв порівняння навчальних систем вищих навчальних закладів.

Кредитно-модульна система організування навчального процесу – модель організування навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів).

Критичне мислення учнів – мислення, що містить такі складники, як здатність учнів до: обрання ідей і перевірки можливості їхнього застосування; розгляду ідей з коректним скептицизмом; порівняння певних ідей з альтернативними поглядами; моделювання таких систем аргументів, які відповідають поглядам школярів; обрання власної позиції.

Ліберальний стиль спілкування вчителя з учнями – стиль спілкування, що пов'язаний з байдужим і безвідповідальним ставленням учителя до своєї професійної діяльності й потреб школярів, формальним виконанням ним своїх функцій та безконтрольністю динаміки навчально-пізнавальної діяльності учнів і їхніх навчальних досягнень.

Метод навчання географії – упорядкована взаємопоєднана діяльність учителя й учнів у процесі *навчання географії*, спрямована на досягнення навчальної мети.

Методи педагогічного наукового дослідження експериментально-емпіричного рівня – методи, застосовувані під час педагогічного наукового дослідження з метою накопичення фактів і перевірки й уточнення висновків, до яких відносять: спостереження за процесом навчання, вивчення шкільної документації, анкетування, бесіду, тестування і *педагогічний експеримент*.

Методика навчання географії – галузь педагогічної науки, суть якої полягає в розгляді змісту і структури шкільної географічної освіти та закономірностей й особливостей процесу навчання географії у школі, а також дослідженні взаємозв'язків у формуванні *предметних географічних компетенцій* учнів і їхнього розумового розвитку й виховання.

Методичні прийоми навчання географії – конкретні способи організування навчальних дій школярів на основі застосування різноманітного поєднання *засобів навчання* і *форм організування навчально-пізнавальної діяльності учнів* з метою реалізації *методів навчання географії*, спрямованих на формування *географічних компетенцій учнів* і розвиток їхньої *навчально-пізнавальної діяльності*.

Методологія – це: 1) вчення про методи наукового дослідження; 2) система наукових принципів, на основі яких ґрунтується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів і прийомів дослідження.

Міжпредметні компетенції – *компетенції*, спрямовані на опанування учнями універсальних навчальних дій, які можуть бути застосовані у ході вивчення різних шкільних предметів.

Моделі навчання географії – динамічні дидактичні структури, спрямовані на формування *навчально-пізнавальної діяльності учнів* і побудовані на основі поєднання *дидактичних інструментів*.

Мотивація навчальної діяльності учнів з географії – обов'язковий структурний компонент будь-якого уроку географії, суть якого полягає у використанні вчителем різних способів формування в учнів мотивів учіння, які є внутрішніми імпульсами, що спонукають школярів до активної навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на формування знань, умінь і навичок і набуття досвіду з їхнього застосування.

Мультимедійні технології – різновид інформаційних технологій, який є інтеграцією технологій, що дають можливість інформаційним системам одночасно вводити, обробляти, зберігати, передавати й відтворювати такі типи даних, як текст, графіка, нерухомі зображення, анімація, відео, звук

тощо, забезпечуючи інтерактивний (діалоговий) доступ користувачів до цих даних, об'єднаних у різних комбінаціях.

Навички – автоматизовані способи виконання дій, які застосовуються учнями без обмірковування алгоритму їхнього виконання.

Навчальна (шкільна) лекція – вербальний *методичний прийом навчання географії*, застосування якого ґрунтується на усному розгорнутому інформаційно-доказовому викладанні великого за обсягом і складного за логічною побудовою географічного навчального матеріалу з використанням прийомів активізації *навчально-пізнавальної діяльності учнів*.

Навчальна розповідь – яскраве, емоційне, образне й послідовне викладання певного питання вчителем у вигляді монологу, яке присвячене повідомленню про фактичний матеріал з описом *географічного об'єкта вивчення*.

Навчальна технологія – алгоритмізована система застосування *дидактичних інструментів*, яку спрямовано на досягнення запрограмованого навчального результату і може бути відтворена у навчальній діяльності вчителя.

Навчальне пояснення – доказовий виклад теоретичного навчального матеріалу, підґрунтям якого є словесне тлумачення теоретичних положень щодо сутності *географічних причинно-наслідкових зв'язків*, гіпотез, *закономірностей*, *понять* і теорій, а також відповідних їм *термінів*.

Навчальне спостереження – *прикладний методичний прийом навчання географії*, який полягає у безпосередньому, цілеспрямованому й планомірному відстеженні та сприйманні географічних об'єктів, процесів і явищ у процесі навчання, що підпорядковане конкретно визначеним цілям.

Навчальний дослід (експеримент) – вивчення в штучних умовах географічних об'єктів, процесів і явищ.

Навчальні запитання і завдання з географії – вербальні конструкції, що спонукають учнів до різноманітних видів діяльності, спрямованих на застосування чи здобування географічних *знань і вмінь*.

Навчально-пізнавальна діяльність учнів – особлива активізація органів відчуття учнів, що веде до цілеспрямованого й усвідомленого засвоєння ними *знань і вмінь* та сприяє їхнього всебічного розвитку.

Навчання географії – спеціально організований, спланований і керований процес взаємодії між учителем і учнями з метою досягнення результатів, визначених відповідними державними нормативно-правовими документами в галузі освіти (державними стандартами, програмами тощо).

Науково-популярна розповідь – виклад складного наукового питання у загальнодоступній формі.

Нетрадиційний урок географії – урок нетрадиційної структури, на якому застосовують нестандартні форми проведення *навчання географії*, та який спрямовано на активізацію самостійної *навчально-пізнавальної діяльності учнів*, оскільки його проведення глибоко пронизує емоційну сферу і розвиває творче мислення школярів та формує *мотивацію* їхнього навчання з огляду на можливу майбутню професійну діяльність.

Описова розповідь – послідовний виклад основних, найбільш ефективних для сприйняття ознак і особливостей *географічних об'єктів вивчення*, головне завдання якого полягає в оглядовому ознайомленні учнів з цими об'єктами.

Організаційні форми контролю навчальних досягнень учнів – форми контролю, визначені характером організування *перевірки знань, умінь і навичок учнів* і репрезентований фронтальним, індивідуальним, диференційовано-груповим і колективним контролем.

Особистісно зорієнтований підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні, забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з географії – складник контролю навчальних досягнень, який характеризує рівень засвоєння та якості *знань і вмінь*, здобутих учнями у процесі навчання, а також їхню готовність до застосування цих знань і вмінь на практиці.

Парна форма організування навчально-пізнавальної діяльності учнів – форма організування такої діяльності з реалізацією принципу навчання один одного, яка ґрунтується на співпраці двох учнів у динамічних парах, що дає їм змогу поміркувати, обмінятися ідеями і лише потім оприлюднювати свої думки чи висновки у класі.

Педагогічний експеримент – наукове дослідження процесу навчання й виховання, що створює можливість спостерігати педагогічні явища в умовах їхнього контролю й обліку.

Перевірка навчальних досягнень учнів з географії – складник контролю навчальних досягнень, завдання якого полягає у виявленні рівня *знань, умінь і навичок учнів*, досвіду їхньої творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до довкілля та порівняння цього рівня з вимогами *навчальної програми з географії*.

Позакласне навчання географії – одна з форм проведення *навчання географії*, що ґрунтується на підвалинах добровільності, ініціативи, активності й самостійної *навчально-пізнавальної діяльності учнів*, дає можливість

розвивати індивідуальні інтереси школярів та їхні здібності й нахили, розширювати географічний світогляд учнів і формувати у них стійкі потреби самостійно пізнавати, охороняти й примножувати елементи довкілля.

Практична робота з географії – передбачена програмою форма (вид) проведення навчання географії, яка ґрунтується на самостійній навчально-пізнавальній діяльності учнів та здійснюється ними за допомогою різноманітних засобів навчання з метою застосування географічних знань на практиці чи здобуття таких знань через практичні дії й формування географічних вмінь і навичок.

Практичні завдання – прикладний методичний прийом навчання географії, який спрямовано на формування здатності учнів застосовувати теоретичні знання на практиці, організування самостійної навчально-пізнавальної діяльності школярів і формування їхніх вмінь і навичок, необхідних для життєдіяльності й самоосвіти.

Предмет методики навчання географії – зміст і структура шкільної географії та дидактичні інструменти навчання, розвитку й виховання учнів у процесі формування їхніх географічних компетенцій.

Предметні географічні компетентності – сукупність здобутих географічних знань, умінь і навичок, специфічного географічного мислення та установок учнів, сформованих на підґрунті їхніх здібностей і життєвого досвіду, які необхідні для ефективної діяльності у довкіллі та передбачення наслідків цієї діяльності. Для їхнього опису використовують такі ключові поняття: “знає і розуміє”, “уміє і застосовує”, “виявляє ставлення й оцінює” тощо.

Предметно-пізнавальна діяльність учнів – безпосередня взаємодія учнів з реальними географічними об’єктами вивчення, спрямована на здобування інформації щодо особливостей і властивостей цих об’єктів.

Прийоми контролю навчальних досягнень учнів – поєднання різних способів і організаційних форм контролю, з урахуванням дидактичних його видів, на основі застосування різноманітних засобів навчання географії.

Прикладні методичні прийоми навчання географії – прийоми навчання, що їх застосовують для безпосереднього самостійного пізнання учнями географічної дійсності, поглиблення знань і формування вмінь і навичок, відповідних географічним компетенціям.

Принципи навчання географії – система провідних ідей, положень і нормативно-методичних вимог до організування і здійснення навчально-виховного процесу з географії, які мають характер норм і загальних указівок, що впливають з закономірностей цього процесу та втілюються в конкретні правила навчання географії

Проблемне навчання географії – формування *географічних компетенцій* учнів на основі застосування активних методів навчання, відбору відповідного навчального матеріалу, послідовної постановки перед учнями проблемних ситуацій і організування адекватного розв’язання поставлених проблем.

Професійна компетентність учителя географії – поєднання теоретичної і практичної готовності вчителя до здійснення педагогічної діяльності.

Профільне навчання географії – вид диференційованого *навчання географії* у старшій школі з урахуванням освітніх потреб, нахилів, здібностей та індивідуальних пізнавальних інтересів учнів з метою створення умов їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі й організуванні навчального процесу.

Процес навчання географії – закономірний перебіг педагогічної взаємодії, що характеризується постійною взаємозалежною діяльністю вчителя (педагогічне управління, навчання) і *навчально-пізнавальною діяльністю учнів* (учіння), зумовлюючи зміну якостей особистості кожного учня, спрямовану на формування його *географічних компетентностей*.

Рефлексія – самоспостереження й аналіз учителем власної діяльності у навчально-виховному процесі.

Роздавальний дидактичний матеріал – різновид географічного навчального матеріалу, за допомогою якого учні індивідуально чи в групах отримують і виконують завдання вчителя різного дидактичного спрямування і рівня складності (запитання, завдання та задачі, уніфіковані інструкції до дій, алгоритмічні плани характеристик об’єктів вивчання, форми звітності тощо).

Розуміння географічної карти – один із рівнів сформованості картографічних *умінь* учнів, який дає змогу передбачити наявність у них уявлення щодо власне географічної карти, знання основних її властивостей, розуміння того, чим відрізняється карта від інших видів зображення земної поверхні, та здатність працювати з масштабом і градусною сіткою.

Самооцінювання досягнень учнями – критичне ставлення школярів до своїх здібностей і можливостей та об’єктивне, у т. ч. порівняльне, чисельне оцінювання досягнутих власних результатів за певними кількісними та/або якісними критеріями, спрямоване на поліпшення навчальних здобутків.

Самоперевірка навчальної діяльності учнями – усвідомлене регулювання школярами своєї *навчально-пізнавальної діяльності* задля забезпечення таких її результатів, які відповідали б поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам і зразкам, з метою запобігання помилкам та їх виправленню.

Самостійна робота учнів з географії – всі форми організування *навчально-пізнавальної діяльності учнів* у режимі самостійної роботи, спрямовані

на застосування, поширення, поглиблення, систематизацію і набуття знань на основі дій, які учні виконують за сформованими раніше алгоритмами їхнього виконання без допомоги, але за загального керівництва та контролю вчителя, який власне і проектує й реалізує зазначений режим.

Соціальна компетентність – здатність особистості продуктивно співпрацювати з партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі

Структурно-логічні графічні сигнали – кодоване викладання навчального матеріалу, на яке спирається вчитель під час формування й корегування знань і вмінь учнів з географії.

Структурно-логічні конспекти – вид *структурно-логічних моделей*, що є структурованим графічним відображенням основного навчального матеріалу учителем у логічній послідовності за допомогою умовних позначень, скорочень і динамічних засобів, які сприяють усвідомленому сприйманню та запам'ятовуванню *географічних знань* і розвитку пізнавальної діяльності школярів, а також дають можливість організувати їхню домашню роботу на продуктивному рівні.

Структурно-логічні конспекти-схеми – вид *структурно-логічних моделей*, що є своєрідною “координатною сіткою”/“канвою” знань, які учні мають засвоїти з відповідного географічного курсу, що створює можливість, використовуючи єдину методичну основу, гнучко змінювати обсяг і особливості географічного навчального матеріалу залежно від індивідуальних і групових особливостей учнів певного класу.

Творча діяльність учнів – діяльність школярів, яка не має заздалегідь заданих достеменно окреслених результатів і спрямована на пошук і створення нового або вдосконалення відомого.

Теоретичні методи педагогічного дослідження – методи, спрямовані на встановлення закономірностей процесу навчання на основі узагальнення і математизації результатів досліджень і які містять: 1) логічні методи (абстрагування, аналіз, синтез, ідеалізація, індукція, дедукція, метод аналогії, узагальнення типізація); 2) системно-числові методи (системно-структурний, порівняльний, моделюючий, історичний, кількісний і математично-статистичний методи); 3) метод вивчення першоджерел.

Термін – усталене поняття, що ввійшло до наукового обігу, зокрема в географії, і подається як одне слово або їхня сукупність.

Тест – сукупність завдань, випробуваних на основі наукових критеріїв для педагогічного виміру в тих або інших цілях.

Тренінг – специфічний підвид технології інтерактивного навчання географії, який спрямовано на формування й розвиток в учнів прийомів здобуття

географічних знань і способів дій, а також набування ними інтелектуальних умінь і навчально-пізнавальних установок.

Уміння – спосіб виконання дій, набутий на основі *знань* і попереднього досвіду учнів.

Урок географії – це цілісний, логічно завершений у часі, регламентований обсягом навчального матеріалу основний елемент педагогічного процесу, який забезпечує активну, планомірну навчально-пізнавальну діяльність групи учнів певного віку, спрямовану на розв’язання поставлених навчально-виховних і розвивальних завдань.

Форми організування навчально-пізнавальної діяльності учнів – зовнішній прояв узгодженої діяльності вчителя й учнів, яка здійснюється у встановленому порядку та певному режимі і регламентується взаємодією вчителя й учнів і мірою активності школярів у їхній *навчально-пізнавальній діяльності* та керівництва нею з боку вчителя.

Фрейми – вид *структурно-логічних моделей*, що за формою є графічно-знаковим зображенням монолітних порцій інформації з елементами образного характеру, а за змістом – цілісними фрагментами знань, якісно і кількісно “дозованими” можливостями і метою навчального процесу.

Фронтальна форма організації навчально-пізнавальної діяльності учнів – форма організування такої діяльності, яка відзначається тим, що учні виконують єдине для всіх завдання за однаковим для всіх темпом роботи, а вчитель працює одразу з усім класом і керує діяльністю всіх школярів, причому останні фактично не взаємодіють між собою.

Художня розповідь – образний переказ фактів і вчинків дійових осіб, який є доцільним, переважно, під час *мотивації навчально-пізнавальної діяльності* або формування *уявлень* учнів.

Читання географічної карти – один з рівнів сформованості картографічних *умінь* учнів, який передбачає їхнє уміння здобувати інформацію щодо якісних і кількісних характеристик зображеної на карті території, а отже, вміння розпізнавати географічну дійсність, зображену на карті за допомогою поєднання її математичної основи і просторового розміщення умовних позначень.

Список використаної літератури

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.gada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>.
2. *Герман О.І., Познякова М.Є.* Формування ключових компетентностей учнів під час навчальної дискусії // *Географія*, 2008. – № 21 (121). – С. 2–4.
3. *Зайцева І.І.* Управління навчальним процесом на основі технологічних карт // *Проектуємо урок разом: Ч.1. (Додаток до ж-лу Географія)* – Х.: Основа, 2006. – С. 2–16.
4. *Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р., Скуратович О.Я.* Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: посіб. для вчителя. – К.: Навчальна книга, 2005. – 319 с.
5. *Корнєєв В.П., Герасимчук В.М.* Географія материків і океанів 7 клас (методика, система технологія). Методичний банк. Внесок 4 // *Географія*, 2004. – № 17 (21). – С. 2–5.
6. *Лаврук М.М.* Застосування глобуса у формуванні геопросторової компетентності школярів // *Географія*, 2011. – № 3 (175). – С. 2–5.
7. Методика обучения географии в школе / под ред. Л.М. Панчешниковой. – М.: Просвещение, 1997. – 319 с.
8. Практична педагогіка. 99 схем і таблиць / автори-уклад. Н.П. Наволокова, В.М. Андрєєва. – Х.: Основа, 2008. – 117 с.
7. *Садкіна В.І.* 101 цікава педагогічна ідея. Як зробити урок. – Х.: Основа, 2009. – 88 с.
9. *Сорока М.* Дискусії та дебати як інтерактивні технології навчання // *Географія та основи економіки в школі*, 2010. – № 3. – С. 5–12.
10. *Топузов О.М., Самойленко В.М., Булава Л.М., Вішнікіна Л.П.* Методика навчання географії: навчальна програма. – К.: ПТЗО, 2009. – 36 с.
11. *Топузов О.М., Самойленко В.М., Вішнікіна Л.П.* Загальна методика навчання географії: підручник. – К.: Картографія, 2012. – 512 с.

Навчальне видання

ЛАВРУК Марія Миколаївна

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

ПРАКТИЧНА І САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Редактор *Л. Макітринська*

Технічний редактор *С. Сенік*

Комп'ютерне верстання *Н. Якимів, Н. Лобач*

Коректор

Дизайнер обкладинки *І. Дикого*

Формат 70×100/16. Умови. друк. арк.

Тираж   прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні “Коло”,
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 498 від 20.06.2001 р.

